

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

REFORMA AGRARĂ DIN 1921 ÎN TRANSILVANIA ȘI NAȚIONALITĂȚILE CONLOCUITOARE

TRAIAN RUS

ANALIZA SITUAȚIEI CLASEI DOMINANTE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN TEMEIUL CATAGRAFIEI DIN 1829

DAN BERINDEI
IRINA GAVRILĂ

RELAȚII DE VASALITATE MOLDO-POLONE ȘI IMPLICAȚIILE LOR POLITICE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XV ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVI

FLORENTINA CĂZAN
CĂTĂLIN MUSTAȚĂ

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

COTITURA LUI TRAIAN DIN 112 e.n.

EUGEN CIZER

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

ROLUL ALIANȚELOR POLITICE DINTRE PARTIDELE CLASEI MUNCITOARE DIN UNELE ȚĂRI VEST-EUROPENE ÎN LUPTA PENTRU DEMOCRAȚIE ȘI TRANSFORMĂRI REVOLUȚIONARE

CONSTANTIN NICA

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

4

TOMUL 36

1983

APRILIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); **NICHITA ADĂNILOAIIE**,
LUDOVIC DEMÉNY, **GHEORGHE I. IONIȚĂ**, **VASILE LIVEANU**, **AUREL**
LOGHIN, **DAMASCHIN MIOC**, **ȘTEFAN OLTEANU**, **ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU**,
POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la **ILEXIM**
Departamentul Export-Import presă, P.O., Box 136-137, Telex
11226-București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an

Adresa redacției:

www.dacoromanica.ro

71247 - București, tel. 50.72.41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 36, Nr. 4

aprilie 1983

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- TRAIAN RUS**, Reforma agrară din 1921 în Transilvania și naționalitățile conlocuitoare 333
DAN BERINDEI, IRINA GAVRILĂ, Analiza situației clasei dominante din Țara Românească în temeiul catagrafiei din 1829 349
FLORENTINA CĂZAN, CĂTĂLIN MUSTAȚĂ, Relațiile de vasălitate moldo-polone și implicațiile lor politice la sfârșitul secolului XV și în secolul XVI 363

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- EUGEN CIZEK**, Cotitura lui Traian din 112 e.n. 372

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

- CONSTANTIN NICA**, Rolul alianțelor politice dintre partidele clasei muncitoare din unele țări vest-europene în lupta pentru democrație și transformări revoluționare 384

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE.

- Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga” în anul 1982; Al VII-lea Simpozion național de istorie agrară a României (*Constantin Șerban*); Sesiunea științifică de la Varșovia dedicată centenarului mișcării muncitorești poloneze (*Constantin Mocanu*); Cronica 405

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- I. PUIA**, *Relațiile economice externe ale României în perioada interbelică*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1982, 194 p. (*Nicolae Dascălu*) 417
NICOLAE STOICESCU, *Matei Basarab (20 septembrie 1632—9 aprilie 1654)*, Edit. militară, București, 1982, 247 p. (*Andrei Busuioceanu*) 419
LAURA BAZ-FOTIADE, *Literatura și publicistica de înost na G.S. Rakovski v Rumtnia*, Edit. Nauka i Izkustvo, Sofia, 1980, 200 p. (*Constantin N. Velichi*) 420
RENÉ REMOND, *Le XIXème siècle (1815—1914)*, Editions du Seuil, Paris, 1979 254 p. (*Marian Stroia*) 422
RADU FLORIAN, *Antonio Gramsci — un marxist contemporan*, Edit. politică, București, 1982, 255 p. (*Florin Constantiniu*) 425

REVISTA DE ISTORIE

TOME 36, N° 4

Avril 1983

S O M M A I R E

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- TRAIAN RUS, La réforme agraire de 1921 en Transylvanie et les nationalités cohabitantes 333
DAN BERINDEI, IRINA GAVRILĂ, L'analyse de la situation de la classe dominante de Valachie en vertu du recensement de 1829 349
FLORENTINA CĂZAN, CĂTĂLIN MUSTAȚĂ, Les relations de vassalité moldo-polonaises et leurs implications politiques à la fin du XVe siècle et au cours du XVIe siècle 363

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- EUGEN CIZEK, Le tournant de Trajan de 112 de n.è. 372

HISTOIRE ET IDÉOLOGIE

- CONSTANTIN NICA, Le rôle des alliances politiques entre les partis de la classe ouvrière de certains pays ouest-européens dans la lutte pour la démocratie et les transformations révolutionnaires 384

CRONICA VIETII STIINȚIFICE

- L'activité scientifique de l'Institut d'histoire „N. Iorga” en 1982; Le VIIe Symposium national d'histoire agraire de la Roumanie (*Constantin Șerban*); Session scientifique de Varşovie consacrée au centenaire du mouvement ouvrier polonais (*Const. Mocanu*); Chronique 405

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

- I. PUIA, *Relațiile economice externe ale României în perioada interbelică* (Les relations économiques extérieures de la Roumanie pendant la période de l'entre-deux-guerres), Editions Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1982, 194 p. (*Nicolae Dascălu*) 417
NICOLAE STOICESCU, *Malei Basarab (20 septembrie 1632—9 aprilie 1654)*, Editions militaires, Bucarest, 1982, 247 p. (*Andrei Busuioceanu*) 419
LAURA BAZ-FOTIADE, *Literaturna i publicisticina deinost na G. S. Rakovski v Rumînia* (L'activité littéraire et de publiciste de G. S. Rakovski en Roumanie), Editions Nauka i Izkustvo, Sofia, 1980, 200 p. (*Constantin N. Velichi*) 420
RENÉ REMOND, *Le XIXeme siècle (1815—1914)*, Editions du Seuil, Paris, 1979, 254 p. (*Marian Stroia*) 422
RADU FLORIAN, *Antonio Gramsci — un marxist contemporan* (Antonio Gramsci un marxiste contemporain), Editions politique, Bucarest, 1982, 255 p. (*Florin Constantinii*) 425

REFORMA AGRARĂ DIN 1921 ÎN TRANSILVANIA ȘI NAȚIONALITĂȚILE CONLOCUITOARE

DE

TRAIAN RUS

Reformei agrare din 1921, consecințelor pe care le-a avut asupra lumii satelor și a dezvoltării social-economice a României le-a fost dedicat, în perioada interbelică și în anii construcției socialismului, un volum impresionant de lucrări, de proporții diferite, de la articole publicate în presă pînă la materiale de sinteză. Nu ne-am propus să analizăm conținutul acestor lucrări. Subliniem însă faptul că istoriografia interbelică

desigur de pe poziții generate de respectivele atitudini ideologice ale autorilor — a înțeles să acorde reformei agrare din 1921 o atenție destul de mare, relevînd rolul ei în dezvoltarea societății românești. Cu toate că se bazează pe un important material factual oferit de datele oficiale ale vremii și pune în lumină numeroase aspecte ale agriculturii românești din perioada interbelică, și în primul rînd raportul dintre împrumutarea și producția agricolă, n-a reușit să elucideze însă unele probleme legate de reforma agrară din 1921. Aceasta cu atît mai mult cu cît o parte a acestor lucrări au fost scrise într-o perioadă cînd operațiile de expropriere și împrumutarea erau în curs de desfășurare, ceea ce nu a permis ca o seamă de concluzii referitoare la reforma agrară să poată fi considerate definitive.

Cercetarea istorică din țara noastră a reușit, în anii construcției socialiste, să dea răspuns unui șir de probleme majore ale istoriei, multe din studiile elaborate avînd darul să completeze și chiar să modifice unele păreri, confuze sau eronate, în legătură cu o seamă de probleme economico-sociale ori politice, ce au avut loc în perioada contemporană a României. Între aceste lucrări se înscriu și cele referitoare la reforma agrară din 1921.

Pentru știința istorică din zilele noastre, descifrarea reală a reformei agrare s-a constituit nu ca o sarcină cu caracter particular, vizînd analiza unei teme specifice, mai mult sau mai puțin limitată, ci ca un punct de referință general, oferind o perspectivă favorabilă înțelegerii întregii dezvoltări a agriculturii românești în perioada interbelică. În felul acesta, s-a răspuns și se răspunde, indicației programatice a partidului nostru care arată că trebuie aprofundate de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric, cele mai importante etape și evenimente din istoria țării și a poporului român, oglîndindu-se faptele în mod obiectiv,

în deplină conformitate cu realitatea. În acest context, se înscriu, de pildă, studiile privind structura proprietății funciare din Transilvania la începutul sec. al XX-lea, situația agriculturii și țărănimii transilvănene în anii 1918—1921, precum și lucrarea *Reforma agrară din 1921 în România*¹.

Cu toate rezultatele deosebit de valoroase obținute pe linia studierii reformei agrare din 1921, considerăm că unele aspecte n-au putut fi încă elucidate. Ba mai mult, într-o anumită perioadă, au existat unele interpetări forțate, necorespunzătoare, care trebuie raportate nu numai la stadiul cunoștințelor istorice în momentul elaborării lucrărilor respective, dar și la modul în care s-a înțeles, în unele cazuri, să se folosească izvoarele istorice și în special datele oferite de materialul arhivistic. A fost tendința de a se evidenția, referindu-ne la reforma agrară din 1921, mai mult aspectele negative legate de această complexă problemă, neglijându-se, printre altele, faptul că exproprierea și împroprietărirea, cu toate limitele lor, au avut un rol pozitiv în dezvoltarea agriculturii românești, în îmbunătățirea situației materiale și spirituale a țărilor din lumea satelor, indiferent de naționalitate.

Din perspectiva tezelor și ideilor creatoare formulate în documentele Congresului al XII-lea al partidului, în opera teoretică a secretarului său general, vom încerca să prezentăm un aspect mai puțin tratat în literatura de specialitate și anume aplicarea legii de reformă agrară celor în drept, fără deosebire de naționalitate.

★

La 1 decembrie 1918, Marea Adunare Națională a românilor din Transilvania, întrunită la Alba-Iulia, în cetatea în care cu sute de ani în urmă s-a înfăptuit pentru o clipă visul de veacuri al poporului român, aducând un fierbinte omagiu sutelor de mii de soldați căzuți eroic pentru sfința și dreapta lor dezrobire, a stabilit o seamă de măsuri care prin conținutul lor democratic și efectele pe care le-au avut asupra dezvoltării României întregite, a luminat cu putere idealurile sociale, politice și morale ale vremii. La loc de frunte, între aceste măsuri, se află înfăptuirea unei reforme agrare, deplina libertate națională pentru toți fiii țării, indiferent de naționalitate*. În memoria și inimile țăranilor erau încă vii

¹ Egyed Acatiu, *Structura proprietății funciare în Transilvania la sfârșitul veacului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, 1974; Kovacs Iosif, *Despre nivelul dezvoltării agriculturii, din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor și formele de exploatare ale țărănimii*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, 1966; Șandru D., *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975; Știrban M., Iancu Gh., *Documente privind legislația agrară din anii 1919—1920 referitoare la Transilvania*, în „Revista Arhivelor”, XXXVIII (1976), 1; Știrban Marcel, *Problemele arendărilor forțate în Transilvania în anii 1919—1921*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, 1973; Traian Rus, *Problema agrară și situația țărănimii în jud. Mureș-Turda în perioada 1919—1920*, în „Marisia”, VII, 1977.

* În Rezoluția adunării de la Alba Iulia, se stipula, printre altele: „Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va întruni, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sinul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legitime și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor celor alcătuiesc ...

Reformă agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestei conscrieri, desființând fidei-comisele, și în temeiul dreptului de a micșora după trebuință latifundiile, i se va face posibil țăranului să-și creeze proprie-

cuvintele unui orator care, cu inflăcărare patriotică, a reflectat : „Noi sîntem un popor de țărani, tot ce vedem înaintea noastră în haine negre și cu frunți luminate a ieșit din popor. Nici unul nu poate zice că obîrșia lui nu este de la plugul român, de la pămîntul românesc de unde scoate credința în viitor. De aceea, mai ales Marele Sfat Național² cere o reformă radicală agrară, ca să se împartă pămîntul țăranilor, ca această clasă țărănească, izvorul nesecat al forțelor, să fie puternică”³.

Credincioși convingerilor lor, pentru al căror triumf înfruntaseră robia, prigoana și moartea⁴, românii și-au însușit luminoasele hotărîri adoptate la Alba-Iulia în prezența a celor peste 100.000 de participanți. Astfel, în Apelul Consiliului Dirigent din 11 decembrie 1918 către „națiunea română din Transilvania, Banat și Țara Ungurească”, printre altele se arată : „Cu mîrire ne îndreptăm memoria către înaintașii noștri care veacuri de-a rîndul au suferit încălcarea nemiloasă, păstrînd cu credință ființa românească și pregătînd astfel învierea acestui neam la viața liberă și vrednic pentru umanitate . . . Pămîntul care și pînă acum a fost muncit cu sudorii de sînge în decurs de veacuri de plugari, să ajungă în aceiași mînă, în stăpînirea țăranului, cum hărnicia lui o cere, ca să fie fericit, iar prin munca celor mulți roada pămîntului nostru să fie înzecită. . . Dorim ca pe pămîntul țării noastre să stăpînească dreptatea și libertatea. Dreptatea și libertatea nu numai pentru români, ci și pentru naționalitățile pe care soarta de multe veacuri ni le-a pus de vecini”⁵.

Această idee plină de umanism, de incontestabilă suveranitate, neîmpusă de nimeni decît de conștiința unei necesare onestități și dreptăți sociale și naționale, revine ca un lait motiv în declarațiile și lucrările unor reuniuni cu caracter național. Cu ocazia Congresului funcționarilor din 12 ianuarie 1919, ținut la Sibiu, de pildă, se sublinia : „Să nu fim și să nu dorim a fi stăpîni pe națiunile străine conlocuitoare cu noi, că ele fac parte de aici înainte din neamul românesc, deci să le privim și tractăm ca atare”⁶.

tate (arători, pășune, pădure) cel puțin atît cît o să poată munci numai el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e, pe de o parte, promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producției”.

² Organ politic ales la Alba-Iulia, în conformitate cu punctul IX al Rezoluției votată de Marea Adunare Națională, Marele Sfat a avut, într-o mare măsură, rolul și atribuțiile unui parlament provizoriu pentru Transilvania. Constituit inițial din 212 membri, apoi din 250, Marele Sfat a dezbătut proiectele și a adoptat legile agrare și electorale.

³ Arh. St. Cluj, fond Direcția agricolă Cluj, dosar 23 a/1920, f. 296—297.

⁴ Temnițele din Brașov, Făgăraș, Cluj, Seghedin erau pline pînă la refuz de acești „trădători” a căror singură vină era de se fi născut români pe pămîntul românesc al Transilvaniei. Protopopi, preoți, bătrîni, femei și copii umpleau lagărele special provizorate la Sopron (lingă granița Austriei) la Vepered etc.” (Milton G. Leher, *Ardealul pămînt românesc. Problema Ardealului văzută de un american*, București, 1944, p. 153). În momentul izbucnirii războiului în rîndul românilor din Transilvania, s-a manifestat o stare de nemulțumire împotriva imperiului dualist, ideea de unitate națională fiind la ordinea zilei. În raportul comisarului guvernamental adresat comandantului militar Sibiu, la începutul anului 1915, se arată „ . . . vă aduc la cunoștință că, în cazul unei invazii românești, trebuie să ținem cont, în modul cel mai serios, nu numai despre o răscoală a populației ci chiar și de faptul că ofițerii și soldații români din armată care dacă vor putea, se vor întoarce împotriva noastră. În sinul populației, cu deosebire al intelectualității acesteia, trăiește puternic dorința pentru o Românie Mare și dacă invazia s-ar întimpla fiecare român, fără excepție, ar intra în serviciul acestui ideal”. (Arh. St. București. Colecția de microfilme din R. P. Ungară, rola 74, cadrele 743—745).

⁵ Arh. St. București, fond Consiliul Dirigent, dosar 180/1919, f. 36—46.

⁶ Ibidem.

În același mod s-a pus problema la consfătuirea din 2 iunie 1919 de la Alba-Iulia organizată cu reprezentanții proprietarilor funciari, când s-a prezentat proiectul de reformă agrară votat în septembrie același an. Cu această ocazie, președintele Consiliului Dirigent a declarat că prin reforma agrară se urmărește să se facă dreptate socială tuturor celor îndrept, indiferent de naționalitate⁷. În problema reformei agrare au fost consultați, în același an, și marii proprietari neromâni din Transilvania, fiind reprezentați la Conferința din 26 iunie, de la Tg. Mureș, de Teleky, Josika, Banffy, Bethlen, Mikes, Holler, Degenfeld etc.

În perioada de aplicare a reformei agrare, începînd cu vara anului 1921, autoritățile românești au avut în vedere realitățile specifice Transilvaniei, existența în această străveche provincie românească, alături de români, a unor țărani aparținînd naționalităților conlocuitoare care trebuiau să se bucure, în aceiași măsură, de roadele Unirii din 1918⁸. „Față de aceste minorități — se arată într-un manifest al guvernului român — credem că trebuie să facem o largă politică de înțelegere și de dreptate, fiindcă experiența suferințelor noastre trecute nu urmează să ne fie un imbold la răzburări nefolositoare, ci dimpotrivă un îndemn la toleranță și mlădiere sufletească. Aspirațiile firești ale populațiunii minoritare nu vor afla nici o piedică în măsurile noastre de guvernare, le vom examina și satisface cu bună voință, convinși că prosperitatea și mulțumirea sufletească a acestor populații departe de a reprezenta o slăbire, alcătuiește o parte integrantă din prosperitatea și strălucirea statului”⁹.

Opera de reformă agrară din 1921 făcută în spiritul Hotărîrii de la Alba-Iulia din decembrie 1918, merită să aducă dreptate socială țărănimii, indiferent de naționalitate, a fost primită de truditorii pămîntului din Transilvania cu o deplină satisfacție. Aceasta deoarece prin reforma agrară s-a pus capăt unei stări nefirești de lucruri. Țăranii au văzut că năzuințele lor de veacuri încep să devină realitate. „Unirea pe veci cu patria mamă — subliniau sătenii din comuna Vătava, județul Mureș, într-un memoriu adresat Ministerului Agriculturii și Domeniilor — ne-a adus nu numai eliberarea politică, ci prin legea reformei agrare, ne-a adus și eliberarea economică din ghiarele feudalilor străini de neam, care prin viclenii și asupriri au acaparat avutul părinților și străbunilor noștri”¹⁰. Încea din

⁷ Porutiu P., *Principiile expropriării în reforma agrară legiferată de Marele Sfat Național al Transilvaniei și părțile ungurene prin Decretul-lege nr. 3911 din anul 1919*, Sibiu, 1941, p. 12.

⁸ O seamă de personalități străine au recunoscut, cu diferite ocazii, importanța unirii din 1918 pentru îmbunătățirea situației materiale și spirituale a naționalităților conlocuitoare. Scriitorul german Rüdiger, de pildă, în cadrul unei conferințe ținute la München, folosind datele culese cu ocazia unor anchete asupra situației naționalităților conlocuitoare din Jugoslavia, România și Ungaria arată: „În timp ce după 1918 se observă o schimbare în sistemul politic aplicat minorităților din statele succesoare, în Ungaria maghiarizarea își continuă cursul cu și o mai accentuată și mai nemiloasă intensitate. Pe cînd în Banat, de exemplu, situațiunea germanilor din punct de vedere economic și intelectual este cu mult mai bună astăzi sub regimul român” (*La Transylvania*, 1938, p. 211—212). „Unirea Transilvaniei cu România a fost pentru germanii din Banat și din districtele Arad și Satu Mare o adevărată emancipare națională” (colecția *Das Dentschum im Rumänischen Banat*, p. 68). Deputatul Lutz Korodi în studiul „Problema ungară”, arată că populația germană din România s-a „pronunțat în toate teritoriile țării prin manifestările solemne ale organizațiilor lor naționale și politice competente, pentru” unirea cu România („*Preussische Jarbücher*”, Berlin, nr. 2, mai 1934).

⁹ Arh. St. București, fond Ministerul de Interne, dosar 107 1920, f. 6.

¹⁰ Ibidem, fond Reforma agrară din 1921, Jud. Mureș, dosar 641 1938, f. 3.

momentul votării Legii de reformă agrară, țărani erau conștienți că li se vor „satisface nevoile țărănești, și în deosebi a acelor rămași invalizi neputincioși în urma războiului de întregirea neamului nostru”¹¹. La rîndul ei, țărănimea maghiară, care înainte de 1918 trăise în aproape „aceleași condiții mizerabile ca cea românească”, a primit cu bucurie reforma agrară, fiind „împroprietărită și ea pe imensele moșii ale clerului, conților și baronilor”¹².

Truditorii ogoarelor, erau conștienți nu numai de binefacerile reformei agrare, dar și aceasta în primul rînd, de faptul că libertatea lor, statutul lor de oameni liberi, ridicarea nivelului lor material și spiritual, sînt strîns legate de actul Unirii, de reîntoarcerea la sinul patriei mame. Locuitorii unei așezări din zona Munților Gurghiu, subliniau într-un memoriu adresat autorităților, că prin reforma agrară au simțit și ei, ca de altfel toți țărani din Transilvania, că au „scăpat de sub stăpînirea vitregă străină” și au ajuns, sub ocrotirea unei mame dulci, patria română”¹³.

Documentele arhivistice demonstrează cu tărie că reforma agrară, din 1921, „cea mai mare reformă și operă socială și naturală” prin care se vor satisface „interesele vitale ale populației”, este strîns legată de desăvîrșirea unității naționale, că fără realizarea Unirii țărani ar fi continuat să rămînă sub apăsarea grea a grofilor, baronilor și a altor exploataatori. „Nădejdea o mai avem — arătau într-un memoriu țărani din Toplița numai în răsăritul nostru, România Mare, căci prin reforma agrară se prevede adevărata noastră dezrobire din ghearele asupritorilor care sugeau seva poporului nostru.

Din rodul jertfelor acestor eroi — și al celor atîtea sute de mii — a răsărit reforma agrară ca o dreaptă răsplată a poporului român. Legea reformei agrare a răsărit astfel din cele mai scumpe jertfe, din cele mai mari suferințe, ca cel mai mare act al dreptății sociale și naționale”¹⁴.

Binefacerile reformei agrare apăreau și mai pregnant pentru țărani, atunci cînd făceau o comparație între ce a fost înainte de 1918 și situația în care se aflau după primirea, prin împrumut, a loturilor care în decursul vremii le-au fost furate de cei puternici. „Azi trăim zile bune și fericite — sublinia un țaran din Valea Gurghiului. Nu sîntem și nu vom putea fi destul de recunoscători față de aceia care au știut să ne îmbunătățească soarta, să ne scoată la liman”¹⁵.

Cu toate acestea, reforma agrară din 1921 din Transilvania, operă de mare interes obșteșc, cu largi implicații economice, sociale și culturale, a fost criticată sau contestată de foștii mari latifundiari, de către cercurile revizioniste. La 26 septembrie 1921, de pildă, la adunarea de la Tîrgu Mureș a „agronomilor mici, mijlocii și mari proprietari din Ardeal” s-a cerut „revizuirea legii agrare” deoarece conținutul ei, precum și măsurile luate de guvern și autoritățile în materie de reformă agrară „jignesc interesele economice cîmpenești”¹⁶. În același an, la 9 octombrie, din inițiativa

¹¹ Ibidem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 19/1921, f. 165.

¹² Podca Titus, *Transylvania*, București, 1936, p. 131.

¹³ Arh. St. București, fond Comitetul Agrar, județ Mureș, dosar 1 1929, f. 37.

¹⁴ Arh. St. Tg. Mureș, fond Comisia de expropriere și împrumut a țărănilor din județul Mureș, 1922—1940, dosar 309/1927—1929, f. 1.

¹⁵ „Semănătorul” (Reghin), VI, 20 august 1930.

¹⁶ Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, cos. 19/1921, f. 207.

contelui Teleky s-a organizat la Gornești județul Mureș, o „Serbare a agricultorilor” unde, sub pretextul ținerii de expuneri privind lucrarea cîmpului s-a combătut legea de reformă agrară. Participanții au fost îndemnați să „cimenteze legăturile între cetățenii unguri” pentru a putea „ține piept oricărui atac din orice parte ar veni”¹⁷.

Într-o serie de articole apărute în presă și în diferite lucrări de specialitate se susțin, în numele celor care înainte de 1918 erau atotputernici în Transilvania, neadevăruri, se atacă ordinea de drept, se încearcă a se amesteca în treburile interne ale statului român, suveran, să lovească în integritatea teritorială a țării noastre. Astfel, în articolul „Ne jignește dureros” apărut la 2 martie 1927 în ziarul „Az Ellenek” din Tirgu Mureș, se arată că legislatura agrară este îndepărtată „în contra minorităților și îndeosebi în contra maghiarilor”. Încheie cu sublinierea: „Pe noi vrea să ne strângă în pîteni, să ne zdrobească”. „Bukarești Lapok” scria la 18 ianuarie 1931 că „împărțirea averii la țărani s-a făcut după aceleași criterii nedrepte, deoarece proporțional românii au primit mai mult pămînt decît maghiarii”.

Aceeași atitudine au adoptat-o cercurile revizioniste străine, cu scopul de a propaga ura și dezbinarea între popoare. Ignorînd în mod deliberat realitatea, efectele pozitive ale împrumutării țăranilor, se susține că reforma agrară din 1921 „a fost un simplu pretext pentru a dispua minoritățile”, atingînd „în mod grav în primul rînd comunele, composesoratele și bisericile secuiești”, fiind „îmbogățite pînă la saturație, în primul rînd, cele cîteva comune românești”. De asemenea, se arată că exproprierile „s-au mărginit doar la proprietățile ungurești”, iar de pe urma împrumutării „n-au beneficiat decît românii”. Se caută să se demonstreze deci că reforma agrară din Transilvania „nu urmărea alt scop decît deposedarea și spolierea proprietarilor maghiari, sași și șvabi”, ruinarea acestor minorități pentru a le distruge apoi mai ușor”¹⁸.

Cine erau de fapt cei ce se tînguiau că au fost „jefuiți” prin reforma agrară din 1921? Nu erau altcineva decît acei care, în decursul vremii, au despuat și jefuit pe țărani, fie ei români, fie maghiari, pe sutele de mii de truditori ai ogoarelor care au lucrat vastele latifundii în schimbul unei pîini muced, spre exclusivul huzur al grofilor, baronilor și conșilor. În realitate, foștii latifundiarilor nu doreau „dreptate pentru țărani, nici pentru țaranul român, nici pentru țaranul ungar”, ci vroiau „să mențină domnia grofilor, care le este mai scumpă decît orice”¹⁹. În același timp, foștii stăpîni de întinse suprafețe de pămînt, avînd în vedere că veniturile scoase de pe suprafețele ce le-au rămas după expropriere nu suportau nici măcar în parte pretențiile traiului lor, au recurs la alte izvoare, la alte posibilități de a crea mijloace bănești ce le erau necesare pentru atingerea scopului lor; aceste izvoare și posibilități au fost găsite în imensa avere a composesoratelor din secuime. Într-un document al vremii se sublinia: „Composesoratele au însemnat cea mai strălucită epocă de aur pentru atîți aventurieri care circulau între Budapesta și București și s-au operat

¹⁷ Ibidem, fond Ministerul de Interne, dosar 36 1921, f. 26.

¹⁸ Aldo Dami *Les nouveaux marlirs. Destin des minorités*, Paris 1937, p. 243-245; Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, presa internă, dosar 448, f. 111.

¹⁹ Revista Institutului Social Banat-Crișana nr. 16/1936, p. 87.

în marginea lor fraude de zeci și sute de milioane”²⁰. În 1937, de exemplu, s-au înregistrat în secuime 5066 delictе silvice comise în dauna statului român, iar în perioada ianuarie — august 1938 un număr de 4044, constind în: rea administrație și fals în actele adunărilor generale; înșelăciune; fals și înșelăciune; gestiune frauduloasă etc.²¹

Comisarul general al guvernului pe lângă Camera agricolă a județului Brașov, Arpad Erney, a atras atenția Ministerului Agriculturii și Domeniilor, încă din 1927, că aceste instituții economice, de o importanță atit de însemnată în viața secuilor, n-au putut fi atrase în sistemul economic al statului, „ba mai mult, în loc să devină instrumente în opera grea de consolidare a statului, au devenit armă politică, a conducerii Partidului maghiar din Cluj, îndreptată și utilizată de acesta tocmai ca să împiedice consolidarea atit de necesară”.

Se impune a face precizare: în general membrii compozesoratelor, în marea majoritate mici proprietari, nu au avut o atitudine ostilă față de statul român.

Din același raport aflăm că populația din secuime „a păstrat în sufletul ei un sentiment de recunoștință față de românii din vechiul regat care i-au ajutat atunci când ea a fost chiar de guvernanții ei aruncată în brațele mizeriei. Acest sentiment nobil există și azi. Dar pe lângă acest sentiment secuimea s-a trezit și la o constatare de altă natură și anume că în locul provinciei lor neglijate sub regimul maghiar, ținutul lor a devenit astăzi în mijlocul geografiei României Mari o provincie unde viața economică, agricultura, industria etc. au luat un avînt spre o dezvoltare ne visată de dinșii”²².

Atacurile cele mai inverșunate îndreptate împotriva statului român, în materie de reformă agrară, le-au dezlănțuit unii latifundiarі și cercuri revizioniste în problema absenteiștilor și optanților²³. În susținerea cauzei lor se pleacă de la ideea eronată că statul român de la 1 Decembrie 1918 pină la intrarea în vigoare a Tratatului de la Trianon, „era în situațiunea unui simplu ocupant”, ale cărui drepturi erau reglementate de Convenția de la Haga și Convenția de amistițiu din noiembrie 1918 și ca umare erau interzise formele de „constingerea populației unui teritoriu ocupat la prestarea jurămintului de fidelitate către puterea ocupată”. De asemenea, se afirmă că Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 a fost „o simplă manifestare revoluționară care nu poate schimba

²⁰ Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 109/1938, f. 39.

²¹ Idem, f. 40.

²² Ibidem, f. 76.

²³ În Transilvania termenul de absenteist s-a confundat cu cel de optant, deși cel din urmă cuprindea în el o sferă mai restrinsă de proprietate. Numărul optanților unguri expropriați a fost de 367. În realitate, optanții proprietari de pământ au fost mult mai numeroși, dar cei cu mai puțin de 50 jugăre au fost scoși de sub prevederile exproprierii. O suprafață de 344.842 jugăre era concentrată în miinile a 23 optanți care stăpneau pământul între 4000 și 5000 jugăre fiecare. Dintre acestea, 10 posedau moșii de peste 10.000 jugăre, însumind 252.844 jugăre în total. În această categorie se includ, în general, atit moșierii, atit și instituțiile proprietare absenteiste: bănci, întreprinderi, episcopate, fundații etc. Deși cele mai multe proprietăți au fost supuse unei exproprieri radicale, măsura a atins numai o parte dintre ele. (D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p. 111.)

starea de drept consacrată prin convențiuni și uzanțe internaționale”.²⁴ Foștii latifundiari, pe moșile cărora au muncit ca robi, sute de mii de țărani români, maghiari, au uitat intenționat, deși n-a trecut mult timp de atunci, că Unirea a fost opera întregului popor român, că Transilvania a revenit la sinul patriei mame prin voința unanimă a națiunii române, tratatele de pace, neputind decit să sancționeze un fapt împlinit: formarea statului național român prin lupta românilor înșiși. Chiar fostul prim-ministru al Ungariei, Bethlen Istvan, a fost nevoit să recunoască la 28 noiembrie 1933, în Conferințele ținute la Cambridge și Londra că „românii transilvăneni în toamna anului 1918 s-au unit de bună voie cu frații lor trăind în România”²⁵.

Invocându-se existența unei incompatibilități între legea de reformă agrară și tratatul de la Trianon, statul român a fost acuzat că a ruinat pe proprietarii unguri din ostilitate față de aceștia, sub pretextul expropriării și împrumutării și prin simplul joc al dispozițiilor legislative²⁶. În realitate, se urmărea crearea unui privilegiu în interiorul Transilvaniei în folosul cetățenilor maghiari și în detrimentul proprietarilor români, precum și restituirea latifundiilor expropriate în folosul țărănimii, indiferent de naționalitate. „Nu se însuflețesc pentru salvarea poporului de peste Munții Apuseni — arată scriitorul maghiar Szász Zsombor, cu ocazia aniversării a 60 de ani de la nașterea contelui Ștefan Bethlen — ci pentru posesiunea acelor teritorii, indiferent de cine sînt populate”²⁷.

Pe bună dreptate cererile optanților au fost respinse de instanțele agrare, considerîndu-se că motivele invocate în legătură cu tratatele de pace sînt neîntemeiate, deoarece acestea nu stipulează scutirea de o eventuală expropriere a proprietăților din România aparținînd cetățenilor străini, ci prevăd numai că proprietățile respective nu pot fi sechestrate și lichidate de statul român în contul despăgubirilor de război. De altfel, un tratat de pace nici nu putea să sustragă proprietățile din România aparținînd cetățenilor străini de la aplicarea unei legi de interes general, adică să creeze acestora mai multe drepturi decît au românii. Statul român a garantat și respectat dreptul de proprietate atît supușilor străini, cît și românilor, și ca urmare nu se putea solicita înlăturarea cererii de reformă agrară, de vreme ce ea se aplică, fără distincțiune, oricărui pro-

²⁴ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond Geneva-Societatea Națiunilor, chestiunea optanților unguri 1923—1924, vol. 213. Prin susținerea acestei teze se urmărea determinarea statului român de a despăgubi și pe cei peste 3000 de foști magistrați și funcționari maghiari, care, refuzînd să se integreze în administrația românească, au optat pentru cetățenie ungară și au părăsit Transilvania.

²⁵ Bethlen Istvan, *Angliai elő odásai (Conferințele din Anglia)*, Budapesta, p. 65.

²⁶ În literatura de specialitate maghiară se consideră și-n prezent, că pacca de la Trianon a avut un caracter nedrept pentru Ungaria deoarece „a ciopîrțit teritoriul țării, nu a controlat pretențiilor teritoriale ale vecinilor, ci le-a acceptat pur și simplu”, constituind „o mare nedreptate istorică”, izvorul „nedreptăților naționale” (Kállai Gyula, *Itelyünk a világbán (Locul nostru în lume)*, Budapesta, 1977; Fekete Gyula, *Képes törtenelem — fortelyos félelem igazgat (Imaginea istorică condusă de frica vicleană)*, Budapesta 1977; *L'Europe et ses population*, Haga, 1978.

²⁷ „Magyar Szemle”, octombrie 1934. În perioada interbelică, după cum remarcă istoricul Tilkovsky Lorant, clasele dominante maghiare s-au cramponat, de „Ungaria Mare” înconjurată de coroana Carpaților și au pretins „restabilirea unității geografice, economice și de stat, ordonată de Dumnezeu” în bazinul dunărean. „Acesta a fost după Trianon scopul lor strategic adevărat”. (*Revizuirea teritorială și politică, față de naționalitățile din Ungaria, 1938—1941*, Budapesta, 1967).

prietar de imobile rurale. S-a avut în vedere, totodată, că pentru cetățeanul român, care își petrece viața și cheltuie rodul pământului țării în străinătate, pământul era numai capital amorf și dezinteresul său față de țară, îl asimila străinului ²⁸.

S-a ajuns pînă acolo, încît unii moșieri, din cei aproximativ 500, care au optat pentru cetățenia maghiară, să cheme, prin intermediul guvernului de la Budapesta, statul român în fața forurilor internaționale ²⁹. În cererea lor revendicau: să se declare că măsurile restrictive ale dreptului de proprietate aplicate imobilelor prin legea agrară erau contrare stipulațiilor Tratatului de la Trianon; să condamne statul român care să fie obligat a le inapoaia proprietățile expropriate; statul român să plătească o indemnizație egală cu pagubele suferite de optanți și să suporte toate cheltuielile de judecată. În realitate litigiul intervenit se rezuma la problema de a ști dacă statul român avea sau nu dreptul să procedeze la exproprierea bunurilor imobiliare din Transilvania aparținînd proprietarilor care optaseră pentru cetățenia maghiară (de unde și denumirea de optanți) și care nu locuiesc în Transilvania (de unde și numele de absenteiști). Adică, trebuia a se ști dacă străinii puteau avea în România mai multe drepturi decît cetățenii români.

Se înțelege că statul român, în lumina principiilor care stăteau la baza legii de reformă agrară și în conformitate cu tratatele internaționale, nu putea să satisfacă cererile absurde ale moșierilor optanți; un tratament preferențial față de proprietarii români. De asemenea statul român, independent și suveran, nu a admis violarea legilor sale și amestecul în treburile interne ale țării: „Legea agrară din Transilvania, lege votată de Adunarea Legislativă Constituantă a României — se arată în răspunsul dat de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, la 9 noiembrie 1936, unui optant — se aplică fără a se face distincții între naționalitatea proprie-

²⁸ Poruțiu P., *op. cit.*, p. 616.

²⁹ Guvernul ungar a ridicat problema optanților la 16 august 1922 la Conferința ambasadurilor de la Paris, motivînd că prin reforma agrară s-au violat prevederile Tratatului de la Trianon. Deoarece conferința și-a declinat competența în această problemă, guvernul ungar s-a adresat, în martie 1923, Consiliului Ligii Națiunilor. La începutul anului 1927 procesul optanților a fost adus în discuția Tribunalului arbitral mixt româno-ungar de la Paris, care s-a declarat instanța competentă de judecare a problemei. Dintre cei ce au introdus reclamații, 167 pretindeau României o despăgubire de 45 miliarde lei, ceea ce reprezenta exact dublul Lugetului statului român la acea dată (Miltcn G. Lcher, *op. cit.*, p. 263), Tribunalului arbitral mixt româno-ungar i s-au adresat 382 de optanți care au avut proprietăți în Transilvania, repartizați pe județe astfel: Alba — 11; Arad — 35; Bihor — 31; Brașov — 1; Caraș — 3; Ciuc — 7; Cluj — 26; Făgăraș — 2; Hunedoara — 16; Maramureș — 7; Mureș — 22; Năsăud — 2; Odorhei — 9; Sălaj — 45; Satu Mare — 52; Severin — 14; Sibiu — 1; Scmeș — 15; Tirnava Mare — 7; Tirnava Mică — 12; Trei Scaune — 11; Timiș — 38; Turda — 15; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Generale, dos. 49/1935, f. 158, 159—167). Fostii proprietari unguri au intentat proces și împotriva statului cehoslovac, judecîndu-se la Tribunalul mixt ungaro-ceslovac din Lausanne. Pînă în 1928 au fost peste 100 procese, invocîndu-se, ca și în cazul proprietarilor din Transilvania, prevederile art. 250 al Tratatului de la Trianon.

Problema diferendului dintre România și Ungaria, în problema optanților, a fost reglementată prin Convenția de la Haga semnată la 20 ianuarie 1930, completată cu Convenția de la Paris din 28 aprilie același an. Pe baza celor două convenții s-a creat un fond agrar pentru plata optanților unguri (Fondul A), care se compunea din renta de improprietărire depusă de România, Cehoslovacia și Iugoslavia, la dispoziția optanților, din creanțele pe care Argllia, Franța, Italia, Belgia, Portugalia și Japonia le aveau asupra reparațiilor datorate de Ungaria și pe care aceste țări le-au cedat fondului agrar din sumele ce reveneau României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei, ca beneficiare ale unei anuități datorate de Ungaria și din alte sume (D. Șai.dru, *op. cit.*, p. 122).

tarilor bunurilor rurale susceptibile de a fi expropriate. Obiectul ei este o reformă de ordin social și economic”. Se subliniază, în același timp, că „exproprierea se face de statul român și din inițiativa lui și nu poate fi provocată la cererea unui particular”³⁰.

Pe bună dreptate aprecia Nicolae Titulescu că problema optanților unguri constituie prin formă pe care dorește să o prezinte guvernul de la Budapesta „un moment de rafinament juridic”, „o afacere foarte complexă” care „atinge nu numai ordinea socială a unei țări europene dar încă și, mui ales, problema executării tratatelor în ansamblul lor”. Ca urmare, opinează diplomatul român, țara noastră „nu are a plăti mai mult optanților decât cetățenilor români” și nu poate accepta „sub nici un cuvânt” competența tribunalelor arbitrare mixte în reforma noastră agrară „care este de domeniul deplinei suveranități a României”. Bazându-se pe numeroase fapte și date, N. Titulescu a demonstrat caracterul democratic al reformei agrare din 1921, compatibilitatea ei atât cu dezvoltarea economico-socială cât și cu aranjamentele internaționale³¹.

Din totalul proprietarilor optanți care s-au adresat Tribunalului mixt româno-ungar de la Paris, 26 au fost exceptați de la expropriere, la 7 li s-au expropriat suprafețe sub 1 jugăr, 8 de la 1 la 5 jugăre, 10 între 5—20 jugăre, 50 de la 50 la 100 jugăre, 44 între 100 — 200 jugăre, iar 200 peste 200 jugăre³². În 1935 se mai aflau pe rol pentru a fi rezolvate trei cazuri: al baronului Zoltan Banffy, a lui Etienne Midosy și a S. A. *Hongraise pour la production des Fruits*.

★

În reforma agrară română nu s-a văzut o etalare a sentimentului național, n-a fost considerată ca o cucerire din punct de vedere național, nici ca o răzbunare a nedreptăților trecute îndurate de români. Ideea călăuzitoare a reformei a fost tocmai de a expropria pământul de la cei interesați indirect în producția agricolă și de a-l da acelor care, indiferent de naționalitate, muncindu-l trebuiau să se buure de roadele lui. Exproprierea s-a realizat fără să se fi făcut deosebire de calitatea și cerința proprietarului, capacitatea lui juridică sau caracterul imobilului deținut. Nu s-a făcut nici o deosebire între cetățenii de diferite naționalități; sub același regim au căzut proprietățile românilor, ungarilor, germanilor, etc.

Acest principiu statuat de legea de reformă agrară a fost în conformitate nu numai cu Hotărîrea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din decembrie 1918, cu voința întregului popor român de a beneficia de bogățiile țării în aceiași măsură ca și celelalte naționalități, dar și cu prevederile Tratatului de la Trianon. Autoritățile, animate de idealul dreptății sociale, au expropriat deci marile proprietăți moșierești, pentru a împroprietări pe acei care muncesc pământul. Acest act de dreptate s-a făcut pe seama tuturor cetățenilor care au căzut sub imperiul legii de reformă

³⁰ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Generale, dosar 600 1936, f. 60 și 41/1935, f. 34.

³¹ N. Titulescu, *La réforme agraire en Roumanie et les optants hongrois de la Transylvanie devant la Société des Nations*, Paris, 1924; *Documente diplomatice*, p. 324.

³² *Ibidem*.

agrară, indiferent de naționalitatea, după aceleași norme și în aceeași măsură³³.

Tocmai pentru a nu se face abuzuri, legea de reformă agrară consideră ca sistem de bază pe cel imperativ, ceea ce a făcut ca organele de aplicare ale ei să nu aibă latitudine de a discuta sau denatura prevederile acesteia, ci erau obligate să aplice întru totul dispozițiile legii. Ca urmare, de la început statul a știut ce se va expropria, iar proprietarului ce suprafață îi va rămâne. De fapt, din comisiile de expropriere și împroprietărire au făcut parte atit români, cât și maghiari, germani și de altă naționalitate.

Desigur că cele mai întinse suprafețe expropriate au aparținut proprietarilor neromâni. Era și normal acest lucru, avînd în vedere că în Transilvania, marea majoritate a fondului funciar se afla în mina moșierilor și a instituțiilor proprietare neromâne. Astfel, la începutul sec. al XX-lea, dintre proprietarii cu 100 — 1000 de jugăre, 61,4% erau maghiari, 16,1% erau germani și numai 20,3% români. Dintre cei cu peste 1000 de jugăre, 85,7% erau maghiari, 7,7% germani și numai 5,5% români³⁴.

În baza statisticilor maghiare din 1910, din totalul proprietății de peste 100 jugăre, celor 555 moșieri români le reveneau o suprafață de

³³ Deputatul Mathias Mátolesy a relevat, în Parlamentul ungar, că „reforma agrară română a fost generală”, că „nu numai conții din Transilvania, dar și proprietarii din Vechiul Regat au fost expropriați”. („Psti Napló”, 24 ianuarie 1936).

³⁴ *Relații agrare și mișcări țărănești în România*, București, 1967, p. 102. Pe comitate situația proprietăților mari românești se prezenta astfel:

Comitatul	Nr. proprietarilor	Suprafața (în jugăre)
Alba	37	8.854,01
Arad	25	8.966,19
Bistrița-Năsăud	12	1.835,06
Bihor	29	5.718,02
Brașov	1	139,07
Ciuc	1	223,01
Cluj	54	13.859,04
Caras-Severin	25	49.941,07
Făgăraș	6	2.313,01
Hunedoara	38	15.180,10
Maramureș	51	24.446
Mureș-Turda	38	8.483,04
Satmar	23	4.374,02
Sălaj	44	14.386,03
Sibiu	5	1.356,15
Solnoc-Dobica	67	22.140,06
Tirnavă Mare	2	213,05
Tirnavă Mică	13	4.399,14
Torontal	17	4.218,02
Trei Scaune	5	2.436,11
Timiș	22	6.408,05
Turda-Anès	40	7.500,05
7	555	207.388,30

(Arh. St. București, colecția microfилme din R. P. Ungară, rola 31, cadrele 669—673)

207.388,30 jugăre. Cele mai întinse suprafețe deținute de aceștia se aflau în comitatele: Caras-Severin (49.941,01 jugăre), Maramureș (24.446 jugăre), Solnoc--Dobica (22.140,06 jugăre), Hunedoara (15.180,10 jugăre) și Cluj (13.859,04 jugăre). Un număr de 12 moșieri români dețineau suprafețe între 1000 — 2000 jugăre în întindere de 18.533,67 jugăre, 11 între 2000 — 5000 jugăre, însumind o suprafață de 32.496,44 jugăre; un moșier deținea 6.348,11 jugăre, iar doi o suprafață de 32.127,13 jugăre.

Până la aplicarea legii de reformă agrară lui 1921 s-au înregistrat doar mici modificări în ceea ce privește repartizarea marii proprietăți din punct de vedere etnic. Pentru a opri procesul de înstrăinare a proprietăților s-au luat de către guvernul maghiar măsuri pentru limitarea dreptului liberei circulații a imobilelor. Conform ordonanței nr. 4000 din 1917, care se referea numai la Transilvania, orice proprietate funciară nu putea fi vindută, închiriată sau arendată pe termen lung decât cu aprobarea expozițiilor (Kivendeltség) Ministerului Agriculturii, existente în unele comitate. Dacă aceste organisme nu aprobau vânzarea unei proprietăți către români, statul își rezerva dreptul de a o cumpăra pentru sine, ori pentru o persoană agreată de el ^{34bis}. Chiar în momentul când era evident că monarhia austro-ungară se va prăbuși, burghezo-moșierimea maghiară n-a vrut să renunțe la această politică. Edificator în acest sens ni se pare cinismul dovedit de contele Stefan Tisza, care avea întinse moși în Transilvania, în convorbirile cu reprezentanții populației slave din imperiul dualist, cu care ocazie a afirmat că „este posibil să ne prăbușim, însă înainte de a ne prăbuși”, lua măsuri împotriva acestora ³⁵. Și într-adevăr începând cu anul 1917 Ministerul Agriculturii ungar a anulat toate cumpărăturile de pământ făcute de români, invocând interese superioare de stat.

În 1919, conform datelor statistice adunate în baza ordinului Consiliului Dirigent, marea proprietate (peste 100 jugăre) avea o suprafață de 6.025.744 jugăre. Din totalul de 8.435 proprietari, cu suprafețe între 100 — 1000 jugăre, 209 erau români, posedând o întindere de 150.067 jugăre. Proprietățile românești de peste 1000 jugăre erau reprezentate, din totalul de 1.198 proprietari, doar de 27 moșieri ³⁶.

Datele pe care le deținem atestă, fără echivoc, că, raportat la suprafețele deținute procentul terenurilor expropriate de la proprietari maghiari nu este mai mare decât a celor expropriate de la moșierii români ³⁷. Dacă ne referim, de pildă, la județul Mureș — Turda, observăm că, din suprafața căzută sub imperiul legii de reformă agrară, s-a expropriat de la moșierii români 87 % din terenurile deținute, procentul fiind cu mult mai mare decât în cazul celor ungurești (56 %) și germane (52 %). Practic, pro-

^{34bis} Arh. St. Cluj-Napoca, fond Consiliul Dirigent, Resortul agriculturii, mapa 3, 1919, f. 1017 și 1022.

³⁵ Ion Clopotel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 24.

³⁶ Arh. St. Cluj, fond Consiliul Dirigent, Resortul Agriculturii, dosar 74 1919.

³⁷ Până în 1924, de exemplu, au fost expropriate proprietățile deținute de 518 români: 42 Arad, 30 Alba de Jos; 7 Brașov; 5 Ciuc; 8 Trei Scaune; 4 Bihor; 3 Bistrița-Nășăud; 26 Caras-Severin; 12 Cojocna; 9 Făgăraș; 91 Hunedoara; 48 Maramureș; 18 Mureș-Turda; 21 Satu-Mare; 4 Sibiu; 61 Solnoc-Dobica; 25 Sălaj; 16 Tirnava Mare; 8 Tirnava Mică; 54 Timiș-Torontal; 26 Turda-Arieș (N. Titulescu, *La réforme agraire en Roumanie et les optants hongrois de Transilvanie devant la Société des Nations*, Paris, 1924, p. 154).

prietarilor români și instituțiilor românești le-au rămas în urma expropriării numai 6% din suprafețele deținute, în timp ce moșierilor germani, bunăoară, le-au rămas după expropriere o întindere estimată la 15%. Trebuie avut, de asemenea, în vedere faptul că din suprafața exceptată de la expropriere, majoritatea o constituia proprietățile unor instituții neromânești.

De pământul expropriat s-au bucurat, în aceeași măsură, toți țărani îndreptățiți, indiferent de naționalitate. Documentele de arhivă atestă că „cetățenii români au fost improprietăriți în condițiile legii de reformă agrară, fără a se face vreo distincție de originea lor”. Până în 1926, de exemplu, în provinciile românești unite în 1918 cu România, prin voința unanimă a întregii națiuni, au fost improprietăriți 532.700 români și 260.165 țărani de altă naționalitate, adică, raportînd la numărul populației românești și a naționalităților conlocuitoare, într-o cotă de 16% pentru români și de 20%, pentru naționalitățile conlocuitoare. În Transilvania, unde optanții unguri acuzau statul român că urmărea prin reforma agrară deposedarea naționalităților conlocuitoare de pământurile ce le dețineau, din totalul celor 359.694 improprietăriți, un număr de 87.426 au fost de naționalitate neromână³⁸. Raportînd numărul îndreptățiților și improprietăriților români și ai naționalităților conlocuitoare din Transilvania, la numărul populației cărora aparțin, ajungem la următoarele cote, într-adevăr elocvente probe ale profundului simțămînt de justiție pe care și cu ocazia reformei agrare l-a dovedit statul nostru: țărani români transilvăneni au beneficiat de improprietărire într-o cotă de 62,25%, pe cînd cei din rîndul naționalităților conlocuitoare într-o cotă de 65,80%. „Mii de maghiari care în vechea Ungarie — n-aveau o palmă de pămînt — se arată într-un material apărut în revista „Kimondon” — azi au holdele lor și o piine sigură. Nu mai iobăgesc la nemeși, sint și ei stăpîni. Au fost improprietăriți. Or, acest lucru nu s-ar fi întîmplat în Ungaria de azi”³⁹

³⁸ *Dare de seamă a activității Corpurilor Legiuitoare și a Guvernului pînă la 27 martie 1926*, București, 1926, p. 142 și urm.; N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 174.

³⁹ În 1935, repartitia fondului funciar pe categorii de proprietate, se prezenta, în Ungaria, astfel:

Categoria de proprietate	Nr. proprietari	Supraf. deținută în jugăre	% din suprafața totală
0—5 jugăre	628.431	236.417	1,4
5—10 „	556.352	1.394.829	8,6
10—50 „	204.471	1.477.376	9,1
50—100 „	217.894	4.198.246	26,1
100—500 „	15.210	1.036.162	6,1
500—1000 „	9.632	1.985.715	12,3
Peste 1000 „	1.362	914.250	6,4
.. 4000 „	1.070	4.808.849	30,0
1.634.407	16.021.941	—	100.—

(Kovács Imre, A. *Kivándorlás* (Denigrarea), Budapesta, 1938) „Istoria milenară a Ungariei — sublinia un publicist maghiar — de fapt nu e altceva decit istoria celor 300 de conți maghiari și a opresiunii popoarelor ajunse sub ghiarele lor ... De o mie de ani, numirea de „națiune maghiară” nu înseamnă decit stăpînirea acestor 300 de conți ... În Ungaria, din pricina lăti-

Revizionismul pentru ei ar însemna, din nou, o reîntoarcere la sclavia de odinioară”⁴⁰. Sociologul Kovacs Imre, care în 1938 a fost condamnat la 3 luni închisoare la autoritățile ungare pentru că a descris situația umilă a țărănimii din Ungaria, releva în cartea sa *Revolta mută* că în Transilvania țărani maghiari au fost împroprietăriți cu întinse suprafețe de pământ⁴¹.

Ca număr, cei mai mulți țărani împroprietăriți au fost românii, ceea ce nu înseamnă că aceștia au fost favorizați de legea agrară și de cei însărcinați cu aplicarea ei; acest lucru denotă faptul că majoritatea țăranilor din Transilvania cu drept de împroprietărire, din cauza lipsei de pământ, au fost românii. La începutul secolului al XX-lea, bunăoară, 70,5% din totalul gospodăriilor cu 0,1 — 5 jugăre și 69,4% din gospodăriile cu 5 — 10 jugăre erau românești; proporția gospodăriilor maghiare era de 18,9% și respectiv 18,9%. Mai mult de două treimi dintre țărani săraci și semiproletari 58,3% din argații complet lipsiți de pământ și 56,7% din totalul muncitorilor agricoli din Transilvania erau români⁴².

În județele cu populație neromână mai numeroasă numărul celor împroprietăriți din rindul naționalităților conlocuitoare a fost mai mare. Astfel, în județul Odorhei din totalul de 1.288 de împroprietăriți 1076 au fost țărani unguri. În plasa Miercurea Niraj, Județ Mureș, au fost împroprietăriți, până în 1930, un număr de 544 țărani unguri și 213 români, iar în plasa Mureșului de Jos 725 și respectiv 671⁴³. În județul Timiș—Torontal, circa 41% din țărani împroprietăriți au aparținut naționalităților conlocuitoare din care 19,23% erau germani, 9,13% maghiari și 8,88% sirbi⁴⁴.

Numărul mare de țărani împroprietăriți aparținând naționalităților conlocuitoare, este o strălucită dovadă a imparțialității românești. Avind în vedere faptul că legea de reformă agrară a luat ființă după un lung regim de favoare aplicat neromânilor de către regimul austro-ungar, datele de mai sus pun și mai mult în evidență spiritul generos și imparțial care a prezidat la aplicarea reformei agrare. În același timp, aceste date infirmă teza vehiculată de către cercurile revizioniste conform căreia reforma agrară n-a contribuit la îmbunătățirea vieții țăranilor unguri deoarece: „situația minorităților este mai grea pe teren cultural și economic”⁴⁵.

Binefacerile reformei agrare s-au răsfrânt pozitiv asupra tuturor țăranilor, indiferent de naționalitate, inaugurând o viață mai bună „pe care n-au cunoscut-o sub regimul latifundiarilor din fosta monarhie austro-ungară”⁴⁶. Documentele arhivistice demonstrează că „poporul

fundiiilor 52 de oameni dintr-o sută sînt condamnați la o lentă pieire de foame” (Dr. D. Fenyves, *Ungaria revizionistă*, 1935, p. 58 și 106).

⁴⁰ „Gazeta”, 7 martie 1937.

⁴¹ Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 24/1938, f. 63.

⁴² *Relații agrare și mișcări țărănești în România*, București, 1967, p. 103.

⁴³ Arh. St. Tg. Mureș, fond Comisia de expropriere și împroprietărire a țăranilor din județul Mureș, 1922—1940, dosar 319/1926, f. 1—8.

⁴⁴ Revista Institutului Social Banat-Crișana, nr. 10—12/1934, p. 65.

⁴⁵ Arh. St. Buc., fond Ministerul de Interne, dosar 355/1928, f. 4. Că această teză este falsă rezultă, printre altele, din faptul că la începutul anului 1934 în Transilvania apăreau în limba maghiară: 4 2 gazete zilnice, 59 săptămînal, una bilunară și 9 lunare. Comparat cu situația dinainte de 1918, aceasta înseamnă că în Transilvania apăreau, în 1934, peste zece ori atîtea gazete zilnice maghiare decît în perioada dualismului austro-ungar și șapte și jumătate ori atîtea gazete săptămîniale.

⁴⁶ Ibidem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 114/1939, f. 6.

maghiar de jos e mulțumit ” cu situația creată în Transilvania în urma unirii din 1918. „Am auzit țărani maghiari slăvind România Mare care le-a dat pământ” se sublinia într-un astfel de document ⁴⁷. „Masele muncitoare ale ungarilor și secuilor — nota un publicist maghiar — au fost complet mulțumite cu situația lor în România, unde au avut depline drepturi și libertăți cetățenești, fiind împroprietărite prin reforma agrară, scăpate de datorii prin conversiunea agricolă, și au trăit mult mai bune împrejurări decît frații lor din Ungaria” ⁴⁸.

★

Reforma agrară din 1921, considerată ca „una din cele mai adînci transformări de proprietate” ⁴⁹, a redus considerabil marea proprietate-moșierească și ponderea raporturilor semif feudale legate de ea, a contribuit la îmbunătățirea situației materiale și spirituale a țărănimii, indiferent de naționalitate. Economistul englez I.D.E. Evans, care s-a ocupat de situația țărilor dunărene, după o călătorie de studiu efectuată în 1935 în România și Ungaria, scria următoarele referitor la urmările reformei agrare: „Efectul său asupra industriei agricole poate să nu fie evident dar asupra vieții zilnice a țăranului este incontestabil. Țăranul are casă și pământul lui, el a ajuns stăpin” ⁵⁰. La rîndul său, contele Mihály Karoly, fostul șef al guvernului ungar în 1918, într-un interviu acordat ziarului „Adevărul” a declarat, printre altele: „Cit privește pe magnați repet și aici: România a făcut bine expropriindu-i și împărțind moșiile la țărani... Ea nu trebuie să le acorde indemnizația ce reclamă” ⁵¹.

LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921 EN TRANSYLVANIE ET LES NATIONALITÉS COHABITANTES

RÉSUMÉ

Partant des décisions historiques de la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia du 1er décembre 1918, l'auteur, s'appuyant sur un riche et varié matériel documentaire, démontre que la Loi de la réforme agraire

⁴⁷ Ibidem, fond Ministerul de Interne, dosar 375/1924, f. 6.

⁴⁸ G.I. Ferenczy, *Golgota în Ardeal, Cluj-Oradia — Satu-Mare. La revedere. A vizontlátásra. Cifre vorbitoare. Beszàas számok.* Cuvintele unui publicist refugiat. *Egymenekült publicista feljegyzesei*, Arad, 1940, p. 2.

⁴⁹ G. Ionescu-Sisești, *Agricultura României*, în „Enciclopedia României”, vol. III, p. 3000.

⁵⁰ Arh. St. București, fond Ministerul Propagandei Naționale, Informații, dosar 773, f. 3. În 1929 repartitia proprietăților din Transilvania se prezenta astfel:

Înainte de ref. agrară		După reforma agrară:	
— Proprietate de 0—10 jug.	— 4.407.884 jugăre	— 7.289.953 jugăre	
— „ 10—100 „	— 3.741.300 „	— 3.741.300 jugăre	
— „ peste 1000 „	— 4.980.985 „	— 1.899.969 jugăre	
	12.930.169 „	12.930.169 (Arh. St. București).	

fond Ministerul Propagandei Naționale, studii și documentare, dosar 213, f. 7)

⁵¹ „Tribuna”, 45, 6 noiembrie 1927.

pour la Transylvanie de 1921 a été, de par son caractère démocratique, appliquée en égale mesure à tous les paysans lésés dans leurs droits indépendamment de leur nationalité. Etant conçue dans le but d'améliorer la situation précaire de ces derniers, son application a été faite sans nulle considération d'ordre ethnique, de confession et de langue maternelle des expropriés et des paysans rendus propriétaires. Il a existé une égalité de traitement, étant expropriés et dédommagés tous les propriétaires indépendamment de leur nationalité, après l'attribution de terre aux paysans.

La réforme agraire de 1921 n'a pas été une vengeance des injustices endurées par les Roumains pendant la période de l'Empire austro-hongrois.

L'idée directrice de la réforme a consisté précisément dans l'expropriation des domaines des propriétaires indirectement intéressés à la production agricole et leur distribution à ceux qui, indifféremment de la nationalité, en cultivant la terre devaient jouir de leurs fruits. Ce principe statué par la loi de la réforme agraire a été en conformité non seulement avec la décision de la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia de décembre 1918, avec la volonté du peuple roumain tout entier mais aussi avec les prévisions des Traités de paix de la période 1919—1920 et avec le statut des minorités.

ANALIZA SITUAȚIEI CLASEI DOMINANTE DIN ȚARA ROMÂNESCĂ ÎN TEMEIUL CATAGRAFIEI DIN 1829 *

DE

DAN BERINDEI și IRINA GAVRILĂ

Catagrafia din 1829, publicată de I. C. Filitti la 100 de ani de la întocmirea ei¹, reprezintă un document esențial pentru înțelegerea rolului și ponderii clasei dominante boierești în pragul instaurării rînduieilor moderne. Neîndoielnic în catagrafie nu au fost cuprinși toți cei ce se încadrau în respectiva clasă socială, dar este cert că în marea lor majoritate ei pot fi regăsiți în acest recensămînt al clasei stăpînitoare. Catagrafia n-a fost alcătuită unitar, în unele județe „radiografia” este mai exactă și mai detaliată, în altele ea apare mai superficială, mai estompată. De aceea și problemele nu au putut fi abordate în studiul de față decît în măsura în care ele s-au reflectat în catagrafie și trebuie să spunem că în unele cazuri deficiențele sînt evidente — numele țărilor la boierii de clasa I, datele inegale privind averea celor cuprinși în recensămînt etc. Cu toate acestea, este neîndoielnic că această minuțioasă catagrafie, cu toate lipsurile ei, oferă o ocazie unică de bilanț a situației clasei stăpînitoare în pragul decăderii ei, bilanț ce ne oferă prilej de a trage unele concluzii, privind stadiul ei de evoluție, dar și pentru a discerne perspectivele etapei următoare în istoria acestei clase — care se apropia de momentul încheierii funcțiilor ei istorice pe care le deținuse timp de sute de ani —, cea care a avut loc în perioada regimului și sub incidența Regulamentului Organic².

Pentru 579 persoane cuprinse în statistică sînt date indicații referitoare la *locul nașterii*. Din cei 487 de boieri care au văzut lumina vieții pe teritoriul muntean, 185 — deci 37,98% — sînt născuți la București, deși dintre cei născuți în capitală 59 nu mai locuiau la data recensămîntului în acest oraș. Aceste 59 de persoane și neîndoielnic familiile lor locuiau în județele țării — cu excepția Brăilei, a Muscelului și Oltului (între 10 — Rimnicu Sărat — și 1 — Mehedinți și Romanați —). Alți 135 boieri erau născuți în reședințele propriilor județe și în alte reședințe³ — 30 la Craiova, dar sub 10 în celelalte reședințe — și 17 în orașe nereședințe și țiguri. Cu

* Vezi și studiul nostru anterior publicat în „Revista de Istorie”, 34 (1981), nr. 11:

¹ *Catagrafie oficială de toți boierii Țării Românești la 1829 publicată de Ion C. Filitti*, în „Revista Arhivelor”, seria I, vol. II, nr. 4—5 (1927—1929), p. 290—359.

² În alcătuirea studiului de față s-a ținut seama numai de catagrafia din 1829 și nu de adăugirile din alte surse privind situația din 1831 introduse de Filitti în ediția sus-menționată a catagrafiei.

³ Potrivit aceleiași surse.

alte cuvinte, 337 de boieri — deci 69,19% erau născuți în mediul urban, dintre care 185 — respectiv 37,98% în București, 135 în reședințe de județe — respectiv 27,72% — și 17 în orașe reședință și târguri — respectiv 3,49%, după următoarea repartitie descrescîndă:

București	— 185	(54,89%	din totalul de 337 boieri născuți în mediul urban)				
Craiova	— 39	11,57%	„	„	„	„	„
Buzău	— 12	3,56%	„	„	„	„	„
Tg. Jiu	— 10	2,96%	„	„	„	„	„
Pitești	— 9	2,67%	„	„	„	„	„
Caracal	— 8	2,37%	„	„	„	„	„
Cimpulung	— 8	2,37%	„	„	„	„	„
Rîmnicu Vilcea	— 8	2,37%	„	„	„	„	„
Tîrgoviște	— 8	2,37%	„	„	„	„	„
Cerneți	— 6	1,78%	„	„	„	„	„
Cîmpina	— 6	1,78%	„	„	„	„	„
Focșani	— 6	1,78%	„	„	„	„	„
Rîmnicu Sărat	— 6	1,78%	„	„	„	„	„
Roșii de Vede	— 6	1,78%	„	„	„	„	„
Ploiești	— 5	1,48%	„	„	„	„	„
Slatina	— 5	1,48%	„	„	„	„	„
Vălenii de Munte	— 3	0,89%	„	„	„	„	„
Găiești	— 2	0,59%	„	„	„	„	„
Mizil	— 1	0,29%	„	„	„	„	„
Slănic	— 1	0,29%	„	„	„	„	„
Slobozia	— 1	0,29%	„	„	„	„	„
Urlești	— 1	0,29%	„	„	„	„	„
Zimnicea	— 1	0,29%	„	„	„	„	„

Reiese evident situația predominantă a capitalei, unde se înregistrează *majoritatea* nașterilor în ceea ce privește boierii din mediul urban; o situație marcantă o are și Craiova; apoi grupul a șase orașe numărînd între 8 și 12 nașteri; cel de șapte orașe și târguri cu 5—6 nașteri și apoi localitățile mai mici cu 1 — 3 nașteri.

În mediul rural, la moșii și la sate, se născuseră 150 de boieri⁴ — respectiv 30,8% față de cele 487 de persoane cuprinse în catagrafia cu indicația a se fi născut în Țara Românească. În ordine descrescîndă se constată următoarele cifre privind nașterea boierilor *la moșii și la sate* în județele Țării Românești:

Mehedinți	— 17	(11,33%	din totalul boierilor născuți în mediul rural)				
Ilfov (inclusiv cei șezători în București)	— 15	10,00%	„	„	„	„	„
Rîmnicu Sărat	— 14	9,33%	„	„	„	„	„
Argeș	— 13	8,66%	„	„	„	„	„
Gorj	— 12	8,00%	„	„	„	„	„
Saac	— 12	8,00%	„	„	„	„	„
Ialomița	— 11	7,33%	„	„	„	„	„
Muscel	— 11	7,33%	„	„	„	„	„
Vilcea	— 11	7,33%	„	„	„	„	„
Dolj (inclusiv cei șezători în Craiova)	— 9	6,00%	„	„	„	„	„

⁴ Am inclus între aceștia și pe cei 15 pentru care se dau indicațiile mai vagi: „Țara Românească”, sau doar numele județelor ori se arată, într-un caz, venirea de „peste Olt”; am scăzut însă, odată, pe Iordache Oteteleşanu care apare și în lista Craiovei și a județului Vilcea.

Dimbovița	— 6	4,00%	(din totalul boierilor născuți în mediul rural)
Buzău	— 5	3,33%	
Prahova	— 5	3,33%	„ „ „ „
Teleorman	— 5	3,33%	„ „ „ „
Olt	— 3	2,00%	„ „ „ „
Romanați	— 2	1,33%	„ „ „ „

Raportînd numărul de boieri născuți la moșii și sate, recenzați în județele nașterii lor, la *totalul boierilor recenzați în județele respective* constatăm următoarea situație procentuală pe județe privind nașterile în mediul rural:

Mehedinți	70,8% (17 din 24)	Rîmnicu Sărat	31,11% (14 din 45)
Vilcea	52,38% (11 din 21)	Prahova	26,3% (5 din 19)
Argeș	50% (13 din 26)	Teleorman	26,3% (5 din 19)
Ialomița	47,8% (11 din 23)	Dimbovița	25% (6 din 24)
Muscel	47,8% (11 din 23)	Buzău	20,8% (5 din 24)
Gorj	46,1% (12 din 26)	Dolj	16,6% (9 din 54)
Săcuieni	46,1% (12 din 26)	Romanați	7,6% (1 din 13)
Olt	42,8% (3 din 7)	Ifov	6,2% (15 din 23)

Deci în opt județe nașterile de boieri în mediul rural depășesc 40%, în alte cinci ele se cifrează între 20 și 40%, iar în două sînt inferioare lui 10%. Repartiția teritorială a județelor nu sugerează în această privință concluzii speciale.

Despre alți zece boieri aflăm că se născuseră în *Moldova*, ceea ce arăta circulația oamenilor dintre cele două principate și la nivelul claselor dominante. Ei veniseră de la Iași (4), de la Odobești, Tecuci, Tg. Neamț și Focșanii Moldovei și unul de peste Prut din Slobozia Brătulești. O persoană cuprinsă în recensămîntul boierilor văzuse lumina zilei la Cernavoda în Dobrogea.

Un număr relativ însemnat de membri ai clasei dominante — 81 — văzuseră lumina vieții în *străinătate*, deci din totalul boierilor — 579 — asupra cărora în statistică apar indicații privind locul nașterii. Dintre aceștia pentru unii indicația era vagă: Țara Turcească, ori Țara Grecească sau Grecia, dar pentru marea majoritate indicația era mai precisă, fiind menționată regiunea sau insula și pentru cei mai mulți chiar localitatea natală.

Din cei 81 de boieri născuți peste hotare la sudul Dunării, 60⁵ — deci 74,07% — viețuiau, în ordine descrescîndă, în următoarele orașe și țiguri:

București	— 45 (unul locuia și la Tirgo- viște)	Cimpulung	— 1
Tirgoviște	— 4 (unul dintre aceștia locuia și la București)	Mizil	— 1
Focșani	— 3	Ploiești	— 1
Buzău	— 1	Rîmnicu Sărat	— 1
Cimpina	— 1	Rîmnicu Vilcea	— 1
		Roșii de Vede	— 1
		Tg. Jiu	— 1

⁵ Totalul este 61 dar un boier viețuind în două orașe și deci figurînd de două ori în cartografie, cifra reală este 60.

Ceilalți 21 — respectiv 26% — locuiau la moșii și sate în județele :

Prahova	— 4 (Breaza, Petroșani, Țin- tea, Valea Călugărească)	Saac	— 3 (Ceptura, Sibiciu de Sus)
Buzău	— 3 (Nișcov, Trestia)	Telcorman	— 2 (Atirnați, Cățelești)
Gorj	— 2 (nu sint indicate și eventual locuirea res- pectivilor putea avea loc și in mediul urban)	Muscel	— 1 (Chițești)
		Romanați	— 1 (Vilsănești)
		Vilcea	— 1 (Drăgășani, localitate ce putea fi considerată și un mic tirg)
Ilfov	— 2 (Cosoba, Rădulești)		
Rîmnicu Sărat	— 3 (Cotești, Greabăn, Ol- teni)		

Este evidentă preferința celor de origine străină imediată pentru mediul urban și mai ales pentru capitală, iar pentru cei șezători în mediul rural se remarcă preferința pentru județele dinspre Moldova, unde în general se constată o ședere mai des întâlnită a membrilor clasei dominante la moșii și sate.

Iată în ordine descrescîndă locurile de origine ale celor născuți la sud de Dunăre și intrați în rîndurile clasei dominante din Țara Românească :

Constantinopol (Țarigrad!)	— 25	Filipopol	— 2
Epir	— 8	Șistov	— 2
Castoria	— 7	Trachia	— 1
Ianina	— 7	Creta	— 1
Țara Turcească	— 6	Chios	— 1
Tesalonie	— 3	Mitilene	1
Țara Grecească (Grecia)	— 3	Varna	1
Morea	— 3	Zagora	1
Macedonia	— 2	Larisa	1
Cipru	— 2	Xantia	— 1
Arghirocastro	— 2	Adrianopol	— 1

În mod evident, majoritatea celor născuți peste hotare proveneau din mediul grecesc — din Fanarul Constantinopolului — 25 — , dar și din întreaga lume grecească — cel puțin încă 42 — deci 67 persoane din cele 81 născute peste hotare — respectiv 77,9% — aparțineau acestui mediu, cu corectivul că unii dintre aceștia erau neindoielnic macedoromâni.

În ceea ce privește locurile de naștere ale clasei boierești se pot trage unele concluzii din examinarea statisticii : numărul precumpănitilor al celor născuți în orașe și ridicat al celor născuți la București, numărul relativ mic — mai puțin de o treime — al celor care văzuseră lumina zilei în mediul rural — la moșiile părintești și la sate — , ceea ce indică viețuirea precumpănitoare în mediul urban a boierimii, excepție făcînd doar unele județe. Numai în nouă județe, numărul boierilor născuți în mediul rural era superior, în fiecare, cifrei 10, în timp ce în celelalte județe varia între 2 și 9. Dacă ne raportăm la numărul nașterilor la sate, numărul mai mare al acestora — indicînd amploarea viețuirii boierilor în mediul rural — pare a fi fost în vestul Olteniei — județele Mehedinți și Gorj, — , în partea de est a Olteniei și în cea de vest a Munteniei — județele Vilcea și Argeș — și în județele apropiate Moldovei — Rîmnicu Sărat și Săcuieni. Putem de asemenea vorbi mai limpede despre boierii de origine străină ; deși numeroși, ei apar într-un număr mai mic decît se credea ; un corectiv trebuie însă adus : mai existau și cei ce erau născuți în țară, dar ai căror părinți văzu-

seră lumina zilei peste hotare, însă aceștia la data întoarcerii catagrafiei erau în precumpănitoare măsură asimilați masei boierilor pămînteni.

„Mișcarea” boierilor este, de asemenea, demnă de a fi reținută, ea fiindu-ne dezvăluită prin analiza comparativă a locurilor de naștere și a celor de viețuire. Există o mare mobilitate socială, chiar și cînd era vorba de capitală. Din cei 185 de boieri născuți în București, 45 trăiau în alte orașe 24,3% unele depărtate: Cerneți, Tg. Jiu etc. — și 22 la moșii sau în sate (11,8^o); opt persoane născute la București trăiau în capitală, dar își aveau totodată locuința și în alte orașe sau sate. Mutarea în alte locuri trebuie să fi fost legată de considerente familiare — în primul rînd căsătoria celor în cauză — ca și de motive de natură economică, împletite nu rareori cu cele dintii. În ceea ce privește Craiova, cel de-al doilea oraș în mărime al Țării Românești și în ceea ce privea numărul boierilor viețuitori, din 39 boieri născuți la Craiova, 30 continuau să trăiască acolo și doar nouă (deci doar 23°) se strămutaseră — 5 la București, 2 la Tg. Jiu, unul la Ocele Mari și unul la Strîmba Zănoaga —, venind în schimb aici alți 14 din mediul urban (opt din București, și cite doi din Rîmnicu Vilcea, Slatina și Tg. Jiu) și patru din cel rural.

Iată situația orașelor și tirgurilor Țării Românești în ceea ce privește locurile de naștere ale membrilor clasei boierești și răspîndirea lor în 1829 :

Orașul sau tirgul	Născuți în localitate	Rămași în localitate	Plecați în mediul urban	Plecați în mediul rural
București	185	126* 68,1%	45 24,3%	22 11,8%
Craiova	39	30 76,9%	8 20,5%	1 2,5%
Buzău	12	3 25 ^o	4 33,3%	5 41,60%
Tg. Jiu	10	6 60%	2 20%	2 20%
Pitești	9	6 66,6%	2 22,2%	1 11,1%
Caracal	8	6 75%	1 12,5%	1 12,5%
Cîmpulung	8	5 62,5%	1 12,5%	2 25%
Rîmnicu Vilcea	8	4 50%	4 50%	—
Tirgoviște	8	4 50%	3 37,5 ^o	1 12,5%
Focșani	6	4 66,6%	1 16,6%	1 16,6%
Cerneți	6	6 100%	—	—
Cîmpina	6	3 50 ^o	1 16,6%	2 33,3%
Rîmnicu Sărat	6	3 50 ^o	—	3 50 ^o
Roșii de Vede	6	6 100 ^o	—	—
Ploiești	5	3 60%	2 40%	—
Slatina	5	2 40 ^o	2 40%	1 20%
Vălenii de munte	3	3 100 ^o	—	—
Găești	2	2 100 ^o	—	—
Mizil	1	1 100%	—	—
Slănic	1	—	—	1 100%
Slobozia	1	1 100%	—	—
Urlei	1	—	1 100%	—
Zimnicea	1	—	1 100%	—
Total	337	224	78	43

* 8 boieri șezători în București domiciliați și în alte localități: 4 la Tirgoviște, 1 la Tg. Jiu și 3 la moșii.

Din cei 337 boieri născuți în diferite localități urbane, 224 au rămas să viețuiască în localitățile natale (66,4%), 78 (23,1%) s-au strămutat în alte localități urbane și 43 în mediul rural, desigur la moșii (12,7%). Dacă din București pleacă 66 de boieri — opt dintre ei își păstrează însă și locuința bucureșteană —, nu vin aci decât alți 15 din mediul urban județean. Părăsirea localității natale nu are loc în unele mici localități: Cerneți, Roșii de Vede, Vălenii de Munte, Găești, Mizil, Slobozia; ea este restrinsă la Craiova, Caracal, Pitești, Focșani, Ploiești, Cîmpulung și Tg. Jiu; ea se cifrează la 50% la Rîmnicu Vilcea, Tirgoviște, Rîmnicu Sărat, Cîmpina; este masivă la Buzău și Slatina și totală la Slănic, Urlați și Zimnicea. În ceea ce privește boierii bucureșteni, deplasarea lor în alte localități are loc în următoarele 16 centre:

Craiova	8	Tg. Jiu	2
Tirgoviște	8	Urziceni	2
Pitești	4	Caracal	1
Rîmnicu Sărat	4	Cerneți	1
Focșani	3	Curtea de Argeș	1
Găești	3	Miroși	1
Roșii de Vede	3	Rîmnicu Vilcea	1
Ploiești	2	Slănic	1

În privința compoziției populației boierești din orașe și târguri în ceea ce privește locurile de origine se constată următoarea situație în cataografia din 1829:

	Total boieri sezători în localitate	Născuți și rămași în localitate	Veniți din mediul urban	Veniți din mediul rural	Veniți din Moldova ori Dobrogea	Veniți de peste hotar
București	247 ¹	126 51%	14 5,6%	17 6,8%	3 2,3%	45 8,2%
Craiova	48	30 62,5%	14 29,1%	4 8,3%	—	—
Tirgoviște	23 ²	4 17,39%	9 39,13%	6 26,08%	—	4 17,39%
Pitești	19	6 31,5%	5 26,3%	8 42,1%	—	—
Tg. Jiu	18 ³	6 33,33%	4 22,22%	7 38,88%	—	1 5,55%
Focșani	15 ⁴	4 26,6%	3 20%	3 20%	1 6,6%	3 20%
Roșii de Vede	15	6 40%	4 26,6%	4 26,6%	—	1 6,6%
Cerneți	14	6 42,8%	1 7,1%	7 50%	—	—
Cîmpulung	13	5 38,4%	3 23%	3 23%	1 7,6%	1 7,6%
Rîmnicu Sărat	10	3 30%	5 50%	1 10%	—	1 10%
Rîmnicu Vilcea	10	4 40%	1 10%	4 40%	—	1 10%
Caracal	9	6 66,6%	2 22,2%	1 11,1%	—	—
Ploiești	9	3 33,3%	2 22,2%	3 33,3%	—	1 11%
Buzău	6	3 50%	—	—	2 33,3%	1 16,6%
Găești	6 ⁵	2 33,3%	3 50%	—	—	—
Slatina	6	2 33,3%	1 16,6%	3 50%	—	—
Cîmpina	5	3 60%	—	1 20%	—	1 20%
Urziceni	3	—	2 66,6%	1 33,3%	—	—
Vălenii de Munte	3	3 100%	—	—	—	—
Mizil	2	1 50%	—	—	—	—
Ocnele Mari	2	—	1 50%	1 50%	—	1 50%
Slobozia	2	1 50%	—	1 50%	—	—

(tabel continuare)

	Total boieri șezători în localitate	Născuți și rămăși în localitate	Veniți din mediul urban	Veniți din mediul rural	Veniți din Moldova ori Dobrogea	Veniți de peste hotare
Miroși	1	—	1 100%	—	—	—
Curtea de	1	—	1 100%	—	—	—
Argeș	1	—	1 100%	—	—	—
Slănic	1	—	1 100%	—	—	—
Urлаți	1	—	1 100%	—	—	—
489 (dar în fapt 481) ⁶		224	78	75	7	61 (dar în fapt 60) ⁷

¹ Pentru 42 de persoane nu sînt furnizate informații privind locul de naștere, iar 13 boieri erau șezători nu numai în București, ci și în Tirgoviște (6), Ploiești (1), Tg. Jiu (1) ori și la moșii (5).

² Șase boieri erau șezători deopotrivă la Tirgoviște și București; însă trei dintre ei „după vremi în Tirgoviște”.

³ Un boier era șezător și la Tg. Jiu și la București.

⁴ Pentru o persoană nu se indică locul de naștere.

⁵ Pentru o persoană nu se indică locul de naștere.

⁶ Opt boieri erau șezători în cîte două localități urbane.

⁷ Un boier de origine străină era șezător și la București și la Tirgoviște.

Dacă 224 de persoane din populația boierească a centrelor urbane — 46,56% — erau născute cu certitudine în respectivele localități, alte 221 (45,94%) erau venite din alte părți (din mediul urban, din cel rural, din Moldova ori Dobrogea sau de peste hotare; ultimii însumau 61 de persoane, deci 12,68% față de cei 481 de boieri constatați șezători în aceste centre). În sfîrșit, mai trebuie semnalat că pentru 44 de persoane — 42 la București și cîte una la Focșani și la Găești — nu sînt indicate locurile de naștere (9,14%). Oricum, trebuie reținut că *aproape jumătate* din populația boierească a centrelor urbane reprezenta o populație *venită* din alte locuri ale țării, ori chiar de peste hotare, ceea ce indica mobilitatea respectivei categorii. Mai era evident că numărul precumpănitor al boierilor șezători în orașe provenea în mod precumpănitor din mediul urban; din 481 boieri nu mai puțin decît 302 aparțineau cu certitudine acestui mediu, deci 62,78%.

Cei mai mulți dintre cei 481 boieri șezători la orașe locuiau la București: 247, deci 51,35%; alți 212 locuiau în reședințele de județe, deci 44,07% și alți 30 în alte orașe sau în țirguri, deci 6,23%.

Boierii șezători în mediul rural erau cu mult mai puțini numeroși; din 623 boieri asupra cărora se dau indicații în catagrafie privind locul de ședere, doar 146 (unii dintre aceștia locuind însă concomitent și în mediul urban) erau șezători la sate și moșii (deci 23,43%). În mediul rural locuiau în mai mare număr boierii din județele Săcuieni (19 din 26, deci 73%), Buzău (17 din 24, deci 70,8%), Ialomița (16 din 23, deci 69,56%) și Rîmnicu Sărat (21 din 46, deci 45,6%). În schimb, în Ilfov și București boierii „urbani” reprezentau 97,9% (235 față de un număr total de 240, trei dintre acești boieri urbani fiind însă concomitent și șezători la moșii sau la sate), în Dimbovița 95,83% (23 față de 24), în Dolj și Craiova 88,8%

(48 față de 54), în Olt 85,7% (6 față de 7), în Teleorman 84,2% (16 față de 19), în Argeș 80,7% (21 față de 26), în Prahova 73,6% (14 față de 19), în Gorj 69,2% (18 față de 26), în Romanați 69,2% (9 față de 13), în Vlaşca 66,6% (6 față de 9), în Vilcea 61,9% (13 față de 21), în Mehedinți 58,3% (14 față de 24), în Muscel 56,5% (13 față de 23).

Față de boierimea urbană, boierimea rurală era mai puțin mobilă. Se înregistrează astfel 49 de continuări de viețuire în satul nașterii față de 21 de mutări în alte sate⁶; deci doar mai puțin de o treime din boierimea înregistrată în această categorie de catagrafie în mediul rural se integrase unui proces de mobilitate socială. Stăruind asupra boierilor viețuitori în mediul rural, constatăm totuși nu numai statornicie în locuire, ci și mobilitate în ceea ce privește categoria constatată ca atare în catagrafie. Nu puțini boieri originari din orașe viețuiau la sate și moșii. Dintre boierii născuți în București, 22 îi regăsim în 1829 strămutați în mediul rural în șapte județe ale țării (Buzău, Ialomița, Ilfov, Râmnicu Sărat, Săcuieni, Vilcea și Vlaşca), iar alți trei viețuiau atit în capitală cit și în mediul rural (în județele Ialomița și Ilfov). Plecând din alte centre urbane 21 de boieri născuți acolo se găseau statorniciți în 1829 la moșii și sate :

Buzău	5	Craiova	1
Râmnicu Sărat	3	Focșani	1
Cimpina	2	Pitești	1
Cimpulung	2	Slatina	1
Râmnicu Vilcea	2	Slănic	1
Tg. Jiu	2	Tirgoviște	1
Caracal	1		

Față de cei 43 de boieri plecați din mediul urban în cel rural nu trebuie însă să uităm că 70 de boieri au făcut drumul invers, ceea ce indică o direcție dominantă dinspre sat spre oraș. De asemenea dacă 79 de boieri născuți la sate au rămas în mediul rural, alți 70 au trecut să viețuiască în mediul urban (unul dintre aceștia fiind înregistrat ca trăind însă și la moșie). În sfârșit, și dintre cei născuți în străinătate, doar circa un sfert — 21 — sînt așezați la sate. Oricum, este încă odată evident că mediul urban rămînea preferat de clasa stăpînitoare.

Catagrafia dezvăluie existența în 1829 a 62 de boieri de *clasa I*, a 119 de *clasa a II-a*, a 273 de *clasa a III-a*, cărora li se adaugă alți 172 purtători de mici ranguri sau exercitînd funcții inferioare celei de clucer de arie, inclusiv boiernașii cu ranguri militare neimportante (polcovenici, căpitani, bașbuluc bași, ceauși etc.) și patru feciori de boieri, dar excluzînd neamurile, postelniceii și mazîlii. În total catagrafia înregistrează 626 de persoane găsindu-se într-una din aceste situații⁷. Boierii de *clasa I*, exceptînd doi — unul la Brăila și altul la Râmnicu Sărat — locuiau în București, iar cei de *clasa a II-a* în proporție de 61,3% (73 din 119). Cifric boierii de *clasa a III-a* erau ceva mai puțin numeroși decît cei de *clasa I* și a *II-a* luați la un loc, iar cei din *clasa I* reprezentau 13,6% din totalul de 454 format de ei și de boierii de clasele *II* și *III*.

⁶ În afara celor 21 indicații precise cuprinzînd numele satului ori moșiei, mai există încă unele indicații neprecise privind locurile de viețuire (Gorj!).

⁷ Am cuprins de data aceasta și datele privind județul Brăila ulterioare întocmirii catagrafiei.

Iată situația boierilor de clasa I :

5 bani	3 logofeți de străini
3 vornici de țara de sus	4 logofeți de obiceiuri
3 vornici de țara de jos	1 vistiier
5 logofeți de țara de sus	1 spătar
3 logofeți de țara de jos	1 postelnic
5 vornici al treilea	7 hatmani
6 vornici al patrulea	7 agi
4 vornici de politic	2 cămărași

Iată și repartitia celor de clasa a II-a, pe care-i întâlnim grupați mai ales în București — 73 — și Craiova — 15 ; ei sînt constatați, în ordine descrescîndă, șezători în următoarele județe :

Argeș	7
Rimnicu Sărat	6 (unde mai viețuiește și un boier de clasa I)
Dimbovița	4
Gorj	3
Prahova	3
Brăila	2 (unde mai viețuiește și un boier de clasa I)
Ialomița	2
Romanați	1
Săcuieni	1
Vilcea	1
Vlașca	1

Boierii de clasa a II-a nu sînt constatați în județele Buzău, Dolj (exceptînd desigur Craiova !), Ilfov (exceptînd Bucureștii !), Mehedinți, Muscel, Olt și Teleorman.

În ceea ce privește repartitia lor pe ranguri, iată cum se prezenta situația celor 119 boieri de clasa a II-a :

1 hatman de Moldova
15 cluceri
28 căminari
29 paharnici
38 stolnici
8 comiși

Boierii de clasa a III-a grupînd 273 de persoane apar cei mai răspîndiți teritorial, fiind prezenți în toate județele țării, precumpănind în București, Craiova și — de data aceasta — județul Rimnicu Sărat, potrivit următoarei repartii descrescînde :

București	95	34,7%	Romanați	8	2,9%
Craiova	33	12 %	Ialomița	7	2,5%
Rimnicu Sărat	24	8,7%	Săcuieni	6	2,1%
Buzău	12	4,3%	Mehedinți	5	1,8%
Gorj	12	4,3%	Ilfov	4	1,4%
Teleorman	12	4,3%	Olt	4	1,4%
Argeș	11	4 %	Vlașca	2	0,7%
Dimbovița	10	3,6%	Dolj	1	0,3%
Vilcea	9	3,2%			

În privința rangurilor, boierii de clasa a III-a numărau :

78 serdari
63 medelniceri
55 slugeri
30 pitari
20 șetrari
27 cluceri de arie

Din categoria inferioară rangului de clucer de arie apar în catagrafie 95 de persoane grupînd vistieri II, spătari II, coniași II, armași II, portari II, vistieri III, postelnici III și logofeți III. Din această categorie inferioară de boieri nu se mai întilnește la București decît un vtori vistier, iar la Craiova ea nu este constatată, fiind, în schimb, răsîndită în toate județele, cu excepția noului județ Brăila și numărînd între una și zece persoane potrivit următoarei repartiții :

Mehedinți	10	10,5%	Vilcea	5	5,2%
Rîmnicu Sărat	10	10,5%	Dimbovița	4	4,2%
Gorj	9	9,4%	Prahova	4	4,2%
Muscel	8	8,4%	Romanați	4	1,2%
Argeș	7	7,3%	Vlașca	4	4,2%
Buzău	7	7,3%	Olt	3	3,1%
Teleorman	7	7,3%	București	1	1%
Ialomița	5	5,2%	Dolj	1	1%
Săcuieni	5	5,2%	Ilfov	1	1%

Dintre cei 95, se înregistrau în număr net precumpănitor (80 !):

vistierii II	33
vistierii III	14
și logofeții III	33

La unele dintre persoanele cuprinse în recensămînt se indică numele tatălui, rangul ori profesia acestuia. Datele sînt inegal furnizate și uneori neprecise. Pentru București indicațiile privind părinții lipsesc în mare măsură. Nu poate fi operată o estimare precisă asupra originilor, dar unele concluzii pot fi totuși trase. Date privind părinții sînt furnizate pentru 373 de persoane. Dacă boierii de clasa I apar doar sporadic — datorită în special neînregistrării taților boierilor bucureșteni de clasa I! —, în schimb constatăm în catagrafie indicații pentru 63 de tați din clasa a II-a și 62 din clasa a III-a. Totodată însă, în ceea ce privește 183 de persoane nu se dau indicații privind rangul deținut de respectivii părinți; este însă adevărat că, în ceea ce privea unele dintre aceste persoane, părinții neindicați aparțineau totuși stării boierești, neindicarea rangului fiind datorată doar unei neglijențe de natură birocratică sau, poate, faptului, că starea boierească a respectivei persoane era de necontestat. Oricum, numărul părinților lipsiți de nume de familie ori purtînd nume de acest fel care nu erau boierești, rămîne precumpănitor; între cei 183, peste 150. Acestora li se adăugau cei care aveau părinți polcovnici, căpitani și ceași — 34 —, negustori, arendași și capanlii — 9 —, clerici (un episcop, protopopi, preoți, ieromonahi, un econom, un dascăl) — 26 —, cei cîțiva fii de vătafi, postelnicea, neamuri, ciohodari — 10 —, un fiu de chiurcibașa și unul de tufecibașa, unul de zugrav, altul de dascăl tipograf și doi fii de medici; deci încă 85 de persoane. Cu alte cuvinte, raportînd cele cel puțin 235 de persoane cu toate neapartinînd prin origine boierimii propriu-zise la totalul celor 373 de persoane pentru care se indică date despre tați în statistica din 1829 proporția *noilor elemente* (63%!) — deși relativă din motivele arătate mai sus — merită în mod evident să fie reținută. Dar în același timp trebuie să ținem seama de faptul că tocmai la boierii de clasa I din București nu se dau indicațiile privind pe tați, că același lucru are loc cu o bună parte din boierii de clasa II și că în general examinarea catagrafiei pare a indica faptul că aceste indicații s-au dat mai ales în cazul boierilor

din categoriile inferioare. Ceea ce trebuie reținut este faptul că în rîndurile boierimii pătrundeau, mai ales în categoriile ei inferioare, noi elemente sociale din afara acestei clase.

În privința vârstei boierilor din 1829, iată cum se prezintă situația :

	20—29 ani	30—39 ani	40—49 ani	50—59 ani	60—69 ani	70—79 ani	Total
București	11	43	65	56	26	7	208
Craiova	9	10	19	9	1	—	48
Argeș	3	6	5	4	7	1	26
Buzău	1	4	9	4	6	—	24
Dîmbovița	—	5	9	5	4	1	24
Dolj	1	3	—	1	1	—	6
Gorj	1	6	9	5	4	1	26
Ialomița	—	5	2	7	8	1	23
Ilfov	—	1	4	2	1	—	8
Mehedinți	1	10	7	4	2	—	24
Muscel	—	2	7	12	2	—	23
Olt	—	—	—	3	3	—	6
Prahova	1	4	6	4	4	—	19
Rîmnîcu Sărat	2	12	11	14	6	1	46
Romanați	—	2	6	4	—	—	12
Săcuieni	—	3	5	11	6	1	26
Teleorman	1	5	6	6	—	1	19
Vilcea	3	6	5	5	1	1	21
Vlașca	1	4	4	—	—	—	9
	35	131	179	156	82	15	598

În ceea ce privește *vîrsta* celor cuprinși în catagrafie, ținînd seama de cele 598 de cazuri pentru care se dau astfel de indicații, se pot trage unele concluzii. Nu existau în 1829 boieri care să fi depășit vîrsta de 80 de ani. Dealtfel, chiar numărul boierilor avînd între 70 și 79 de ani era extrem de restrîns, doar 15 din 598, deci doar 2,50%. Mai mare era numărul celor ce aveau între 60 și 69 de ani: 82, deci 13,71%, ceea ce înseamnă că în mod obișnuit în epocă aceasta era vîrsta senectuții. Nici boierii tineri nu erau numeroși, conferirea de ranguri boierești presupunînd atingerea unei vîrste apropiate de 30 de ani. Între 20 și 29 de ani nu constatăm decît 35 de boieri cuprinși în catagrafie, deci 5,85%, cifră neîndoielnic cu mult inferioară numărului real al persoanelor care prin originea boierească ar fi trebuit să fie incluse în recensămîntul clasei dominante. Dar este cert că înscrierea în catagrafie presupunea ca persoana cuprinsă să-și fi înmăiat un propriu cămin, să fi plecat din casa părintească ori cel puțin să fi reprezentat o entitate de sine stătătoare în viața societății și de asemenea să fi fost acceptată ca atare prin acordarea unui rang. Boierii maturi, numărînd între 30 și 59 de ani reprezentau marea majoritate a membrilor clasei dominante cuprinși în catagrafie: 466, deci 77,91%, cei mai numeroși din această categorie fiind boierii care aveau între 40 și 49 de ani (179, deci 29,93% din totalul celor pentru care se dau astfel de indicații în catagrafie). În număr mare sînt și cei ce aveau între 50 și 59 de ani, peste un sfert din totalul menționat: 156, respectiv, 26,08%. Informațiile

din catagrafie referitoare la vârsta celor cuprinși în paginile ei relevă deci, pe lângă un proces firesc de evoluție și creștere, ca și apoi de descreștere a membrilor clasei dominante și faptul că *temeiul* clasei dominante îl reprezentau boierii avînd între 30 și 59 de ani.

Datele cuprinse în catagrafie privind *averile* celor recenzați sînt cele mai incomplete. La București din peste 230 de recenzați numai pentru 90 de persoane, între care nici unul dintre cei 60 de boieri de clasa I șezători în capitală, sînt furnizate în catagrafie date referitoare la bunurile lor. Dar chiar în ceea ce privește cele 473 de persoane asupra cărora se dau astfel de informații — la care se mai adaugă un număr restrîns pentru care se înscriu aprecieri, evident și mai labile, privind venitul în bani pe care-l aveau și la care nu ne referim deocamdată — datele sînt în mod cert, în multe cazuri, incomplete, deosebirile constatîndu-se de altfel chiar și între un județ și altul. Nu este astfel de acceptat că în județul Buzău să fi existat numai doi deținători de case și că aceeași situație să fi ființat și în județul Săcuieni. Informațiile privind animalele deținute sînt de asemenea mai mult accidentale, deși în unele cazuri sînt deosebit de interesante, căci nu este de crezut că printre boierii Țării Românești existau doar 13 deținători de oi, 20 de cai și 34 de boi. Aceași observație se poate face și în privința grădinilor și circiumelor și probabil și a țiganilor, în catagrafie înregistrîndu-se numai 91 deținători de robi țigani (deci 19,23 % din totalul persoanelor asupra cărora se dau astfel de informații). Și numărul prăvăliilor îl considerăm probabil mai ridicat decît cel înregistrat : 38 de deținători de prăvălii (deci 8,03 %). În Ialomița s-a evitat înscrierea situației materiale a 65,21 % din cei recenzați, întrucît la 14 persoane din cele 23 luate în considerare s-a scris „stare proastă”, iar la una chiar „sărac cu desăvîrșire”.

Dar cu toate limitele lor și datele referitoare la avere merită a fi luate în considerare. În primul rînd, dintre cele 473 persoane menționate 295 sînt deținătoare de moșii și 285 de vii. Informațiile nu sînt unitare, dar oricum reținem cel puțin patru cazuri în care deținătorul, uneori un boier de rang mic — cazul lui Marin Butculescu din Teleorman, care deținea șapte moșii —, stăpînea între 5 și 8 moșii, alte două în care deținătorul poseda patru moșii și alte 14 în care avea cîte trei moșii. Avînd în vedere că în unele județe înregistrarea era destul de vagă este foarte probabil ca numărul real al deținătorilor din aceste categorii să fi fost mai ridicat.

În ceea ce privește unele județe — Buzău, Gorj, Mehedinți, Săcuieni — numărul stăpînitivilor de vii se confundă cu cel al recenzaților (100 % în Gorj și Mehedinți, 96,15 % în Săcuieni și 95,83 % în Buzău) ; de asemenea și în județele Argeș, Dimbovița, Muscel, Olt, Prahova, Romanați și Vilcea, ca și la București și la Craiova, peste 50 % dintre persoanele înscrise în catagrafie ca deținătoare de avere posedau vii. Acestea nu sînt însă surprinse în Dolj, sînt puține în Teleorman (doar trei deținători din 19 ai județului, deci 15,78 %) și foarte puține în Ialomița și Rîmniceu Sărat (dar poate fi vorba și de omisiuni ale recenzentului, mai ales în ultimul caz !).

În privința moșilor, în județele Dolj (șase din șase, deci 100 %), Gorj (25 din 26, deci 96,15 %), Olt (șase din șapte, deci 85,71 %), Argeș (21 din 26, deci 80,76 %), Săcuieni (20 din 26, deci 76,92 %) și Teleorman (14 din 19, deci 73,68 %), ca și la Craiova (43 din 48, deci 89,58 %), numărul deținătorilor era ridicat ; dar peste 50 % deținători de moșii puteau fi

constatați și în majoritatea celorlalte județe : Buzău, Dimbovița, Ilfov, Muscel, Râmnicu Sărat, Romanați, Vilcea și la București ; numai în județele Ialomița și Prahova cifrele apar reduse : trei din 23 la Ialomița, deci doar 13,04 % și nouă din 19 la Prahova, deci 47,36 % (în primul caz citat poate fi vorba însă și de o omisiune a recensentului !). Oricum moșia și via apar drept bunurile cele mai curențe ale acestor deținători.

Nu prea multe sînt informațiile privind activități tangente industriei : patru poverne (toate în județul Săcuieni), trei zalkhanale și 23 de mori. Informații mai precise avem privind animalele din județul Săcuieni. În ceea ce privește caii, un anume Mirzea stăpînea 150 și tot el avea 40 de boi și o zalkhana, dar numai 300 stînjeni de moșie, deținînd însă în schimb 60 de pogoane de vie ; neîndoielnic, Mirzea era un purtător de cuvînt al noilor vremuri și cazul său era departe de a fi generalizat. Cite 40 de boi mai erau posedăți de Ioan Sibiceanu și de Zano Temeli.

În ceea ce privește țiganii, cei 91 de deținători — înregistrați doar la București și Craiova și în județele Buzău, Ilfov, Romanați, Săcuieni și Vilcea, ceea ce din nou ar sugera o omisiune ! — stăpîneau de la unul și pînă peste o sută de robi. Între deținătorii unui număr mai ridicat de țigani robi amintim pe Silvestru Filitti din județul Ilfov : 80, mai mulți deținători din județul Romanați avînd în stăpînirea lor între 40 și 55 de robi, N. Doicescu din județul Săcuieni cu 28 de robi, Al. Diculescu cu 15 și Al. Bujoreanu cu 20 în județul Vilcea și Mihalache Darvari, stăpîn a 150 de sălaşe în București. Se remarcă că deținătorii unui număr mai mare de robi nu erau în unele cazuri decît niște boiernași.

Foarte puține informații sînt cuprinse în catagrafie privind veniturile, pentru 18 persoane în București și pentru alte 20 în județe, deci nici măcar pentru 40 de persoane în total. Veniturile indicate se cifrează între 150 de taleri (treti vistierul Ioniță Ralea ori polcovnicul de vînători D. Petrescu, amîndoi din județul Vlașca) și 10.000 — 12.000 taleri (Ioan Rosetti). Majoritatea celor recenzați în această privință — 20 din 38 — beneficiau de venituri cifrate între 1.000 și 3.000 de taleri ; în ceea ce privește situarea lor socială, cu excepția marelui boier sărăcit Constantin Mavrocordat, cei 20 de beneficiari ai acestor venituri aparțineau micii boierimi și elementelor noi ce pătrundeau în rîndurile clasei dominante. Cu excepția nesemnificativă, indicată, a lui Mavrocordat, informațiile nu se referă la nici un mare boier și datele privind celelalte clase de boieri sînt departe de a fi concludente și mai ales susceptibile de a sugera aprecieri generalizante.

Catagrafia din 1829 constituie un izvor de istorie socială deosebit de important. Unele persoane — dar doar puține — n-au fost probabil incluse, nu sînt furnizate aceleași date pentru cei cuprinși și se întîlnesc modalități inegale de tratare de la județ la județ (în funcție de recenzori), dar cu toate acestea, catagrafia rămîne un document prin intermediul căruia putem avea o imagine complexă a clasei dominante cu un veac și jumătate în urmă, în preziua epocii în care ea își va pierde sau își va vedea diminuate pozițiile deținute în conducerea societății. Structura clasei dominante pe care catagrafia ne-o dezvăluie, informațiile pe care ni le oferă privind locurile de naștere și reședință, mobilitatea socială, proporția între diferitele categorii de boieri, vîrsta și starea materială, toate elementele pe care ni le pune la dispoziție reprezintă în ansamblu o bancă de prețioase

date, indispensabile înțelegerii mutațiilor și evoluțiilor sociale în țările române în preajma cuprinderii lor în procesul de constituire a României moderne.

L'ANALYSE DE LA SITUATION DE LA CLASSE DOMINANTE DE VALACHIE EN VERTU DU RÉCENSEMENT DE 1829

RÉSUMÉ

L'étude représente une analyse quantitative du recensement des boyards effectué en 1829 en Valachie. C'est une „radiographie” de la classe dominante valaque au seuil de la dernière étape de son existence légale, vu qu'en 1858 la Convention de Paris allait abolir les rangs et les privilèges dans les Principautés Unies. Cette „radiographie” relève du point de vue statistique — par départements — les lieux de naissance (presque 38% des boyards voyant la lumière du jour à Bucarest et leur majorité dans le milieu urbain) ainsi que le fait qu'aux 487 personnes nées en Valachie on doit ajouter 10 nées en Moldavie et 81 à l'étranger (surtout à Constantinople et dans la Péninsule des Balkans). Le recensement dévoile aussi la „mobilité” des boyards, le fait qu'en certaine mesure (35,8%) ils vivaient loin de leurs lieux de naissance (ainsi même la troisième part de ceux nés à Bucarest ne vivaient plus dans la capitale) et que les déplacements de domicile représentaient des phénomènes très courants. Les boyards habitaient de préférence à Bucarest et dans les villes (481), seulement environ un quart habitaient leurs domaines. En ce qui concerne les classes des boyards valaques en 1829 : 62 appartenaient à la première, 119 à la seconde, 273 à la troisième ; on doit ajouter encore 172 personnes détenant des rangs inférieurs à la troisième classe. Tous les boyards de première classe — excepté un seul — et 34,7% de ceux de deuxième classe avaient leur domicile à Bucarest. La mobilité sociale est encore relevé par le recensement, vu qu'il fournisse des indications concernant les parents et donc l'origine des boyards ; on constate en général une poussée dans les rangs inférieurs de la classe des boyards de gens de condition plus modeste. En ce qui concerne l'âge, le recensement relève qu'on ne pouvait enregistrer parmi 598 personnes aucun boyard ayant 80 ans, qu'on pouvait compter 15 ayant entre 70 et 79 années, 82 entre 60 et 69 années, 156 entre 50 et 59 années, 179 entre 40 et 49 années, 131 entre 30 et 39 années et 35 entre 20 et 29 années. Le recensement fournit aussi des données — mais incomplètes — concernant la fortune des boyards ; on constate que cette fortune consistait surtout dans des domaines, des maisons et des vignes. Dans son ensemble le recensement de 1829 représente une importante „banque d'informations”, dont l'étude est indispensable à une juste connaissance de la situation de la classe dominante valaque vers la fin de la troisième décennie du XIXe siècle.

RELAȚIILE DE VASALITATE MOLDO-POLONE ȘI IMPLICAȚIILE LOR POLITICE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XV ȘI ÎN SECOLUL XVI

DE

FLORENTINA CĂZAN, CĂTĂLIN MUSTAȚĂ

Rolul și locul vasalității în relațiile dintre statele medievale au fost diferit comentate de către istorici. Problema se pune: era o formulă de subordonare a unei țări sau un mijloc de a se stabili alianțe între state? Iar dacă este vorba de o alianță, de ce era exprimată în termenii unei subordonări care, fără îndoială, o implica vasalitatea?

Pentru a se da un răspuns corect celor două întrebări este necesară o bună cunoaștere a mentalității medievale, care, și pe plan politic, a înscris procedee străine altor epoci, pentru exprimarea unor stări de lucruri general valabile în relațiile internaționale. Noțiuni ca : prietenie, credință, ajutor, apărare aveau atunci o altă încărcătură morală izvorită dintr-o gândire ce conținea în sine amprenta structurilor sociale ale timpului. Astfel ierarhia feudală, avînd la bază vasalitatea, a generat nu numai relații sociale de clasă, ci a determinat și aspectul concret al unor raporturi etice în societate. Instituția vasalității a fost atît de puternică în Occident, încît ea și-a pus amprenta asupra tuturor formelor de viață, inclusiv cele politice și spirituale. Orice relație ce implica fidelitate nu a mai fost altfel concepută decît ca o fidelitate vasalică, ce se voia a fi forma ideală a unor raporturi între indivizi. Fie că era vorba de fidelitatea dintre soți, fie că era între prieteni, sau față de Dumnezeu, ea era înțeleasă și exprimată sub forma unui respect vasalic, ce implica și o anumită ierarhie, fără ca această recunoaștere de poziții diferite să însemne și o subordonare. Fidelitatea era prin ea însăși o legătură, de aceea partenierii aveau întotdeauna obligații reciproce. Era un fel de contract care angaja atît seniorul cît și vasalul, real sau formal, și care din acest motiv, putea să fie rupt cînd una din părți nu se achita de angajamentul luat.

În cadrul politic internațional al evului mediu, teoretic, statele însele și stăpînirile, mai mari sau mai mici, urmau lanțul ierarhiei feudalo-vasalice, fapt ce nu le-a știrbit niciodată independența¹. Era doar o cale de

¹ Gh. Brătianu, *Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle*, Bucarest, 1945, p. 83.

unire a lor în corpul comun al creștinătății², ce își avea centrul la Roma, forul internațional de coordonare al timpului³.

Politica echilibrului de forțe, născută în secolul al XV-lea și extinsă la scară europeană în secolul al XVI-lea, s-a folosit mai departe de procedeele medievale de a lega statele între ele, cu atât mai mult, cu cât, pericolul otoman reclama o acțiune unită în luptă.

S-a emis părerea că sistemul echilibrului politic nu a depășit Europa occidentală și centrală⁴. Realitățile politice contrazic această opinie. Prin Imperiul german echilibrul de forțe s-a extins și asupra statelor răsăritene ce trebuiau antrenate în „creștinătate” pentru a se susține lupta cu turcii⁵, iar cuprinderea statelor într-o rețea vasalică, prin care să fie legate unele de altele, se extinde și chiar se accentuează în Răsărit. Asociată cu jocul diplomatic al echilibrului, ea capătă o dinamică deosebită într-o vreme în care în Occident nașterea națiunilor făcuse ca vasalitatea în relațiile dintre țări să devină o formulă perimată.

În Răsărit statul cel mai mare, și prin urmare cel mai important în menținerea unui echilibru de forțe, era regatul polon. Secolul XVI constituie din multe puncte de vedere o placă turnantă în istoria Poloniei⁶. Prinsă între expansiunea habsburgică și cea a Moscovei, amenințată de turci și de tătari, s-a născut ideea ca în jurul ei să se creeze o federație de state capabile să facă față balanței politice⁷. În acest context formula de vasalitate, folosită în relațiile moldo-polone încă din secolul XIV⁸, a fost reluată și aplicată în raporturile diplomatice. Este momentul când și cele două țări române încercă să intre într-o alianță largă cu statele creștine, pentru a face față amenințării otomane din timpul lui Soliman Magnificul⁹. De aceea, deși străine sistemului ierarhic vasalic, în ceea ce privește viața socială internă, ele au acceptat o formulă de alianță cu care statele vecine — Ungaria și Polonia — erau familiarizate.

Așadar, vasalitatea moldo-polonă trebuie înțeleasă sub dublu aspect: ca o integrare în creștinătate, înțeleasă ca un corp politic și ca alianță antiotomană, prin intermediul unui regat catolic, și apoi ca o alianță între două state vecine. Dovada acestui fapt este însăși declarația regelui polon Alexandru care, cerind prestarea omagiului vasalic lui Bogdan cel Orb, afirma că el o face „pentru binele creștinătății și unirea puterilor contra păgînilor”¹⁰. Iar prin scrisoarea patentă din 16 martie 1506

² Fr. August v.d. Heydte, *Die Geburtsstunde des souveränen Staates*, Regensburg, 1952, p. 14.

³ K. Marx, Fr. Engels, *Despre religie*, București, 1963, p. 259.

⁴ Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 92, vezi și A. Oțetea — *Renașterea și Reforma*, București, 1968, p. 158—159.

⁵ Fl. Căzan, *Unitatea de acțiune a Țărilor Române în politica antiotomană europeană (1522—1529)*, în *60 de ani de la fărâșirea statului național unitar român*, București, 1978, p. 17.

⁶ Al. Gieysztor, *Histoire de Pologne*, Warszawa, 1971, p. 187.

⁷ O. Halecki, *Les relations polono-roumaines*, București, 1936, p. 8.

⁸ Prima închinare a avut loc în 1387 când Voievodul Petru recunoaște ca suzeran pe regele Vladislav.

⁹ Vezi solia lui Anton Paicalas la Roma — 1518 în Fl. Căzan, *Ideea unității europene la umaniștii din Germania în prima jumătate a sec. XVI*, „Analele Universității”, București, Istorie, 1970/1, p. 43.

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/2, p. 724—725; vezi și N. Iorga, „*Histoire des Roumains et de la romanité orientale*”, vol. IV, București, 1937, p. 700—701.

Alexandru anunță nobililor regatului înțelegerea cu domnul Moldovei „ca pe o alianță împotriva „necredincioșilor pentru binele comun al creștinătății”¹¹.

Folosirea vasalității mai trebuie văzută și ca o formulă de protocol. Domnii români, aflindu-se pe o treaptă inferioară — erau voievozi, echivalentul principelui în Occident — se închinau regelui, care se găsea pe o treaptă superioară a ierarhiei politice. Așa se explică, de ce și când le era solicitat ajutorul, tot vasali deveneau. De pildă, în 1510 Sigismund I, simțindu-se amenințat de tătari și turci și nevoit fiind să încheie o alianță cu Moldova în vederea unei cooperări militare, a trimis pe solul său Petru Tomicki să primească jurământul de credință de la Bogdan al III-lea¹².

Că domnii români au înțeles vasalitatea ca pe o alianță și nu subordonare se vede din întreg protocolul omagial depus de Ștefan cel Mare față de Cazimir al IV-lea, (1485)¹³, precum și din conținutul actului scris, act de referință în toate închinările care au urmat în sec. XVI.

Să ne oprim asupra gesturilor al căror limbaj simbolic, cunoscut și înțeles atunci de toată lumea, este deosebit de grăitor. La depunerea jurământului de către Ștefan cel Mare față de Cazimir al IV-lea, regele se afla așezat pe tron, într-un cort special amenajat. Domnul Moldovei a venit călare, nu pe jos, cum se obișnuia. Nu se menționează culoarea calului, amănunt important. De obicei, domnul călărea pe cal alb, formă de exprimare a suveranității. Dacă venind la Cazimir ar fi folosit un cal negru, credem că documentul ar fi consemnat faptul ca pe o excepție.

Descălecînd, Ștefan s-a închinat îngenunchind. Deși în document se spune: „după obiceiul moldovenesc”, precizăm că era o formă de salut acceptată în tot Occidentul medieval, fără să implice înjosire, ci doar curtenie și respect. Salutul a fost însoțit și de închinarea steagului... În ce privește omagiul propriu-zis, el se abate în mod voit de la ritualul clasic. Jurământul a fost depus de Ștefan stînd în picioare, cu mîinile strînse în jurul steagului țării, nu în genunchi cu mîinile în mîinile seniorului, cum cerea datina, ceea ce în limbajul simbolic amintit spunea mult. Cu alte cuvinte, forța domnului (mîinile) rămînea în slujba țării, nu a seniorului. La cererea expresă a lui Ștefan, steagurile țării nu au fost rupte, cum se proceda în cazul unei subordonări, ci depuse drept gaj al prieteniei, în trezoreria regatului polon. În rest, închinarea cuprindea formula ajutorului reciproc. Ea a fost pecetluită prin sărutul dintre cei doi principii, sărutul marcînd egalitatea dintre ei și credință. Apoi domnul Moldovei a fost așezat pe un jilț la loc de cinste, alături de suzeranul său.

În ceea ce privește actul scris, în protocolul de început se spune: „noi sîntem Domn al Moldovei prin voia lui Dumnezeu”¹⁴. Sîntem îndreptățiți să credem, că formula a fost înscrisă la cererea domnului care voia astfel să precizeze că nu datorează domnia vreunui suzeran, nici regelui polon, nici celui maghiar. Era pentru prima dată cînd într-un tratat de

¹¹ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori*, București, 1923, p. 78.

¹² Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, București, p. 273.

¹³ Doc. redat de Ioan Ursu, *Relațiile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900, p. 121 și urm.

¹⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 370—371.

vasalitate moldo-polon apărea definit caracterul domniei moldovene ca fiind independentă de vreo putere străină.

Că se dorea o alianță se vede și din faptul că nu a avut loc doar o închinare personală, ci și a țării, prin participarea boierilor care și ei au jurat credință alături de domnul lor. Așa se explică și de ce jurământul de vasalitate nu a fost însoțit de o investire cu teritorii din partea regelui polon, cum de fapt vasalitatea o cerea.

Episodul cu omagiul secret și desfacerea cortului regelui în timpul închinării lui Ștefan, pentru ca acesta să fie văzut de oștenii săi nu apare în documentul menționat. Pare mai mult o legendă. Dar și dacă a avut loc în realitate, nu este vorba de o umilire la care ar fi vrut să-l expună regele polon pe domnul moldovean, ci doar de nevoia de a face public actul, căci se știe că închinarea vasalică neînsoțită de martori nu avea valabilitate. S-ar fi putut ca Ștefan să nu dorească actul public pentru a nu avea complicații cu Poarta, dar ceea ce interesa pe regele polon, era trăinicia acestei relații. Cu același gând, succesorul lui Cazimir al IV-lea, Alexandru, a căutat să reînnoiască relația de vasalitate, întărind-o și cu o legătură matrimonială, dublată de una religioasă și de cedarea unui teritoriu — Pocuția — ceea ce evident ar fi fost în avantajul domnului moldovean.

Tot în sprijinul argumentării că vasalitatea însemna alianță intră și faptul că deși formula tipică de „auxilium et consilium” o regăsim ori de câte ori actul se reînnoiește, relația de vasalitate uneori era menționată, alteori nu. De pildă, în tratatul încheiat la 4 mai 1518 între Sigismund și Ștefăniță, acesta din urmă se adresează regelui simplu: „strălucitul prieten al nostru, Sigismund craiul Poloniei”¹⁵, nici un cuvânt despre suzeranitate. În schimb în 1527, același rege, reînnoind tratatul cu Petru Rareș, avea grijă să formuleze legătura de vasalitate¹⁶. Diferența de exprimare probabil că era dictată de înseși relațiile mai strînse sau mai reci dintre cele două țări. În acest ultim caz, regele urmărind să accentueze legătura ce trebuia să unească cele două țări. În plus, procedura feudală permitea ca reînnoirea contractului dintre senior și vasal să se facă prin intermediul unei terțe persoane. Este cazul lui Ștefăniță (1518) sau Al. Lăpușneanu (1554)¹⁷. În această situație se presta doar jurământul fără a se mai depune omagiul, ceea ce practic anula vasalitatea și doar clauzele actului mai rămâneau în vigoare dându-i astfel mai pregnant caracterul unui tratat de alianță. Dacă formularea pare a unei vasalități, aceasta se explică prin faptul că amprenta acestei instituții asupra societății făcuse ca asupra limbajului de cancelarie, în redactarea unor înțelegeri bilaterale, să împrumute termenii destinați contractului vasalic, fără ca acest lucru să implice și vasalitatea în sine. Nu este exclus ca Polonia să fi preferat o formulă echivocă având în vedere politica ei față de Poartă, care nu putea să rămână indiferentă în ceea ce privește relațiile moldo-polone.

Alianțele polono-moldovene concepute la adăpostul apărării creștinateții de pericolul otoman au fost însă un bun pretext pentru a masca unele tendințe anexioniste ale Poloniei față de Moldova. Regatul vecin,

¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/2, p. 602—603.

¹⁶ I. Ionașcu, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, 1971, p. 143—144.

¹⁷ N.C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, p. 5—7.

la începutul sec. XVI se afla în plină criză politică internă, datorită creșterii rolului șleahței, fapt ce îngrădea puterea regelui și-l puneă în imposibilitatea de a recruta o armată în cazul unui atac. Urmarea fusese ruperea Boemiei din alianța dinastică, la granița de vest, pierdere pe care Polonia încearcă să o înlocuiască printr-o expansiune în sud¹⁸, asupra Moldovei, țară mult mai utilă, sub raport economic și militar-strategic, decât teritoriul pierdut, în politica echilibrului de forțe ce se desena în Răsărit¹⁹. Încă din aprilie 1494, cu ocazia consiliului regal de familie întrunit la Lőcze, s-a discutat planul unui atac în vederea anexării Moldovei la regatul polon, prin înlocuirea lui Ștefan cel Mare cu Sigismund, viitorul rege al Poloniei. Era o reluare a proiectului mai vechi al lui Cazimir al IV-lea²⁰ și numai abilitatea diplomatică și puterea politică a domnului Moldovei au zădărnicit punerea lui în aplicare.

În 1505—1506 regele polon a avut intenția să-l forțeze pe Bogdan să accepte incorporarea țării sale la Polonia printr-un „act expres”, sub pretextul că astfel se putea rezista mai bine în comun amenințării turco-tătare²¹. Relația matrimonială preconizată în 1506 și promisiunea lui Bogdan al III-lea de a primi în țară episcopi catolici îi crea lui Alexandru iluzia ca „Polonia și Moldova să formeze un singur corp indivizibil, un singur neam și un singur popor, cu o singură voință și o singură credință”²². Aceste pretenții clar formulate nu puteau să nu-l facă pe domnul român mai circumspect în piretenia arătată Poloniei. Nesigur de vecinul său, Alexandru propunea în 1506 lui Baiazid al II-lea o campanie comună împotriva Moldovei. De aici se vede limpede că Polonia era mai puțin preocupată de soarta creștinătății și mai mult de stăpînirea ei în Moldova. Tratatul încheiat de Ștefăniță în 1518 cu Sigismund I prevedea o încercare voalată a Poloniei de ștergere a graniței dintre cele două țări²³.

Aceeași lipsă de grijă față de soarta creștinătății a dovedit-o Sigismund I în 1538 când se dezice de liga creștină și în loc să asigure ajutor și apărare vecinului său moldovean, colaborează cu sultanul Soliman Magnificul căruia îi propune un atac simultan turco-polon asupra Moldovei²⁴, încălcînd regulile echilibrului de forțe.

Niciodată tendința de subordonare a Moldovei de către Polonia nu a fost mai clar afirmată ca în discuția dietei întrunită la Cracovia în anul 1553, imediat după înscăunarea lui Alexandru Lăpușeanu când se re-deschide problema vasalității Moldovei, o vreme uitată după moartea lui Petru Rareș.

Regele Sigismund al II-lea urmărea să aducă sub suzeranitatea sa Moldova, Transilvania și Ungaria. Încearca astfel, să pună stavilă atît expansiunii otomane cît și habsburgice. De aceea, în dieta amintită, Hieronim Ossolinski a propus ca omagiul domnului moldovean să fie prestat

¹⁸ H. Grappin, *Histoire de la Pologne des origines a 1922*, Paris, 1922, p. 193—194; vezi și Al. Gieysztor — *op. cit.*, p. 187.

¹⁹ Fl. Căzan, *Unitatea de acțiune a Țărilor Române*, p. 18—19.

²⁰ Eduard Fischer, *Bătălia din Codrii Cozminului*, București, 1904, p. 9—10.

²¹ V. Ciobanu, *Relațiile politice ale Moldovei cu Polonia în sec. XVI—XVIII în lumina unor cercetări recente*, în „Revista de istorie” nr. 6/1977.

²² A. Veress, *Acte și Scrisori*, p. 76—77.

²³ H. I. Ursu, *Moldova în contextul politic european. (1517—1527)*, București, 1972, p. 25—27.

²⁴ Jancu Bidian, *Moldova în tratativele polono-otomane într-un document din anul 1538*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VII, 1974, pp. 315—316.

în forma respectată de toți voievozii de la Ștefan cel Mare și pînă atunci, adică domnul personal să jure credință regelui și odată cu el toți marii dregători și boieri, pentru a angaja astfel într-o legătură întreaga țară. Închinarea trebuia, de asemenea, să fie publică pentru a se evita contestare ei în viitor. Suzeranitatea polonă în Moldova avea să fie marcată prina obligația domnului de a întreține un corp de oaste polon de 3.000 oameni la curtea sa. Rolul lui era, pe de o parte să constituie o armată gata de luptă în cazul unui atac al turcilor, pe de altă parte, să vegheze la respectarea dispozițiilor date de Sigismund al II-lea lui Alexandru Lăpușneanu. Prezența unei armate străine cu caracter permanent pe teritoriul Moldovei ar fi îngredat libertatea de acțiune a domnului, chiar în relațiile cu alte state creștine. Apoi raportul însuși preciza că și în politica internă acest corp de oaste poate interveni, dînd posibilitatea domnului să se impună; în realitate să conducă potrivit instrucțiunilor regelui polon. Hieronim Ossolinski mai cerea să se stipuleze în tratat prevederea ca „voievodul să nu poată să judece pe nimeni în chestiuni privind pedeapsa capitală fără să ceară părerea dregătorilor poloni, să nu poată să dea pedeapsa cu moartea fără consimțămîntul lor și dacă ar fi îndrăznit să o facă neținînd seama de ei, majestatea sa regele va avea dreptul să numească alt domn cu asentimentul întregii țări²⁵. În aceste condiții, lipsit de dreptul de judecată supremă în stat, domnul Moldovei apărea mai degrabă ca un delegat al regelui polon cu largi împuterniciri, iar opinia istoricului Halecki cum că feudalitatea în sensul strict al cuvîntului nu a jucat niciodată un rol considerabil în dreptul public polonez cade²⁶.

Dacă proiectul nu a fost primit este pentru că el comporta un risc prea mare. Cu cîteva luni înainte de convorbirea dietei, episcopul Iacob Ușanski arătase regelui că o politică de subordonare a Moldovei nu ar fi rămas fără urmări din partea sultanului, care considera țara Moldovei ca fiind sub suzeranitatea sa și nu lăsa pe nimeni să se atingă de ea²⁷. În afară de aceasta, Sigismund al II-lea, pe plan intern, încerca să adapteze instituțiile la necesitățile unei națiuni moderne, fapt ce venea în contradicție cu formula vasalității de anexare de noi teritorii. Procedul era precar, ținea de altă structură de stat, aceea a „granițelor mobile”, formă de stăpînire ce nu se potrivea cu statul modern, care tindea să-și fixeze hotarele, nu fără a ține seamă de structurile etnice din cadrul lor. Un teritoriu cu o populație de altă limbă, alte obiceiuri, inclusiv credință religioasă, în loc să ducă la o unitate și sudare a statului polon ar fi fost prilej de noi neînțelegeri. Românii dovediseră în numeroase situații că nu renunță la ființa de neam și de stat. Însuși Adam Mickiewicz recunoaște că românii în cadrul jocului politic, urmăreau cîștigarea independenței²⁸. O armată permanentă, o visticie pusă la punct, o administrație cu funcții precise erau greu de impus într-o țară străină, abia de puteau fi respectate în Polonia. Așa se explică de ce în actul din 16 dec. 1554 (Vilna), Sigismund al II-lea numea pe Lăpușneanu „domn prin grația lui Dumnezeu”, iar înțelegerea „tratată de bună prietenie și de eternă pace”²⁹.

²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, supl. II, p. 201, 197–198.

²⁶ O. Halecki, *op. cit.*, p. 1.

²⁷ *Ibidem*, p. 178.

²⁸ A. Mickiewicz, *Histoire populaire de Pologne*, Paris, 1867, p. 78–79.

²⁹ I. Ionașcu, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368–1900)*, București, 1971, p. 171.

Așadar, putem conchide că principiul de alianță, prin intermediul vasalității a fost cel care a triumfat. Așa rezultă și din răspunsul dat de Sigismund al II-lea dietei, în care în mod voit ocolea problema vasalității Moldovei și lăsa să se înțeleagă că această legătură o vedea mai degrabă sub forma unei alianțe ce presupunea ajutor militar reciproc, *așa cum fusese dintotdeauna* ³⁰ (s. n.)

Convingerea că sint alianțe și nu tratate vasalice de subordonare a făcut ca domnii români să se închine în același timp mai multor suverani. De altfel, pluralitatea omagiului era o practică recunoscută în dreptul feudal, nu contravenea principiului fidelității și nici nu însemna că era schimbat un stăpîn cu altul. În nici un caz nu implica trădare, așa cum de multe ori, în chip tendențios, s-a interpretat. Dreptul feudal mult mai complex era și foarte elastic.

Pluralitatea omagiului era dovada cea mai de netăgăduit a independenței unui vasal, situație perfect valabilă și în cazul pluralității omagiului între state. Ioan Laski în raportul prezentat la Roma în 1514 afirma că domnul Moldovei este de fapt independent căci „face omagiu cînd regelui Ungariei, cînd regelui Poloniei, cînd Turcului” ³¹ și desmițea opinia curentă în Polonia cum că Moldoveanul a fost, este și trebuie să fie de drept „vasal palatin” al regatului polon ³². Domnii moldoveni, buni cunosători ai mecanismului politic feudal, au știut să se folosească cu multă abilitate de pluralitatea omagiului pentru a-și menține neatîrnarea și totodată pentru a schimba echilibrul de forțe în Răsărit în momentul în care o putere devenea amenințătoare.

Cînd Bogdan cel Orb intră în conflict cu Sigismund I, se adresează celui alt suzeran al său Vladislav al II-lea, regele Ungariei. Cum nici acesta nu se grăbește să restabilească armonia între cei doi suverani, Bogdan apelează la judecata papei ³³, acel „stăpîn al regalităților mărețe, felurite și neîmpăcate din Apus” ³⁴, cum îl numea N. Iorga. Apelul însemna, însă, o recunoaștere a suzeranității episcopului de la Roma asupra tuturor principilor creștini, conform ierarhiei politice și dreptului feudal, ierarhie în care Bogdan considera că se înscrie. Ar fi putut să ceară sprijin Porții — celălalt suzeran — dar Bogdan considera că în conflictele dintre state creștine nu trebuie amestecată o putere ostilă lor. Dovedea astfel o mai bună înțelegere a noțiunii politice de creștinătate decît vecinul său catolic, care rămîne neînduplecat la insistențele papei Iuliu al II-lea, din anul 1509, de a respecta înțelegerea anterioară cu Bogdan pentru a nu-i lăsa pe turci să profite de rivalitatea dintre două state creștine ³⁵. În minia ce îl cuprinsese Sigismund I ajunsese în 1509 să propună regelui Ungariei Vladislav al II-lea ca „hoțul” (adică Bogdan) să fie înlăturat, toți românii să fie scoși din țară, iar în locul lor să se așeze o nouă colonie ³⁶. În această pornire absurdă, pe care de altfel Vladislav nici n-a luat-o în considerare,

³⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. I supl. II, p. 200—201.

³¹ N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, în *An. Ac. Rom.*, M.S.I., S. III, T. XXVII, 1936, p. 5.

³² *Ibidem*, p. 6.

³³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 268.

³⁴ *Ibidem*, p. 267.

³⁵ Hurmuzaki, *Documente* vol. II/1, p. 24.

³⁶ N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 272.

răzbate oare aceeași convingere că suzeranii pot judeca actele vasalului și hotărî soarta lui și a țării sale? În orice caz avantajul dublei vasalității s-a văzut. Cei doi suzerani nu priveau la fel litigiul, iar Bogdan a avut de câștigat.

Nerespectarea tratatelor, nici atunci când intervenea un suzeran suprem, a dat posibilitatea domnilor moldoveni, în mai multe rânduri, să rupă relația de vasalitate cu Polonia și aceasta în deplină conformitate cu dreptul feudal internațional. Astfel se explică desele conflicte care întreprău relațiile de bună vecinătate cu regatul jagelon.

Dacă pluralitatea omagiului făcea ca în ochii Europei domnul Moldovei să apară independent, nu același lucru s-a petrecut în relațiile cu Imperiul otoman. Străini de instituțiile occidentale, turcii au dat vasalității sensul unei supunerii depline de tip oriental. Dacă în 1519 vorbind de Ștefăniță și Neagoe Basarab sultanul spunea că sînt „penes Regem”³⁷ (în vasalitate față de regele Ungariei) și faptul părea că nu-l supără, aceasta se explică prin dificultățile pe care Selim I le avea la granița de răsărit cu perșii și imposibilitatea în care se afla de a-și afirma prea riguros pretențiile de suzeranitate în țările de la Dunăre. În schimb, Soliman Magnificul în 1531 ținea să clarifice situația. Indignat că Petru Rareș încercase să trateze cu Sigismund I, el scria regelui: „voievodul Moldovei, la fel ca și cel al Valahiei, sînt supușii și tributarii mei, iar stăpînirile lor sînt încorporate în celelalte teritorii ale mele, la fel ca Bosnia și Semendria, formînd proprietatea mea”³⁸. Nu credem că este vorba de o formulă diplomatică definind relații patriarhale de tutelă — cum afirma N. Iorga — căci mai departe se spune: „noi am dat porunci severe ca ei <domnii> să nu îndrăznească să trimită cuiva solii, tot așa după cum nici o solie nu poate fi trimisă la ei; dacă cineva are ceva de lămurit cu ei, să se adreseze puternicei noastre Porți, care se află totdeauna deschisă, și ei să-i înfățișeze păsul”³⁹. Din document rezultă limpede pretențiile sultanului de stăpîn al Moldovei și dreptul ce și-l aroga de a controla politica externă a țării înainte ca ea să-și fi pierdut independența. Același punct de vedere era reîntărit în anul următor, cînd sultanul atrăgea atenția că Moldova face parte din stăpînirile sale și că orice încălcare a drepturilor ei teritoriale o va considera ca un atac asupra granițelor însele ale imperiului⁴⁰.

Declarația atît de categorică nu l-a speriat pe Petru Rareș. Abil politician, o vreme o ignoră, pentru ca în 1537 să o folosească în timpul tratatelor de pace cu Sigismund I. În toiul dezbaterilor domnul amintea de suzeranul său, sultanul, la care este gata să apeleze dacă nu i se ceda Pocuția (motivul conflictului). Speriat de o intervenție a turcilor în Moldova, de unde apoi ușor s-ar fi trecut în Transilvania, celălalt suzeran, Ferdinand de Austria, acum rege al Ungariei, depunea eforturi să împace pe cei doi adversari⁴¹.

Asistăm la un adevărat machiavelism politic, în a cărui diplomatie Moldova este nodul gordian. Despre ea se vorbește la curtea de la Viena

³⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II 3, p. 306.

³⁸ *Idem*, vol. I, p. 26.

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I 1, p. 147.

⁴¹ *Ibidem*, p. 133—135.

și Madrid. Tripla vasalitate, însă nu o dată a pus-o în dificultate, iar în momentele grele a fost lăsată singură (ex. campania antiotomană din 1538). Dar nu este mai puțin adevărat că formula vasalității, în ciuda unor conflicte inerente, i-a permis să rămână alături de popoarele Europei și prin ea să i se recunoască un rol legitim în lupta împotriva expansiunii otomane. Minuită cu abilitate, formula vasalității multiple i-a permis să-și păstreze ființa de stat.

LES RELATIONS DE VASSALITÉ MOLDO-POLONAISES ET LEURS IMPLICATIONS POLITIQUES À LA FIN DU XVe ET AU XVIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

La vassalité moldo-polonaise a retenu souvent l'attention des historiens roumains et polonais, la tendance générale étant de l'assimiler à un traité d'alliance.

Cette fois-ci l'on essaie de présenter les multiples sens de la vassalité moldo-polonaise. Elle est considérée à travers le prisme des mentalités de l'époque, des structures morales et des rapports ethniques d'une société encore puissamment féodale. En fonction du caractère de l'hommage, la vassalité pouvait signifier la place des deux Etats dans le cadre de la hiérarchie politique internationale, l'appartenance de la Moldavie à „l'Europe” pouvait être une alliance, une formule de protocole de l'époque — destinée à concrétiser la notion d'amitié et appui — pouvait impliquer une tendance de subordination de la Moldavie et d'expansion de la Pologne au sud.

La pluralité de l'hommage, loin d'être une trahison, ainsi qu'il a été souvent interprété, a constitué une pratique reconnue par le droit féodal qui a assuré à la Moldavie son indépendance vis-à-vis de l'Etat voisin.

COTITURA LUI TRAIAN DIN 112 e.n.

DE

EUGEN CIZEK

Unele dintre recenziile la cartea noastră asupra epocii lui Traian¹ au considerat, ca punct nodal al interpretării propuse de noi, ipoteza existenței unei cotituri în sens absolutist a politicii împăratului Traian. De aceea revenim acum asupra acestui subiect.

Într-adevăr problemele puse de o asemenea cotitură sînt delicate. Izvoarele literare n-o menționează în nici un fel: dar acest fapt nu trebuie să ne surprindă. Dacă pentru întreaga domnie a Dacicului mărturiile literare sînt puține și superficiale, pentru ultimii ani, cînd nu dispunem nici măcar de testimoniile lui Pliniu cel Tînăr, penuria textelor se accentuează simțitor. Practic numai breviarii, foarte tardive și sumare, ne informează asupra înfăptuirilor celui de al doilea Antonin. Tacit și Suetoniu ne-ar fi semnalizat cotitura, dar ei nu se referă în mod direct la domnia lui Traian: ei n-aveau nici măcar cum să facă aluzii indirecte la evenimentul, care ne preocupă în contribuția de față. Vom vedea mai jos în ce mod specificul acestei cotituri, îndeosebi salvagardarea contractului politic și a noului sistem axiologic, n-a favorizat strecurarea de aluzii la cotitură, în operele contemporanilor ei și în cele ale scriitorilor posteriori.

Dintre cercetătorii moderni, numai Gilbert-Charles Picard a susținut că s-a manifestat o evoluție în sensul potențării absolutismului și teologiei imperiale, în ultimii ani ai domniei lui Traian. Într-o carte, apărută cu douăzeci și cinci de ani în urmă și consacrată artei triumfale romane, cunoscutul savant francez opinia că la sfîrșitul domniei, cu prilejul expediției împotriva parților, Traian ar fi asumat ideologia monarhică egipteană și conotațiile ei mistice, în pofida nemulțumirii vădite de adepții din Capitală ai tradiționalismului politic². Gilbert-Charles Picard observă că monedele alexandrine implicaseră, în tot cursul domniei lui Traian, o mistică teocratică, dar semnalează că, în ultimii ani de viață, împăratul a fost eroizat în țara Nilului, după formulele vehiculate de Lagizii elenistici. Savantul francez reia astfel o notație, enunțată de celebrul cercetător al numismaticei traianiene, Paul Strack, care deslușise pe monede alternarea imaginii lui Traian cu înfățișările Nikei, zeița victoriei,

¹ Ne referim, desigur, la *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, București, 1980.

² Gilbert-Charles PICARD, *Les trophées Romains. Contribution à l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome*, Paris, 1957, p. 409.

și a lui Serapis³. Dealtfel, savantul francez constată dezvoltarea unei teologii dionisiace și în afara Egiptului. Mozaicurile termelor de la Acholla, din Tunisia actuală, stabilesc un veritabil isomorfism între kosmocrația lui Dionysos și absolutismul traianian. Ca un nou Dionysos, împăratul obține o putere nelimitată asupra naturii înseși: astfel îl vedem figurat ca zeu triumfal, pe carul tras de centauri, întocmai precum mitologicul cuceritor bacchic al Orientului⁴. Chiar în Italia, mistica dionisiacă se răspindea și semnifica potențarea absolutismului. Pertinent apare sarcofagul lui Bellicus Natalis, aflat în splendidul Campo Santo de la Pisa. Epitaful înfățișează acest personaj ca un fost consul, din anul 87 e. n. Bellicus Natalis îl însoțise pe *Dacicus* în campaniile partice și murise la sfârșitul domniei împăratului său. Imagistica sarcofagului figurează printre altele o întâlnire între Pan și Dionysos, închipuit aici ca arhetip al lui Traian⁵. Pe de altă parte, pe reliefurile arcului de la Beneventum, însuși Iupiter îl transformă pe Traian în mandatarul său privilegiat, când îi încredințează propriul său trăsnet, pentru a zdrobi pe parți. În iconografia arcului, printre trabanții zeului suprem se numără și Hercule, încît împăratul asumă virtutea și onos-ul acestei divinități. Înzestrat cu trăsnetul iupiterian, Traian devine un kosmokrator perfect⁶.

Probele materiale, menționate de Picard și evocate de noi mai sus, relevă așadar consolidarea absolutismului, pe baza unei mistici fervente, de inspirație greco-orientală. Totuși Gilbert-Charles Picard întrevide evoluția lui Traian în direcția absolutistă ca un proces lent, care afecta numai anumite nivele ale sistemului politic. El nu ia în considerare o mutație netă, o adevărată cotitură și nici măcar o veritabilă conștientizare a schimbării. Modificarea ar rezulta astfel concepută ca foarte parțială și îndeosebi ca o accentuare treptată a unei politici sau, mai ales, a unei politologii teocratice mai vechi. Este de la sine înțeles că Picard nu precizează nici o dată clară pentru o transformare, care, în concepția lui, n-avea limite bine determinate.

Dar o cotitură limpede manifestată, intențională, temeinic deliberată, era în logica însăși a structurilor absolutiste. În secolul I e. n., cotitura nu evitase decît domeniile împăraților așa-zisi „buni”, adică pe placul senatului. Însă, în general, acești împărați demnisei puțin sau foarte puțin, ca Galba, Otho, Titus, Nerva și chiar Vespasian, titular al unui *imperium* de zece ani. Dacă ar fi domnit mai mult, cotitura și conflictele cu grupurile tradiționaliste din senat s-ar fi produs în mod inevitabil sub acești împărați. Nu ignorăm, firește, existența a două serii de cezari, „răi” și „buni”, despotici și tradiționaliști, însă considerăm, ca și Tacit cîndva — și în repetate rînduri —, diferențele dintre ei ca minore. Revelator ni se pare exemplul lui Tiberiu, principe fidel anumitor idealuri conservatoare, care a trebuit totuși să reprime și să acuze mărcile absolutiste ale domniei sale, după 31 e. n. August n-a recurs la nici o cotitură. Sau cel

³ G.-Ch. PICARD, *op. cit.*, pp. 410—411 și Paul STRACK, *Untersuchungen zur Römische Reichsprägung des Zweiten Jahrhunderts I: Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*, Stuttgart, 1931, pp. 203; 226, n° 468.

⁴ G.-Ch. PICARD, *op. cit.*, pp. 412—414.

⁵ G.-Ch. PICARD, *op. cit.*, pp. 415—417.

⁶ G.-Ch. PICARD, *op. cit.*, p. 411; dar și Mason HAMMOND, *The Antonine Monarchy*, Roma, 1959, p. 211 (pentru reliefurile arcului de la Beneventum).

puțin sursele n-au consemnat-o. Dar August era mai mult decît fondatorul principatului, constituind de fapt un monument, o pildă, de la care se reclamau toate orientările politice din primele două secole ale erei noastre. Unii cercetători au apreciat cotitura — „tournant”, „Wendepunkt” — ca o invenție comodă a izvoarelor. Confruntate cu informații contradictorii, unele favorabile și altele ostile împăraților, izvoarele ar fi simplificat totul, afirmînd că în domniile cezarilor s-ar fi manifestat două secvențe: una bună și inițială, caracterizată de *facta* laudabile, alta rea și finală, marcată de *acta* condamnabile, horifice. După părerea noastră, sursele n-au făcut decît să aranjeze întrucitva realitățile, dat fiind că au propus limite prea nete și au operat cu o tehnică vădit manicheană, spre a obține efecte dramatice sporite și a evita sinuozitățile, explicații prea complicate. Însă ele au purces de la un dat autentic, cel mult exagerat. Altfel de ce ar fi ales tocmai începutul domniilor pentru faza elogiabilă? În fond, cezarii au procedat ca dentiștii tuturor timpurilor. Adică au început de la critica predecesorilor, directă, clară ori indirectă, camuflată, chiar dacă antecesorii le erau rude. Au rechemat din exil victimele precursorilor, au acordat satisfacții morale și materiale senatului, au încercat să alcătuiască în jurul lor o vastă coaliție, o considerabilă concentrare de forțe politice. Însă cum ei doreau să potențeze totalismul și pentru că erau obligați să acționeze în acest sens de mecanica însăși a structurilor monarhice absolute, ale căror prizonieri erau și ei, au trebuit să porceadă la o strategie politică și la o politologie mai clar autoritare, totdeauna selective, necruțătoare, întemeiate pe represiuni. Într-un moment precis, cezarii au fost constrinși să opereze o mutație relativ bruscă — deși pregătită parțial în perioada anterioară —, limpede semnificată ca o autentică turnantă, ca o cotitură. Astfel a procedat nu numai Tiberiu, ci mai ales Caligula în 39 e. n., Claudiu în 48—49, Nero în 61, Domițian în 89—90.

Am susținut mai sus că și Traian a efectuat o asemenea cotitură, deși faptul n-a fost pînă acum semnalat de exegeza modernă. Fără îndoială, în cazul lui, cotitura poate apărea surprinzătoare. Traian era împăratul „liberal”, adică tradiționalist, respectuos față de senat și totodată artizanul unui autentic compromis sau chiar contract nescris cu fosta opoziție senatorială a secolului I e.n. Am arătat cîndva că acest contract se baza pe *civilitas*, în politica internă, adică tocmai pe anumite concesii făcute tradițiilor senatului, virtuților cetățenești și pe *fortitudo*, adică pe expansiune externă, pe canalizare a eforturilor generate de consensul politic spre noi cuceriri, spre ofensivă desfășurată⁷. Dar Traian a consolidat totdeauna administrația absolutistă și a pregătit reformele centralizatoare ale lui Hadrian⁸. Pe de altă parte, propaganda imperială acredita nu numai versiunea civilității lui Traian, ci și statutul lui de kosmokrator, de monarh absolu t mandatar al zeilor, cărora le-ar fi fost foarte asemănător (într-un text al epocii *dis similibus*). Ne referim la o alegație formulată de Pliniu cel Tânăr, chiar în preambulul *Panegiricului*⁹, publicat probabil în 103 e.n.

⁷ Vezi în această privință E. CIZEK, *op. cit.*, passim.

⁸ Despre care un abreviator tîrziu, dar inteligent, va spune că a organizat instituțiile palatului, statului și armatei într-o formă nouă, față de tradiția augusteică, pe care acestea o vor asuma, aproape neschimbat, pînă în timpurile lui Constantin și ale autorului însuși (PS. AUR. VICT., *Epit.*, 14, 11).

⁹ PLIN., *Pan.*, 1, 3.

Pentru Pliniu, împăratul era un *munus deorum*, „dar al zeilor”, dar avînd și „însărcinarea” lor, care ofereau prin el un adevărat „spectacol” binefăcător. Căci Pliniu se referea, după opinia noastră, la mai multe sensuri ale termenului de *munus*, în orice caz la cele de „dar”, „misiune” și „spectacol”. O întreagă serie de concepte absolutiste intervine în *Panegiric* pentru a concura, datorită unei contradicții fertile în efecte multiple, cealaltă serie, cea a conceptelor tradiționaliste¹⁰.

Încît Traian, ca și alți cezari, mai sus menționați, era obligat de logica politicii sale, de mecanismul Imperiului, să efectueze o cotitură, în scopul întăririi absolutismului și fațadei lui politologice. Însă și alte cauze, de fapt secundare, s-au adăugat pentru a prilejiu cotitura și mai ales pentru a o localiza tocmai în 112. Ne referim în primul rînd la pregătirea războiului partic, țelul principal al domniei lui Traian: or 112 era anul imediat anterior deschiderii ostilităților. Pentru a înfrunta pe Marele rege, monarhul absolut, oriental al parților, Traian trebuia să apară mai limpede în lumină de kosmokrator, de stăpîn aproape oriental. În plus, Traian trebuia să se gîndească și la viitorii săi supuși, de pe meleagurile, pe care urma să le cucerească. Însă aceștia erau deprinși să se supună doar unor despoți divinizați. O a treia cauză subsidiară se cuvine a fi căutată în fascinația exercitată de Orient și de mitul lui Alexandru, a cărui gestă urma să fie reiterată de Traian. Dacă în primii ani de domnie Traian manifesta interes mai ales pentru Grecia clasică, în orice caz continentală, cum reliefează unele scrisori ale lui Pliniu cel Tânăr, ulterior împăratul se preocupă mai mult de Orient, de domeniul și concepțiile asiatice. Accentul tindea să se mute prin urmare spre Orientul greco-roman și partic. Această fascinație a Orientului a crescut cum era și firesc, în perioada pregătirii războiului împotriva parților și în strînsă legătură cu acțiunea prevăzută. O a patra cauză ajutătoare decurge chiar din politica de *fortitudo*, care, începînd de la un anumit nivel de afirmare, de dezvoltare, se acomoda mai lesne absolutismului potențat decît civilității tradiționaliste: expansiunea se înfăptuia mai ușor și mai spectacular sub ordinele unui monarh aproape deificat, decît sub flamura unui simplu comandant cetățean¹¹. Totuși ni se pare că putem degaja și o a cincea cauză secundară, cel puțin tot atît de însemnată ca cele enumerate în frazele anterioare. Traian înclina tot mai clar spre asigurarea succesiunii la domnie, după moartea sa, pentru Hadrian, nepot al său, căsătorit pe deasupra cu nepoata de fiică a surorii sale, Marciana. Cum a demonstrat, într-o carte strălucită, semnificativ intitulată *Die Frauen am Hofe Trajans*, Hildegard Temporini, Traian era împins stăruitor spre o asemenea soluție de rudele lui feminine de la curte și de soția lui, Pompeia Plotina¹². Hildegard Temporini a analizat cu minuție funcția importantă, care a revenit, la palat și în viața politică, rudelor feminine ale tuturor principilor din primele două secole ale erei noastre, insistînd cu prioritate asupra rolului îndeplinit sub Traian de Pompeia Plotina, Ulpia Marciana și de Salonia Matidia. Totuși Hadrian avea numeroși dușmani în grupurile de presiune senatorială, iar încre-

¹⁰ Vezi în această privință E. CIZEK, *op. cit.*, pp. 209—216.

¹¹ Pentru aceste cauze subsidiare, vezi E. CIZEK, *op. cit.*, pp. 350—351.

¹² Vezi în această privință Hildegard TEMPORINI, *Die Frauen am Hofe Trajans. Ein Beitrag zur Stellung der Augustae im Principat*, Berlin-New York, 1978, îndeosebi pp. 78—90.

dințarea tronului unei rude apropiate a principelui echivala cu o entorsă gravă săvârșită principiului adoptării ca fiu și succesor al împăratului în viață a celui mai bun senator. În virtutea acestui principiu ajunsese cezar însuși Traian. Aristocrația senatorială ținea la adoptarea celui mai bun senator și cetățean, care, în concepția ei, era mai degrabă Gaius Avidius Nigrinus, urmașul spiritual al stoicilor secolului I e. n.¹³. Transmiterea puterii imperiale lui Hadrian reclama revenirea la principiul eredității *de facto* a tronului, organic conexe sistemului absolutist. Oricum, devenise necesară consolidarea autorității lui Traian și sublinierea statutului de mandatar principal al zeilor.

Însă în ce a constatat, în mod concret, cotitura din 112? Care sînt probele existenței acestei cotituri, în afara celor invocate de Gilbert-Charles Picard, care de altminteri privesc mai cu seamă efectele mutației și momente posteroare producerii ei? Prima componentă a noii politici rezidă tocmai în inaugurarea unei politici dinastice ostentative. Nu ne referim doar la favorizarea din ce în ce mai categorică a carierei lui Hadrian ci și la divinizarea unor membri ai familiei imperiale. Alcătuirea unei politici dinastice cu acest prilej a fost semnalată de mai mulți cercetători, deși aceștia nu recunosc în ea semnul unei cotituri majore¹⁴. Relevantă ne apare deificarea Ulpiei Marciana, sora lui Traian și bunica Vibiei Sabina, soția lui Hadrian. Văduvă austeră a lui Gaius Salonius Matidius Patruinus, această Ulpia Marciana nu purtase nici un titlu oficial pînă în 105, cînd, înainte de 10 decembrie și așa cum atestă o inscripție, devine *Augusta*, împreună cu Plotina¹⁵. Marciana trăia în palatul imperial, împreună cu fiica sa și în preajma augustului său frate. Imediat după moartea sa, survenită la 29 august 112, Ulpia Marciana este divinizată; consacrarea are loc, în mod surprinzător, înainte de înmormîntare, adică înainte de 3 septembrie. Propaganda dinastică se afla în plină efervescență: Marciana apare ca *diva* pe inscripții și monede¹⁶. Mai multe monede o asociază în continuare Plotinei¹⁷. Se poate, cu siguranță, obiecta că Marciana a fost deificată în 112 pentru că murise în acel an și nu fiindcă se produsese o cotitură politică. Dar precipitarea apoteozării Marcianeii nu constituie unicul fapt neobișnuit, căci și un alt membru al familiei imperiale apare trecut în rîndul zeilor în același an. Pe lângă aceasta, tot în 112 și înainte de moarte, Marciana primise dreptul de a apărea pe monede. Bustulei, încoronat cu o diademă, se deslușește pe aversul unei monede, împreună cu o legendă revelatoare: MARCIANA AVG(usta) SOROR IMP(eratoris)

¹³ Pentru Nigrinus, vezi Eugen CIZEK, *L'Éloge de Caius Avidius Nigrinus chez Tacite et le „complot” des consulaires*, în *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 1980, pp. 276–294.

¹⁴ Pentru constituirea politicii dinastice, vezi Roberto PARIBENI, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, Messina, 1926–1927, vol. II, p. 156. Mai limpede însă M. HAMMOND, *op. cit.*, pp. 206; Albino GARZETTI, *L'Impero Romano da Tiberio agli Antonini*, Bologna, 1960, pp. 369–370; sir Ronald SYME, *Tacito*, trad. italiană, Brescia, 1967–1971, p. 309; H. TEMPORINI, *op. cit.*, pp. 10–259.

¹⁵ Ne referim la *CIL*, XI, 1333=ILS, 288. Dar H. TEMPORINI, *op. cit.*, p. 188 presupune că Plotina și Marciana primiseră de la senat titlul de *Augusta*, încă din 98 e.n. Soțul Marcianeii apare în *CIL*, VI, 2056.

¹⁶ *Exempli gratia CIL*, VIII, 25; IX, 5894=ILS, 298. Culegerile de monede semnaleză epitetul pe mai multe piese, descoperite de către numismați: un inventar al acestor monede apare la H. TEMPORINI, *op. cit.*, pp. 256–257.

¹⁷ Vezi de pildă Mary SMALLWOOD, *Documents Illustrating the Principate of Nerva, Trajan and Hadrian*, Oxford, 1965, p. 54, n°. 106.

TRAIANI, „Marciana Augusta, sora împăratului Traian”. Prin urmare, legenda semnifică nu numai constituirea unei familii imperiale, pe baza legăturilor de sînge, la care alude specificarea relației cu Traian, ci și faptul că sora cezarului nu murise încă, dat fiind că lipsește menționarea zeificării: Marciana nu este numită *diua*. Iar, pe reversul aceleiași monede, apare fiica Marcianei, aproape menționată ca *Augusta*: MATIDIA AVG(*ustae*) F(*ilia*)¹⁸. Salonia Matidia, nepoata lui Traian, devine și ea oficial *Augusta*, după ce purtase numai în mod oficial acest epitet. Matidia era însă și soacra lui Hadrian: ea este asociată, pe unele monede, chiar Plotinei și îl va însoți pe Traian în campaniile purtate împotriva parților. Salonia Matidia va muri în decembrie 119, supraviețuind cu puțin unchiului său. Important ni se pare însă faptul că întreaga familie imperială emerge investită cu atribute supranaturale, cu un statut de excepție. Fără îndoială, Pompeia Plotina apare singură pe anumite monede și inscripții, unde i se conferă o competență aproape divină.

Pe de altă parte, cum am notat în treacăt, Marciana n-a fost singurul membru al familiei imperiale divinizat în 112. Căci, în același an, devine *diuus* tatăl autentic al împăratului, fostul consul Marcus Ulpius Traianus. Se consideră în general că această apoteoză succede celei a Marcianei, care i-ar fi oferit precedentul necesar¹⁹. Noi însă am emis ipoteza că evenimentele s-au petrecut în ordine inversă și că apoteozarea lui Ulpius Traianus Pater a servit ca precedent și exemplu, tot în 112, pentru deificarea Marcianei²⁰. Oricum ar fi, fostul consul și general murise de multă vreme: el nu mai era în viață nici măcar în 97 e. n., cînd Traian fusese adoptat de către Nerva. Pe de altă parte, deși la adopțiune Traian nu intrase în ginta Cocceia, cea a lui Nerva, și nu încetase a mai fi un Ulpius, împăratul devenise totuși fiul legal al predecesorului său. *Consecratio* se învedera excesivă, am spune excepțională, în cazul lui Ulpius Traianus-tatăl, care nu reprezenta decît un simplu particular. Dealtfel un *aureus*, care datează din 112 — 114, semnifică egalizarea lui Traianus-tatăl cu însuși Nerva. Busturile celor două personaje sînt figurate față în față și apar însoțite de legenda DIVI NERVA ET TRAIANUS PAT(er), „divinii Nerva și Traianus tatăl”. Ambii sînt asociați cu însuși împăratul, a cărui imagine apare pe cealaltă față a monedei²¹. De remarcat că numai Traianus-tatăl este declarat părintele împăratului. De altminteri, pe alți *aurei* și pe *denarii*, de fapt pe reversul lor, apare doar Traianus-tatăl, cu

¹⁸ *The Roman Imperial Coinage (RIC)*, Londra, 1926, II, p. 299, n°. 742—P. STRACK, n°. 183. Dar Matidia este numită *Sebastē*, pe o inscripție din Creta, datată din 107 sau 108; *CIG*, 2577.

¹⁹ Pentru această supoziție, vezi M. HAMMOND, *op. cit.*, p. 206; A. GARZETTI, *op. cit.*, p. 369; R. SYME, *op. cit.*, p. 309; H. TEMPORINI, *op. cit.*, pp. 250—251. Un inventar al inscripțiilor relative la Plotina apare la ultimul autor citat în fraza anterioară, respectiv la pp. 182—183.

²⁰ E. CIZEK, *Epoca lui Traian*, p. 358.

²¹ *Coins of the Roman Empire in the British Museum (BMC)*, Londra, 1936, III, p. 100, n°. 498. Pe această monedă, ca și pe altele dealtfel, Traianus Pater apare cu capul gol, fără lauri în jurul frunții. R. SYME, *op. cit.*, p. 309, n. 111 consideră că Traianus-tatăl și Marciana erau *diui* de categoria a doua. Faptul nu ni se pare esențial. Importantă este divinizarea însăși, cum remarcă H. TEMPORINI, *op. cit.*, pp. 246—255. Pentru zeificarea familiei imperiale, vezi și K.H. WATERS, *Traianus Domitiani Continuator*, în *American Journal of Philology*, 90, 1969, pp. 385 și urm., îndeosebi p. 398. Pentru monedele cu Traianus-tatăl, vezi *BMC*, p. 101, n°. 500—508.

capul gol și legenda DIVVS PATER TRAIAN(us) ²². Iar pe aversul monedelor, menționate în fraza anterioară, se află îndeobște imaginea împăratului. Această iconografie ilustrează efortul de a crea un cult al familiei imperiale și o dinastie a Ulpiilor, în pofida faptului că Traian n-avea fii. Sentimentul dinastic trebuia să asigure concomitent succesiunea în favoarea lui Hadrian și potențarea Absolutismului.

Prin urmare cultul dinastiei Ulpiilor, în curs de constituire, reprezenta o componentă fundamentală a cotiturii schițată în favoarea unei monarhii mai autoritare. Dar nu și unicul element al mutației respective. Traian este glorificat în termeni și la un nivel necunoscut anterior. La 1 ianuarie 112 fusese pus în funcțiune forul lui Traian, semn major al înfăptuirilor optimului principe, iar la sfârșitul aceluiași an a fost terminată construcția impresionantei Columne, care va fi inaugurată la 12 mai 113 ²³. Totuși obiectivul principal al Columnei nu îl constituia nararea războaielor purtate împotriva lui Decebal, ci exaltarea sebră, dar profundă, masivă, am spune hotărâtoare, a gestei lui Traian, a calităților practic supranaturale atestate de acest principe. Romanii trebuiau să ia cunoștință, cât și conștiință de faptul că Traian reprezenta un *benefactor* unic în istoria omenirii și un kosmokrator capabil de orice înfăptuire. Nu este fructul hazardului că glorificarea materializată la Roma coincide cu mărturisirile enunțate de Pliniu cel Tânăr în scrisorile pe care i le expedia împăratului din Bithynia, în aceeași vreme. În aceste epistule, Pliniu utilizează foarte frecvent pentru împărat epitetul de *dominus*, „stăpîn”. Pliniu declară ritos că nu va construi în Bithynia, pe care o governa, pentru utilitatea localnicilor și a Imperiului, ci mai ales pentru a evidenția eternitatea, gloria și măreția lui Traian ²⁴. În Pergam se desfășuraseră jocuri evincevanele în cinstea lui Traian asociat cu Iupiter, imitate și în alte centre microasiatice ²⁵. Marca cea mai importantă a noii politici rezidă tocmai în reliefaarea conceptului de *fortitudo* și a absolutismului imperial, conjugată cu punerea în surdină a propagandei pentru *civilitas* a împăratului și chiar a Imperiului.

Sub domniile anterioare, cotiturile politice absolutiste implicaseră ample represii împotriva aristocrației senatoriale. Adesea cotitura apăruse ca o ripostă dată acțiunilor complotiste ale senatorilor și inițiase totdeauna o autentică escaladă a violenței. Totuși atit Traian, cât și senatul, au evitat declanșarea unui conflict violent, cu prilejul cotiturii din 112. De aceea cotitura nici n-a lăsat urme în sursele literare. Senatul ținea prea mult la *foedus* nescris, la contractul practic încheiat cu împăratul, după un secol de confruntări singeroase. Majoritatea senatorilor, obosită de litigiile anterioare, s-a prefăcut că nici nu observă cotitura. În 116, senatul îi va acorda împăratului dreptul de a triumfa asupra oricîtor popoare ar dori. În iulie 114, senatul conferă lui Traian epitetul de *optimus* ca element oficial al „formulei” imperiale, iar la 20 sau 21 februarie 116, principele

²² P. STRACK, *op. cit.*, pp. 199–202, n°. 205; 213–214 etc.

²³ *CIL*, VI, 959 = M. SMALLWOOD, p. 32, n°. 22 (pentru for); A. GARZETTI, *op. cit.*, p. 662; R. SYME, *op. cit.*, p. 300; Radu FLORESCU, *Study and Archeological Commentary* la I. MICLEA, *The Column*, Cluj, 1971, pp. 213–211 (pentru ambele).

²⁴ PLIN., *Ep.*, 10, 41, 1; 61, 5.

²⁵ *CIL*, suppl. la I, 7086; *IGRR*, IV, 336; PLIN., *Ep.*, 10, 75–76; vezi și M. HAMMOND, *op. cit.*, p. 210.

primește supranumele de *Parthicus*²⁶. Dealtfel nici nu era ușor de înfruntat un împărat, care a părăsit curind Capitala și a repurtat victorii strălucite pe alte meleaguri. În mod concret, Traian nu putea fi atins de o eventuală conspirație, inoportună în condițiile unor campanii militare atât de glorioase. Din nou se impunea solidarizarea masivă în jurul expansionismului extern. La rindul său, Traian avea interesul și dorința de a menține compromisul politic și deci de a menaja în continuare senatul. În timpul campaniilor partice, *optimus princeps* n-a uitat niciodată să raporteze conștiincios senatului câte seminții și ceteritorii ocupase²⁷. Totuși anumite împotriviri s-au conturat în rîndurile senatorilor. Semnele acestor rezistențe se degajă mai ales din citeva aluzii enunțate în *Istoria Augusta*. În cartea noastră asupra epocii lui Traian, ezitam asupra datei la care senatorul ultraditionalist Crassus Frugi Licinianus a conspirat împotriva lui Traian. Considerăm acum ca sigură datarea acestei mici conjurații în 112—113. Împăratul a tradus pe conspiratori în fața senatului. Capul acțiunii, adică însuși Crassus Frugi, care mai conspirase și împotriva lui Nerva, a fost surghiunit într-o insulă și numai un singur senator a fost executat²⁸. Dar Traian a trebuit să zdrobească și alte rezistențe. *Optimus princeps* nu șovăia niciodată să lovească puternic, atunci când considera necesar. Să ne amintim cit de prompt ordonase în 97 lichidarea fizică a turbulentului prefect al pretorienilor, Aelianus Casperius, și a principalilor acoliți ai acestuia. De aceea n-a ezitat nici în cazul lui Laberius Maximus. Acesta din urmă fusese unul dintre cei mai viteji și mai importanți generali ai săi în timpul războaielor dacice: în 102, el trebuise să înfrunte cel dintîi valul diversionii din Moesia a dacilor și a aliaților lor, mai cu seamă a sarmaților roxolani. În ciuda strălucitelor sale state de serviciu, Manius Laberius Maximus a fost exilat într-o insulă²⁹. Faptul s-a petrecut probabil în 112. Rezultă din *Istoria Augusta* că Laberius nu se opunea atât consolidării absolutismului, cât transmiterii puterii imperiale lui Hadrian, deși s-a pretins că vestitul general ar fi dorit domnia pentru el însuși. Se cuvine totuși să amintim că ascensiunea lui Hadrian, dușmanul lui Laberius Maximus, se afla în raporturi dialectice bilaterale cu potențarea absolutismului. Totuși Traian n-a cutezat să-l desemneze oficial pe Hadrian ca urmaș, pînă în preziua morții sale, survenite în 117. Laberius Maximus n-a fost dealtfel singurul care se vădea nemulțumit, în anturajul lui Traian, de evoluția puterii imperiale. Dio din Prusa, gînditor atât de influent la curte, înfățișase, în al patrulea discurs despre monarhie, pe Alexandru ca pe un nedemn rob al gloriei, pe care ar fi rîvnit-o cu o pasiune absurdă³⁰. Reprobarea memoriei lui Alexandru, atât de iubită de Traian, apare ca deosebit de relevantă³¹. Dio din Prusa blama în același timp reiterarea

²⁶ DIO, 68, 29 (pentru triumful nelimitat); 23,1 (pentru optimizarea oficială); Guido SCALZA, *Tre nuovi frammenti di Fasti Ostienses*, în *Notizie degli Scavi*, 10, 1934—1935, pp. 247—256 (pentru epitetul de *Parthicus* și data acordării lui).

²⁷ DIO, 68, 29.

²⁸ HIST. AUG., *Hadr.*, 5, 6—7; DIO, 68, 16, 2; EUTROP., *Breu.*, 8, 2; vezi și E. CIZEK, *Epoca lui Traian*, pp. 166 și 354.

²⁹ HIST. AUG., *Hadr.*, 5, 6—7.

³⁰ DIO CHRYS., *Orat.*, 4, 55—60; 77. Pentru Laberius Maximus, vezi HIST. AUG., *Hadr.*, 5, 5.

³¹ Cum a subliniat Louis FRANÇOIS, *Essai sur Dion Chrysostome philosophe et moraliste cynique et stoicien*, Paris, 1921, pp. 137—138; vezi și F.A. LEPPER, *Trajan's Parthian War*, Oxford-Londra, 1948, p. 203; G.-Ch. PICARD, *op. cit.* pp. 374; 409.

gestei lui Alexandru, marele macedonean, și potențarea absolutismului, de care era în mod tradițional corelată admirarea celebrului cuceritor al Orientului. În orice caz, aceste împotriviri au fost ușor blocate și ele nu reflectau decît punctul de vedere al unor grupuri mici de senatori sau de intelectuali. Pe lingă motivele mai sus înșirate, aristocrația senatorială mai avea o pricină care o determina să nu se opună coticurii absolutiste din 112. Într-adevăr aceasta din urmă nu afecta practic noua axiologie, care începuse să domine Roma acelor vremuri, axiologie îmbrățișată cu feroare de senatori. Ne referim la mentalitatea unei *persona*, unui rol social, întemeiată pe demnitate. Optimul principe se străduia s-o mențină, alături de contractul politic nescris cu senatul și în paralelă cu întărirea atît a absolutismului cît și a fațadei lui ideologice.

Pe de altă parte, obstrucțiile ar fi putut totuși să se manifeste mai energic, dacă Traian, prudent și abil ca totdeauna, n-ar fi adoptat și alte măsuri, care să prevină extinderea lor. Astfel împăratul a îndepărtat din Capitală unii senatori importanți, care, dat fiind convingerile lor prea bine cunoscute, nu puteau decît să se pronunțe împotriva coticurii absolutiste. Principalul exponent al grupurilor stoice și tradiționaliste de gîndire și de acțiune era, cum am arătat anterior, Gaius Avidius Nigrinus. Acest urmaș spiritual al lui Thraxea a fost trimis să guverneze noua provincie Dacia, unde i-a urmat lui Decimus Terentius Scaurianus, cîndva între 111 și 113 e. n. O dedicație în cinstea zeiței Epona, descoperită în capitala Daciei romane, dedicație realizată de Calventius, subofițer în escorta guvernatorului Nigrinus, ilustrează mandatul acestuia din urmă în noua provincie. Desigur numirea eficientului și prestigiosului Nigrinus urmărea și alte obiective, cum ar fi ameliorarea guvernării Daciei, consolidarea spatelui viitorului front partice, deși viza și îndepărtarea din Roma a șefului curentului de opinie cel mai tradiționalist. Relevant ni se pare însă și faptul că, în același moment, devine proconsul al Asiei admiratorul și totodată magistrul lui Nigrinus, adică marele Tacit. Împăratul, care cunoștea prea bine ostilitatea fundamentală a lui Tacit față de potențarea absolutismului, îl ținuse departe de cariera publică în ultimul deceniu. Veghează însă acum ca Tacit să fie trimis în Asia, atît spre a asigura consolidarea bazelor viitoarei companii partice, cît și spre a îndepărta din Roma un oponent sigur împotriva coticurii absolutiste. Prin publicarea *Istoriilor*, probabil în 110 e. n., Tacit își cîștigase o reputație strălucită. Pliniu cel Tânăr își dă seama de succesul răsunător raportat de această operă, ca și de gloria imensă, pe care ea i-o asigurase lui Tacit. În aceste condiții, o luare de poziție a lui Tacit împotriva coticurii ar fi putut avea un ecou deosebit în rîndurile opiniei publice, mai ales în clanurile senatoriale. Tacit se rostise ferm în *Istorie* împotriva unei politici dinastice. Iar ulterior, în *Anale*, va preciza că Marcus Iulius Silanus era apreciat sub Iulio-Claudieni pentru că se înrudea cu familia domnitoare, *quod tunc spectaretur*, „ceea ce era vrednic în acea vreme de considerație”. Subînțelegea astfel că, în vremea sa, opinia publică senatorială, căreia îi aparținea și el, respingea principiul eredității. Or se pare că mandatul lui Tacit în Asia a început tocmai în vara anului 112. Adică în preziua deficiării Ulpiei Marciana, din toamna aceluiaș an ³².

³² Pentru inscripția relativă la Nigrinus, vezi *CIL*, III, 7904. Pentru mandatul lui Tacit în Asia, vezi o celebră inscripție de la Mylasa: *OGIS*, 487; și R. SYME, *op. cit.*, p. 305. Pentru

În orice caz, slabele rezistențe la cotitură reprezintă încă o dovadă a existenței acesteia, chiar dacă nu ar pleda cu certitudine pentru o anumită dată, când s-ar fi putut opera mutația în cauză. Recapitulăm toate probele manifestării cotiturii autoritariste: a) crearea unui cult al dinastiei Ulpiilor; b) glorificarea acuzată a lui Traian; c) estomparea propagandei în favoarea civilității; d) eluctarea brutală sau abilă a slabelor opoziții împotriva noii politici.

Dar efectele cotiturii în anii subsecvenți constituie de asemenea o probă a existenței și a impactului ei real. Am reliefat mai sus, pe urmele lui Gilbert-Charles Picard, anumite consecințe ale acestei mutații, îndeosebi, reeditarea misticii dionisiace, deși, cum am notat anterior, savantul francez nu le-a conexat cotiturii, la care ne referim. Totuși au existat și alte efecte, deosebit de semnificative. Traian, care, la începutul domniei, arborase respectarea scrupuloasă a normelor instituționale tradiționale, parcă pentru a-și face uitată nașterea sa în afara Italiei, obligînd chiar senatorii provinciali să posede domenii întinse în peninsulă, transgresează după 112 multe rînduiri consacrate. Astfel Traian înlesnește conferirea consulatului, în 116, fiului primului guvernator al Daciei, adică mai exact lui Terentius Gentianus, care n-avea nici treizeci de ani: deci mult sub limita tradițională a asumării magistraturii supreme³³. Sensibil mai gravă a fost constituirea unei cariere senatoriale pentru Lusius Quietus, șef maur, condotier barbar în serviciul Romei, ins cu trecut moral dubios, dar care se distinsese în războaiele dacice, pentru a dobîndi un rol esențial în timpul campaniilor purtate împotriva parților. Acest general barbar este promovat senator de rang pretorian în 114, printr-o *adlectio inter praetorios*, spre a deveni consul roman în 116 e. n.³⁴. Înainte de cotitura din 112, Traian nici n-ar fi conceput un asemenea statut pentru un barbar, mai mult sau mai puțin romanizat, indiferent de serviciile, pe care un asemenea personaj le-ar fi adus Romei. Consulatul lui Lusius Quietus, care probabil nici nu s-a deplasat la Roma, pentru a-și exercita magistratura, constituia o gravă încălcare a tradițiilor. Grăitoare ni se pare și acumularea insolită de salutații imperiale, acordate lui Traian pe cîmpul de luptă. În campaniile partice, *optimus princeps* este salutat *imperator* de șapte ori, adică mult mai frecvent decît în cursul războaielor dacice. Este adevărat că expediția împotriva Arsacizilor parți se desfășoară pe teritorii mult mai întinse decît cele din Dacia, însă ea n-a condus la rezultate atît de concludente ca zdrobirea lui Decebal. În general exaltarea somptuoasă, mistică a izbînzilor repurtate de Traian asupra parților contrastează flagrant cu celebrarea modestă, cetățenească a performanțelor lui dacice anterioare. Iar în iulie 114, cum am semnalat mai sus, senatul a decernat oficial lui Traian epitetul de *optimus*, care va deveni un element indispensabil al titulaturii cuceritorului Daciei. Acest act apare asociat celei de a șaptea salutații imperiale a lui Traian³⁵. Dealtfel pretutindeni, inclusiv la Roma,

faima literară dobîndită de Tacit, vezi PLIN., *Ep.*, 7, 20; 9, 14 etc. Pentru enunțul relativ la atitudinea lui Tacit în problema credinței, vezi TAC., *Ann.*, 13, 1, 1.

³³ Vezi ILS, 1046 și R. SYME, *op. cit.*, p. 319 pentru Gentianus.

³⁴ Pentru Lucius Quietus, vezi Jérôme CARCOPINO, *Lusius Quietus, l'homme de Quornyn*, în *Istros*, 1, 1934, pp. 5—9; Aurel IORDĂNESCU, *Lusius Quietus*, București, 1941; Leiva PETERSEN, *Lusius Quietus: ein Reitergeneral Trajans aus Mauretania*, în *Das Altertum*, 14, 1968, pp. 211—217; E. CIZEK, *L'élégie de Caius Avidius Nigrinus*, pp. 279—281.

³⁵ Pentru detalii, vezi E. CIZEK, *Epoca lui Traian*, pp. 394—396.

optimul principe apare celebrat în termeni de neconceput înainte de 112. Un *aureus*, datat din 117, emis chiar în Capitală, prezintă pe avers capul lui Traian, încoronat cu lauri, și pe revers pasărea Phoenix ³⁶. Este limpede că Traian apărea astfel ca simbol al regenerării întregii lumi locuite și ca mandatar privilegiat al zeilor. Ultimii *aurei* și denari, bătuți în vremea domniei Dacicului, îl asociază de altminteri Soarelui (*Sol*) ^{36 bis}. Este de la sine înțeles că imaginea lui Traian se întâlnește foarte frecvent pe monedele de bronz emise în Egipt, după 29 august 114, data începerii noului an local. Iar la Roma anumite inscripții, din ultimii ani ai lui Traian, consemnează daruri aduse forței divine a familiei imperiale (*numen*), asociată celei a zeului Silvanus ori chiar *numen*-ului cezarului însuși: pe acesta din urmă îl elogiază și imploră intendentul fiscului, Crescens Alypianus ³⁷.

Iată deci esența cotiturii din 112, efectuată de Traian în vederea consolidării puterii imperiale: cult al Ulpiilor, familia împăratului, asigurare a transmiterii domniei lui Hadrian, nepotul principelui, estompare a propagandei de tip tradiționalist, glorificare a cezarului, în termeni unei mistici teocratice, care reeditează temele sau tonul promovate de Domițian și de alți monarhi romani absolutiști din secolul precedent. De altminteri Hadrian, care n-a rupt cu politica lui Traian în toate sectoarele de activitate, va relua tocmai opțiunile practicate, după 112, în propaganda imperială și în măsurile interne concrete. În 118, prin intermediul prefectului pretoriului Attianus, succesorul lui Traian va obține de la senat lichidarea fizică nu a unor opozanți relativ marginali, ci chiar a lui Avidius Nigrinus, hegemonul facțiunii stoice și tradiționaliste din senat, și a celor mai de seamă generali ai predecesorului său: Palma, Celsus și însuși Lusius Quietus ³⁸.

LE TOURNANT DE TRAJAN 112 DE NOTRE ÈRE

RÉSUMÉ

En 112, l'empereur Trajan changea en grande mesure sa politique, sa propagande et sa politologie, dans le sens d'un absolutisme accru. La cause principale de cette mutation, de ce tournant, doit être recherchée dans la mécanique même du système monarchique romain, qui obligeait l'empereur à renforcer l'absolutisme. Cependant, il y a eu aussi des causes subsidiaires : les préparatifs en vue d'une grande guerre contre les Parthes, la nécessité d'imposer dans les pays conquis en Orient l'image d'un César kosmokrator, la fascination que le mythe d'Alexandre exerçait sur l'esprit du prince, les effets de la politique de *fortitudo*, qui s'ajustait mieux à un absolutisme croissant, notamment le souci d'assurer à Hadrien, le neveu de César l'héritage du trône impérial. Plotine et les autres femmes

³⁶ *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, III, p. 245, n°. 244.

^{36 bis} P. STRACK, *op. cit.*, pp. 229—230, n°. 244.

³⁷ *ILS*. 3544 (darul adus lui Silvanus este destinat și NVMINI DOMUS AVGVSTI...); *ILS*, 1540: NVMINI IMP. CAESARIS NERVAE TRAIANI AVG. GERM. DACICI CRESCENS ALYPIANVS DIS (*pensator*) FISCO FRVMENTARI FECIT.

³⁸ *HIST. AUG.*, *Hadrianus*, 7.

vivant à la cour impériale favorisaient Hadrien. Le tournant résida dans une politique dynastique ostensible, dans la glorification de l'empereur, sur un ton rappelant Domitien et son idéologie ; du même coup, on négligeait la propagande en faveur de la *civilitas* et des thèmes traditionnels. Il y a peu d'allusions à ce tournant.

Néanmoins nous décelons des preuves démontrant l'existence de ce tournant et le fait qu'il s'est produit en 112. Les voici : a) l'apothéose pour le père de l'empereur (Marcus Ulpius Traianus), cependant mort avant l'avènement de son fils, et pour la sœur du prince, Ulpia Marciana ; b) le titre d'*Augusta* pour Salonia Matidia, la fille de Marciana, titre faisant preuve qu'on souhaitait créer un véritable culte de la dynastie des Ulpii ; c) l'inauguration du Forum de Trajan et de la Colonne, laquelle exaltait les exploits du *Dacicus* ; d) l'éloge universel voué au César ; e) les répressions dirigées contre quelques sénateurs, qui refusaient la nouvelle politique, tels Crassus Frugi et Laberius Maximus, tous les deux exilés. Du même coup, Trajan fit écarter de Rome des sénateurs, qui auraient pu s'opposer avec succès au tournant absolutiste. C'est ainsi qu'il envoya, après 111, Gaius Avidius Nigrinus gouverner la Dacie. Tandis que Tacite, qui avait acquis une gloire littéraire immense, devint proconsul d'Asie. Le mandat de Tacite débuta en été 112, précisément à la veille de la divinisation d'Ulpia Marciana, la sœur de Trajan.

Ce tournant eut maintes suites, elles aussi mettant en vedette la réalité de la mutation mentionnée ci-dessus. Parmi celles-ci, il convient de citer, outre l'assimilation de Trajan avec nombre de dieux, le consulat octroyé à un officier barbare, comme Lusius Quietus. En outre, si aux débuts du règne, comme le montrent les lettres de Pline le Jeune, Trajan se souciait surtout de la Grèce européenne, classique, par contre, à la fin de sa vie, il s'avérait plus préoccupé de l'Orient asiatique.

**ROLUL ALIANȚELOR POLITICE
DINTRE PARTIDELE CLASEI MUNCITOARE
DIN UNELE ȚĂRI VEST-EUROPENE
ÎN LUPTA PENTRU DEMOCRAȚIE
ȘI TRANSFORMĂRI REVOLUȚIONARE**

DE

CONSTANTIN NICA

Epoca actuală, dominată de procesul istoric al trecerii omenirii de la capitalism la socialism, se caracterizează prin intensificarea luptelor de clasă dintre forțele democratice și cele conservatoare. Principalul element de noutate, confirmat de aceste confruntări, constă în creșterea fără precedent a rolului clasei muncitoare, țărânimii, intelectualității, al altor categorii sociale. Ieșirea din aceste contradicții, soluționarea problemelor din fiecare țară în raport cu gradul de dezvoltare al forțelor de producție, cu particularitățile concrete, cu voința și dorința oamenilor muncii de a inaugura o perioadă de autentică dezvoltare democratică reclamă constituirea unor largi alianțe politice, de o mare varietate în privința obiectivelor imediate, a partenerilor, a sprijinului de masă, care să aibă de fiecare dată în partidul revoluționar avangarda politică și în clasa muncitoare principala forță socială. În acest context, în care se îmbină lupta pentru democrație cu lupta pentru înaintarea spre socialism, se desfășoară chiar între partidele care militează pentru schimbări structurale un proces accelerat de delimitări ideologice, de reorientări strategice și tactice. Acest efort de clarificare antrenează forțe politice și sociale diverse, cu poziții și soluții diferite în legătură cu cerințele prezente ale societății de progres și dezvoltare. „O înțelegere realistă a societății contemporane — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — nu poate să facă abstracție de uriașa diversitate a formelor în care se exprimă nemulțumirea diferitelor categorii și pături sociale față de vechile rînduiri burgheze, dorința lor de înnoire a societății. Nu numai că nu trebuie să manifestăm rezervă față de asemenea curente și tendințe progresiste, dar trebuie să salutăm apariția oricăror noi mișcări sociale care oglindesc căutări și dorințe de schimbare a relațiilor anacronice perimate din orînduirea burgheză (. . .), de a accelera progresul social în epoca noastră. Partidul nostru consideră că antrenarea tuturor acestor curente în marele front antiimperialist, dezvoltarea colaborării și solidarității comuniștilor cu toți cei care aspiră la o

organizare mai echitabilă și rațională a societății, la transformări democratice și progresiste este o necesitate obiectivă a luptei revoluționare”¹.

Indispensabile în lupta pentru apărarea și adâncirea democrației, alianțele partidelor revoluționare, opțiuni strategice ferme și în același timp flexibile, evidențiază disponibilitatea acestora pentru acțiuni comune cu alte organizații și mișcări politice, menite să angreneze toate forțele anticapitaliste, capacitatea lor de a folosi abil cadrul legal și constituțional, momentele favorabile ale împrejurărilor politice și de a contracara, printr-o tactică adecvată, adversitățile sistemului politic.

Promovarea unui larg schimb de păreri între partidele comuniste, socialiste și social-democrate, confruntarea principială a opiniilor lor deosebite, rezultate din optica lor ideologică și programatică deosebită, și din specificul intereselor forțelor sociale pe care le reprezintă, asupra unor probleme care vizează transformări în societate sau înlocuirea ei, asigură clarificarea conținutului multor fenomene ale dezvoltării naționale contemporane. Cristalizarea posibilităților consensului de vederi asupra a tot mai numeroase aspecte ale realității întărește premisele colaborării dintre forțele politice revoluționare, democratice și progresiste, dintre clasele și forțele sociale anticapitaliste, afectate de amplificarea crizei economice, energetice și financiare. În aceste condiții, clasa muncitoare nu mai poate lupta singură cu succes pentru preluarea puterii, pentru a inaugura o perioadă de autentică dezvoltare democratică, nici folosindu-se doar de aliați ocazionali, recrutați dintre forțele sociale generate de sistemul precapitalist, ci reunind în jurul ei toate categoriile sociale animate de interese comune care rezultă din locul lor în raporturile de producție și din conștientizarea caracterului realităților economice și istorice. „Pornim de la realitatea că întărirea solidarității și colaborării acestor forțe — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului — este un imperativ al zilelor noastre, condiția sine qua non a edificării unei lumi a dreptății sociale și naționale, a independenței și bunăstării fiecărei națiuni”².

Reflectarea acestui fenomen în literatura științifică a fost și rămâne dependentă de pozițiile de principiu ale forțelor politice față de sistemul politic în ansamblu. Astfel, contextul particular al primilor ani postbelici, când precumpăneau prejudecăți asupra multipartidismului, considerat antecamera dezvoltării partidelor burgheze, nu a favorizat studierea posibilităților stabilirii de alianțe politice pe termen scurt sau mediu³, acestea constituind pentru un timp obiect de preocupare doar al autorilor de orientare de dreapta sau moderată. În ultimul deceniu, însă, când concepția privitoare la schimbarea sistemului social pe calea luptei politice, sociale și culturale ia o deosebită amploare, pluripartidismul — ca experiență

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Edit. politică, București, 1970, p. 782.

² Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XI-lea și Congresul al XII-lea și sarcinile de viitor ale Partidului*, în *Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1981, p. 90.

³ Marin Nedelea, *Rotul partidului comunist în revoluția și construcția socialistă în confruntările de idei din mișcarea comunistă și muncitorească internațională*, în „Viitorul social”, anul VII, (1978), nr. 1, p. 40—41.

inedită în perioada de trecere la socialism și ulterior — și inevitabil problematica alianțelor, a partenerilor partidelor revoluționare, forțe politice cu personalitate și poziții proprii, dobîndesc în sfera cercetării științifice o importanță crescîndă.

1 Schimbări de ansamblu din societate care favorizează apropierea și colaborarea dintre partidele comuniste, socialiste, social-democrate și alte forțe politice democratice. În perioada analizată s-au înregistrat tendințe noi de evoluție legate de capacitatea partidelor revoluționare și democratice de influențare a puterii și a politicii. Progresele forțelor democratice s-au realizat pe fondul unor fenomene care afectează grav statele vest-europene după anii 1968 — 1969: criza sistemului caracterizat de dominația monopolurilor, bazat pe sprijinul statului; criza procesului de muncă și a raporturilor sociale care accentuează polarizarea socială, intensificarea centralizării capitalului, însoțită de consecințe cu dublu sens — ridicarea calificării dar și descalificarea forței de muncă; creșterea accentuată a șomajului ce tinde să devină permanent și, lucru inedit, coexistența acestuia cu inflația și creșterea rapidă a prețurilor. Expresia politică a acestei crize o reprezintă adîncirea instabilității, intensificarea confruntării dintre partidele și forțele sociale în vederea unui echilibru mai stabil la care, teoretic și practic, se poate ajunge fie printr-o involuție periculoasă, ca urmare a unui avans sau a unei lovituri de dreapta, fie printr-o nouă întărire a partidelor și a organizațiilor politice democratice și progresiste. Riscurile alunecării spre dreapta sînt favorizate și de faptul că opinia publică nu deține întotdeauna cunoștințele necesare pentru a-și contura această imagine și a realiza dimensiunile pericolului⁴. Întrucît, în mod logic, capitalismul vest-european ar putea apela, atunci cînd își va epuiza mijloacele tradiționale prin care își asigură consensul majoritar, la forme autoritare pentru a se menține la putere, partidele de stînga și progresiste nu au alte soluții de contracarare a unor asemenea tentative decît strînsa conlucrare cu masele, bazată pe dobîndirea de către acestea a unei conștiințe democratice larg răspîndite⁵. „Creșterea rolului clasei muncitoare — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — în evoluția social-politică a lumii contemporane apare tot mai evident în momentul de față ca o realitate și, în același timp, ca o necesitate tot mai imperioasă, ținînd seama de faptul că asistăm la declanșarea unei puternice ofensive împotriva dezvoltării libere și independente a popoarelor”⁶.

Interpretînd aceste fenomene din perspectiva teoriei socialismului științific, partidele comuniste au ajuns la concluzia că societatea capitalistă a intrat într-o fază nouă a crizei sale, cu un caracter de durată, ce afectează toate componentele sistemului ca atare și, în măsuri variate, toate statele, iar partidele socialiste și social-democrate recunosc tot mai mult — din optica lor specifică și cu alte semnificații — profunzimea acestor dificultăți.

⁴ *Dibattito del Comitato Centrale del P.C.I. riunito nei giorni 3-4-5 novembre 1980. Le conclusioni del Gerardo Chiaromonte*, în „L'Unita”, anul LVII (1980), nr. 256, din 7 noiembrie, p. 9.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, Edit. politică, București, 1976, p. 605.

Lupta partidelor clasei muncitoare și a forțelor politice afectate de dominația burgheziei monopoliste și-a accentuat în ultimul deceniu caracterul politic deoarece principalul obiectiv al acțiunii îl constituie statul, problema influențării, controlării și deținerii puterii. Dacă necesitatea unor transformări structurale în societate este resimțită unanim, raporturile efective dintre partidele comuniste și cele socialiste și social-democrate, modalitățile distincte în care acestea concep colaborarea pe plan național, natura dialogului și a confruntărilor de poziții dintre ele fac să existe în conlucrarea nemijlocită mari diferențe — de la stadii incipiente la altele care par să se impună ca exemplu — și să se înregistreze o mare varietate de forme. Locul și rolul forțelor politice de stînga și democratice s-au caracterizat în ansamblu prin menținerea partidelor socialiste și social-democrate pe poziții relativ constante pe plan electoral, superioare de cele mai multe ori altor forțe democratice, prin înaintarea în ritmuri diferite a partidelor comuniste, în unele țări mai sensibil în altele mai puțin, precum și prin extinderea sferei de influență a altor forțe politice democratice. În funcție de aceste rezultate și de caracterul relațiilor dintre toate componentele sistemului de partide, ascensiunea forțelor democratice în vederea impunerii unei alternative radicale dobîndește trăsături specifice, ea putînd fi înțeleasă numai în contextul concret istoric al fiecărei țări.

Astfel, cu excepția Franței, Italiei, Finlandei, Islandei, partidele comuniste din celelalte țări sînt devansate pe plan electoral și parlamentar de alte forțe; în schimb, aproape pretutindeni partidele socialiste sau social-democrate sînt organizații parlamentare influente. În raport cu această situație, partidele socialiste și social-democrate au fost sau încă sînt frecvent asociate la putere, în timp ce partidele comuniste sînt incluse în alianțe de guvernare, în diferite formule — fără a fi însă partenerii cei mai influenți — în Franța, Islanda și Finlanda.

Relația dintre ponderea parlamentară a partidelor socialiste și social-democrate și participarea lor la activitatea de guvernare nu este strictă și nici automată: în acest sens, cazul Partidului socialist italian infirmă tentativa de a formula o anumită regulă, fiindcă deși este un partid mic se menține, în general, în sfera puterii, iar acela al Partidului socialist francez dezmente aceeași tentativă din perspectiva unui partid puternic, rămas constant în domeniul luptei de influențare generală a politicii, pînă în mai — iunie 1981.

În același timp, deși partidele comuniste nu participă la activitatea de guvernare, chiar atunci cînd dispun de puternice grupări parlamentare, rolul și presiunea lor au atins dimensiunile unei adevărate alternative (de pildă, avansul comuniștilor italieni, concomitent cu al forțelor de stînga, în ansamblul lor, se înscrie pe linia politică a rupturii cu sistemul dominant) ⁷.

Dat fiind că partidele comuniste sînt mai frecvent în opoziție, iar partidele socialiste și social-democrate se apropie mai mult sau acced la putere, individual sau prin acorduri cu partidele de centru, s-ar putea deduce din această stare de fapt obiectivă, desprinsă de ansamblul corela-

⁷ Mariangela Bosi et Hugues Portelli, *Introduction*, în *Les partis communistes espagnol, français, italien face au pouvoir*, Christian Bourgois, Paris, 1976, p. 12.

țiilor necesare și firești, că preocupările ce tind spre constituirea unor largi și trainice acorduri între forțele de stînga și în general democratice nu pot evolua decît lent și în timp, doar în cîteva țări. Realizarea unei convergențe statornice de poziții și de acțiune între acestea este influențată, în fiecare caz în parte, de schimbările intervenite în strategia lor de cucerire a puterii și de dinamica și perspectivele tuturor forțelor politice. Astfel, prezența în unele dintre țările nordice a unor partide de stînga radicale care în perioada postbelică s-au desprins din partidele socialiste și social-democrate și care, principial și programatic, se situează la stînga acestora, deci mai aproape de partidele comuniste, constituie importanți factori de înlesnire a colaborării dintre forțele democratice și progresiste. În același timp existența unor curente în cadrul partidelor democrat-creștine mari, care susțin interese aparținînd categoriilor sociale de mijloc și populare, permite partidelor revoluționare să caute spre acestea înțelegeri reciproce și alianțe efective cu mișcările și tendințele care se orientează într-o direcție anticapitalistă. Deci, apare posibilă constituirea unui larg front al forțelor politice rezultînd din cooperarea partidelor care reprezintă interesele și preocupările clasei muncitoare, ale diverselor categorii sociale din mediul urban și rural care resimt exploatarea, mergînd pînă la acelea care controlează industria mică și mijlocie ⁸.

Conservîndu-și originalitatea și fermitatea principiilor, forțele revoluționare raportează criteriile autentice politice la contextul istorico-politic dat și la specificul realității social-politice în ansamblul ei pentru a interveni și influența realmente orientările și atitudinile partidelor la care ne-am referit. Astfel, în acest efort de constituire a unor largi alianțe politice urmează a se delimita, în contextul particular al fiecărei țări, pozițiile și tendințele de evoluție favorabile de cele tradiționale de dreapta sau anticomuniste. Această perspectivă, întemeiată pe o analiză mai complexă și mai nuanțată depășește optica după care anumite partide erau invariabil incluse într-o „categorie a istorică, cvasimetafizică, destinată prin natura ei să fie sau să devină pretutindeni și întotdeauna un partid aliniat reacțiunii” ⁹.

Preocupările față de încheierea unor acorduri și rezultatele efective sînt neunitare existînd un grup mai activ de partide comuniste și un altul de partide socialiste care prin confruntări teoretice și acțiuni politice concrete încearcă să conceapă în detaliu formele și condițiile alianțelor.

2. Evoluția concepției partidelor comuniste asupra necesității și modalităților de concentrare a forțelor politice democratice și progresiste. Dinamica de ansamblu a societății capitaliste a determinat modificări profunde în optica partidelor comuniste, consfințite în documente și programe, privind obiectivul actual al luptei politice și sociale și, corelativ acestuia, modalitățile și căile de înaintare spre putere, de întărire a capacității lor de a influența politica, prioritățile și conținutul acesteia, în țările în care își desfășoară activitatea. În raport cu schimbările care au avut loc pe plan economico-social și politic și cu desprinderea sensului acestora,

⁸ Luciano Gruppi, *Bloc du pouvoir et dictature du proletariat*, „L'Unita” de 3 fevriers 1975, în *Op. cit.*, p. 254.

⁹ Enrico Berlinguer, *Riflessioni sull' Italia dopo i fatti del Cile*, în *La „Questione comunista”*, A cura di Antonio Tato, vol. II, Editori Riuniti, Roma, 1975, p. 635.

forțele revoluționare și-au stabilit ca obiectiv prioritar al acestei etape — revoluția fiind țelul fundamental al luptei lor — apărarea și adâncirea democrației folosind mijloace parlamentare și extraparlamentare, sprijinindu-se pe toate partidele antimonopoliste și anticapitaliste. Astfel, pornind de la caracteristicile evoluției sistemelor politice vest-europene din ultimul deceniu și de la particularitățile naționale, partidele comuniste încep să se preocupe și să se angajeze — sub diferite forme și de-a lungul unui proces amplu — în efortul de constituire a unor alianțe cu forțe politice care se situează de la stînga spre centru acceptînd pluralismul, alternanța la putere și democrația ca instituții necesare, care asigură desfășurarea vieții politice pentru o îndelungată perioadă de timp. De asemenea, ele înțeleg că adoptarea acestei perspective — ce presupune un ansamblu de partide, de sindicate, de grupări și mișcări în care fiecare componentă are propria istorie și propriile principii — implică preocupări permanente pentru a găsi un factor de unitate trainică și că în mod inevitabil vor apărea dezacorduri. Deoarece lupta parlamentară și asigurarea convergenței de poziții cu ale altor parteneri politici reprezintă principala formă de influențare a politicii și de înaintare spre putere în perioada la care ne referim și în perspectivă, problema alianțelor politice în jurul forțelor revoluționare, și al clasei muncitoare — care să preia în acorduri și programe interese specifice largului evantai de forțe sociale nemulțumite de dominația burgheziei — dobîndește acum o recunoaștere tot mai largă și o importanță practică lipsită de precedent. „Întotdeauna ni s-a părut o eroare definirea căii democratice ca o simplă cale parlamentară. Nu sîntem atinși de cretinismul parlamentar dar sîntem atinși sigur de cretinismul antiparlamentar. Considerăm parlamentul o instituție esențială a vieții politice (...) și nu numai acum, ci și în faza trecerii la socialism și în cursul edificării sale”¹⁰. Această poziție principială în virtutea căreia o democrație cu un conținut mai profund — instituită în urma unor schimbări pe plan economico-social și politic — poate să deschidă calea transformării societății reprezintă opțiunea politică și ideologică ce favorizează ideea și cauza apropierii și colaborării. Partidele socialiste sau social-democrate, tradițional, deși dintr-altă optică, susțin, de asemenea, că apărarea și adâncirea democrației constituie cadrul și mijlocul adecvat de depășire a capitalismului (inclusiv prin cooperarea cu alte forțe și organizații progresiste). Esența luptei parlamentare nu constă în simpla preocupare a partidelor clasei muncitoare, îndeosebi a partidelor comuniste, de a accede la guvern, ci în integrarea ei într-o teorie asupra statului și asupra naturii puterii în eventualitatea asigurării preponderenței electorale și politice a partidelor revoluționare și democratice, fundamentată pe generalizări asupra sensului dezvoltării capitalismului după al doilea război mondial în anumite situații concrete, altele decît cele foarte avansate încă din perioada interbelică, așa cum sînt mai ales cazurile Italiei, Franței sau Finlandei. În această accepțiune nouă, principiul transformării democratice și al alternării forțelor politice la putere dobîndește o altă semnificație decît în optica social-democratică fiindcă unele consultări electorale — cînd în societate au fost întreprinse

¹⁰ *Ibidem*, p. 624.

schimbări importante, ireversibile ca natură — pot atrage, prin jocul rezultatelor, doar îndepărtarea lor temporară de la putere fără a elimina și ceea ce ele au realizat. „Decizia înșcăării muncitorești de a-și menține lupta pe terenul legalității democratice nu înseamnă căderea într-un fel de iluzie legalistă, renunțarea la angajarea hotărâtă de a promova atât de pe pozițiile guvernului cât și din opoziție, o inițiativă permanentă pentru a reinnoi profund, într-un sens democratic, legile, regulamentele, structurile și aparatele de stat. Propria experiență — aprecia Enrico Berlinguer — înainte de cea a altor țări, ne arată că trebuie să avem permanent în vedere necesitatea de a ne uni în lupta pentru transformări economice și sociale, ca și în acelea pentru reinnoirea tuturor organelor și puterilor de stat”¹¹.

Deoarece succesul acestei lupte va fi determinat, în condițiile sistemelor multipartidiste vest-europene, de confruntarea politică pentru majorități parlamentare sigure și coerente, forțelor de stînga și progresiste le este necesar un larg consens social și politic. Această strategie realistă receptivă față de caracteristicile fiecărui moment caută să răspundă oricărei ipoteze de evoluție a vieții social-politice naționale, reflectă înțelegerea rolului istoric al forțelor democratice chemate să înfăptuiască inițiative politice conforme cerințelor maselor prin eforturile convergente ale organizațiilor și ale susținătorilor. Analizele asupra conținutului și formelor luptei politice au permis sublinierea clară a ideii pluralismului de partide, conturarea conceptului de pluralism politic ca structură necesară în condiții istorice complexe și într-o viziune originală, deosebită de aceea a social-democrației tradiționale sau a democrației liberale. Conform acestei accepțiuni pluralismul constituie mecanismul instituțional și cultural adecvat luptei pentru o alternativă politică prin eliminarea majorității parlamentare de dreapta și instituirea de guverne progresiste, cu largă susținere socială. Această repunere în discuție și reconsiderare a tot ceea ce se petrece în societate în raport cu puterea este subordonată ideii că forțele sociale, indiferent de dimensiuni și importanță, trebuie să-și găsească modalități proprii de manifestare a intereselor lor, semnificînd preocuparea pentru o radicală ameliorare a modului de exprimare a individului și colectivităților, prin intermediul unei pluralități de partide și prin colaborarea dintre acestea. „În prezent este posibil să se ajungă la definirea obiectivelor înnoirii democratice în care să se recunoască și la a căror realizare să coopereze toate forțele care reprezintă azi clasa muncitoare, oamenii muncii, păturile mijlocii din țările capitaliste ale Europei. Această politică de largă alianță a tuturor forțelor democratice, progresiste (...) ale poporului este bazată pe respectul reciproc, ca și pe recunoașterea egalității, diversității și contribuției originale a fiecărei forțe. Ea este pentru comuniști o politică trainică și principială pe care o aplică potrivit condițiilor concrete ale fiecărei țări, în etapa actuală pentru dezvoltarea democrației și transformarea societății, iar, în viitor, pentru construirea socialismului”¹².

Problema concentrării pe plan național a forțelor politice comuniste, socialiste, social-democrate, radicale, creștine este sintetizată în documentele fiecărui partid cu ajutorul citorva concepte cheie semni-

¹¹ *Ibidem*, p. 625.

¹² *Declarația politică adoptată la Conferința partidelor comuniste din țările capitaliste ale Europei*, în „Era socialistă”, anul LIV (1974), nr. 4, p. 43.

ficative — „democrație avansată”, „unitate a stingii”, „unitate a poporului”, „reconciliere istorică”, „alternativă democratică” etc. — concepte care exprimă atât sarcina comună a acestora pentru actuala etapă istorică în societăți industrializate, dezvoltate din punct de vedere economic, bazate pe instituțiile democrației parlamentare cât și necesitatea unor soluții adecvate fiecărei situații în parte. Totodată, strategia alianțelor nu este aceeași pentru toate partidele comuniste fiindcă acestea sînt legate, în fiecare țară, de anumite forțe socialiste și democratice ale căror poziții față de natura problemelor cu care sînt confruntate și față de calea de evoluție spre o alternativă la supremația și preponderența organizațiilor politice ale clasei dominante sînt departe de a fi identice. Cu toate acestea, necesitatea regroupărilor politice, pe plan național, s-a impus unanim în opțiunile acestora, rezultînd clar că negocierea unor înțelegeri între forțele democratice — avînd ca punct de plecare realitățile economico-sociale și specificul instituțiilor politice — reprezintă condiția și premisa înaintării spre putere sau a influențării mai active a politicii.

În dezbaterile ideologice și științifice recente, consacrate alianțelor și colaborării a fost, de asemenea, repus în discuție și redefinit — subsumat organic rolului actual și de perspectivă al partidelor progresiste, luptei pentru democrație ca etapă necesară de înaintare pe cale parlamentară spre socialism — și raportul dintre clasa muncitoare și propria-i avangardă politică subliniindu-se specificul dialecticii clasă — conștiință de clasă ce echivalează, în fapt, cu relația clasă-partid și/sau partide.

Problema hegemoniei clasei muncitoare, a partidului ei de avangardă, a raporturilor sale cu clasele, cu celelalte organizații politice este regîndită pornindu-se și de la premisa că alternativa nu aparține a priori unei categorii determinate de forțe sociopolitice sau alteia, ci se apropie de aceea care reușește să atragă și să convingă masele. Rolul revoluționar al avangărzii (deși modalitatea de concepere și realizarea poziției de avangardă va suferi modificări corespunzătoare) care se exercită în toate etapele — în evaluarea critică a crizei, în stabilirea obiectivelor luptelor social-politice, în delimitarea alianțelor, în determinarea conținutului și mijloacelor transformărilor democratice și socialiste — este recunoscut unanim. În schimb, hegemonia politică este identificată: fie cu partidul comunist, acest rol fiindu-i condiționat de reunirea și integrarea intereselor sociale particulare în aspirația generală a poporului și națiunii¹³, deoarece fără un asemenea partid puternic nu există democrație autentică, iar capacitatea de acțiune politică a clasei muncitoare este diminuată¹⁴: fie cu structurarea „clasei muncitoare ca partid politic”, deci cu ansamblul formelor politice, sindicale, culturale prin care ea se exprimă ca forță antagonistă față de burghezie, ceea ce conferă rolul de mediere și de orientare generală strategică și tactică unei „alianțe politice” dominate de elementele cele mai reprezentative ale clasei muncitoare¹⁵. Prezența unei pluralități de forțe politice care accentuează caracterul colectiv al mediației dintre mase și conducere pune în discuție redefinirea parti-

¹³ Paul Fromonteuil, *Caractéristiques du parti révolutionnaire dans la voie démocratique au socialisme*, în „Cahiers du communisme”, nr. 4 1979, p. 38.

¹⁴ Marcel Zaidner, *Réflexions sur la pluralité des partis*, în „Cahiers du communisme”, nr. 5/1979, p. 48.

¹⁵ Fernando Claudin, *L' Eurocommunisme*, Paris, François Maspéro, 1977, p. 126.

dului de avangardă deoarece nu există echivalențe metafizice între o funcție dată — aceea de avangardă în istoria unei epoci — și o formă de organizare politică — aceea a partidului revoluționar —, ci conjuncții dialectice rezultând din contextul concret, național și social¹⁶. În acest sens, se apreciază că avangarda politică nu înseamnă raporturi de subordonare între parteneri politici aliați sau identificarea vreunui partid cu statul¹⁷, după cum dobândirea acestei poziții mai influente în mase și în sistemul politic nu este rezultatul unei operațiuni administrative sau autoritare, ci al unei contribuții mai substanțiale, teoretice și practice, la continua aprofundare a democrației, la conducerea societății prin colaborarea dintre mai multe partide, prin confruntarea forțelor politice de orientare socialistă¹⁸. Deci, înaintarea spre socialism și hegemonia politică a acestui proces se vor realiza într-un mod cu totul nou prin intermediul pluralismului partidist, înțeles nu ca o simplă persistență a structurilor precedente, ce urmează să fie absorbite, ci în sensul că alături de partidul comunist li se recunoaște și celorlalte partide, exponenți ale structurilor sociale neunitare¹⁹, dreptul de a reprezenta sau de a oferi alternative²⁰.

Pe temeiul acestor clarificări ideologice și politice au fost rezolvate principial, cu efecte practice pozitive, o serie de aspecte ținând: de funcțiile inedite ale partidelor revoluționare și democratice în condițiile capitalismului monopolist de stat, ale fazei actuale a crizei de sistem a societății burgheze și de perspectivă; de caracterul necesar, complex determinat al existenței de organizații politice, cu orientări programatice și doctrinare diferite care se manifestă ca exponenți ale intereselor și preocupărilor clasei muncitoare; de natura relațiilor dintre acestea. Astfel, participarea activă a cetățenilor la viața publică, o cerință imperativă din punct de vedere istoric, și maturizarea politică a maselor, fenomen obiectiv fără de care nu se pot înfăptui în societate transformări radicale și durabile, sînt concepute a se realiza numai prin intermediul colaborării și creșterii rolului tuturor partidelor aparținînd clasei muncitoare, al tuturor forțelor și curentelor progresiste. Ca atare, tendința dominantă pe care o remarcăm este aceea că partidele comuniste s-au pronunțat și se pronunță în favoarea contactelor, a acțiunilor comune, avînd la bază înțelegeri precise pentru obiective corespunzătoare nevoilor presante ale celor ce muncesc, au elaborat platforme și programe de revendicări constructive, realiste. În cadrul acestor preocupări s-au îndreptat în primul rînd spre partidele socialiste și social-democrate, trecînd peste unele deosebiri și divergențe care mai persistă: în acest mod, conștiința necesității transformărilor democratice a cîștigat cadre din conducerile respectivelor partide, importante categorii sociale și a înregistrat, în unele țări, remarcabile succese.

3. Evoluția concepției și atitudinii partidelor socialiste și social-democrate în problema raporturilor cu partidele comuniste. Diversitatea

¹⁶ Biagio de Giovanni, *Lenin, Gramsci e la base teorica del pluralismo*, în „Critica marxistă”, nr. 3—4 1976, p. 45—46.

¹⁷ Georges Marchais, *Parlons franchement*, Editions Bernard Grasset, Paris, 1977, p. 205.

¹⁸ Pietro Ingrao, *Masse e potere*, Editori Riuniti, Roma, 1977, p. 183.

¹⁹ Pierre Blotin, Jean Caron, *L'Etat, la transition au socialisme et les partis*, în „La Nouvelle Critique”, nr. 74 1974, p. 12.

²⁰ Gian Carlo Pajetta, *Per il socialismo in Europa*, în „Rinascita”, nr. 47 din 28 noiembrie 1975, p. 2.

condițiilor din fiecare țară, particularitățile istorice și actuale ale rolului și locului lor în societate generează în ansamblu evoluții neunitare, poziții deosebite încât limitează posibilitatea unor concluzii generale.

În multe dintre țările la care ne referim există din partea acestor partide o preocupare lipsită de precedent față de ideea colaborării cu partidele comuniste, politica de unitate fiind privită cu interes deoarece înțeleg — necesitatea acțiunii își face loc ceva mai greu — că pentru a putea introduce elemente fundamentale de schimbare în societate au nevoie de o conlucrare permanentă cu celelalte partide ale clasei muncitoare.

Atunci când, dimpotrivă, partidele social-democrate sau socialiste consideră — din rațiuni istorice sau din calcule electorale — că partidele comuniste nu reprezintă parteneri a căror apropiere trebuie neapărat căutată și realizată, această poziție împiedică într-o serie de țări nu numai perspectiva unor transformări de genul celor amintite, ci și dialogul și confruntarea principială de opinii, deci înțelegerea reciprocă exactă a obiectivelor politice și sociale.

Problemele dezvoltării democratice prin respectarea diferențelor de poziții și de doctrine dintre forțele socialiste și cele comuniste presupun renunțarea la anumite practici tradiționale, actualizări programatice și principiale, depășirea unor deosebiri de vederi, de ordin strategic și tactic, legate de lupta pentru putere.

În general, criza economică, socială și culturală reduce posibilitățile de manifestare ale unei doctrine axate îndeosebi pe redistribuirea veniturilor care și-a dovedit eficacitatea în condiții de creștere economică puternică ²¹. De asemenea, partidele social-democrate asociate puterii sau care dispun de sprijin electoral apreciabil, sînt afectate atît de absența unor obiective clar definite cît și de permanentele ezitări în privința mijloacelor necesare pentru a le îndeplini. Strategia lor asupra controlării puterii guvernamentale — ca modalitate de deschidere a unei perspective socialiste, scrutinul urmînd să permită poporului să se pronunțe liber asupra etapei de inițiat — a alunecat spre o tactică a deținerii cu orice preț a puterii, existența guvernărilor socialiste prevalînd asupra rațiunii de a fi a acestora ²². Cu unele excepții, ele traversează o perioadă critică, marcată de dificultăți ideologice și programatice, schimbările în societate, îndeosebi din ultimul deceniu și jumătate, răsturnîndu-le analizele tradiționale privitoare la sensul puterii, la partenerii politici, la raporturile cu masele.

Experiențe naționale concrete au dezvăluit tendințe de evoluții cu semnificații neunitare: disponibilitatea unor partide socialiste și social-democrate față de încheierea de acorduri precise pentru depășirea nu numai a unor dificultăți de conjunctură, ci și a crizei structurale a capitalismului; inițierea unor discuții din care se desprind deosebirile de vederi și posibilitatea convergenței de poziții și de acțiune fără a se depăși serioase și profunde dificultăți care afectează cauza colaborării și apropierii dintre forțele de stînga și progresiste. Astfel, între ele există mari deosebiri în ceea ce privește compoziția socială, structura, gradul de influență și orien-

²¹ André Cools, *Les itinéraires socialistes européens*, în „Socialisme”, nr. 146—147 1979, p. 277.

²² *Idem*.

tările politico-ideologice. În funcție de aceste aspecte, unele manifestă mai multă deschidere și interes față de colaborarea pe plan național sau local, în sfera luptelor electorale și parlamentare sau în guverne, altele, dimpotrivă, își mențin neschimbate vechile aprecieri față de acești posibili parteneri. De regulă, confruntate cu această problemă în unele dintre ele s-au delimitat două aripi, una de stînga, alta de dreapta, iar altelei s-au înregistrat chiar desprinderi. Deși aproape fiecare partid socialist sau social-democrat concepe într-un mod propriu înlăptuirea obiectivelor sale orientîndu-se spre anumite forțe politice și sociale, se pot constata cîteva tendințe: preocuparea partidelor socialiste din Franța și Italia de a căuta mai insistent punctele de înțelegere cu forțele comuniste considerînd unitatea de acțiune a stîngii ca factor și premisă a unor colaborări mai ample; interesul partidelor socialiste și social-democrate din Finlanda, Islanda, Belgia față de alianțe politice în care sînt predominante partide burgheze, dar în care sînt incluse și partide cu orientări și poziții democratice, chiar comuniste; preferința față de guvernări minoritare omogene, ca în Danemarca și Norvegia; limitarea contactelor cu comuniștii la sprijin parlamentar fără participare la guvern, așa cum s-a întimplat în Suedia; perseverența unor partide socialiste, așa cum este cazul celui din Elveția, în practici tradiționale — alianțe de guvernare strict proporționale între principalele partide — care exclud alternativa unei apropieri consecvente de partidul comunist.

Cerințele luptei împotriva efectelor crizei, ofensiva forțelor de dreapta care își coordonează mai frecvent decît în trecut lupta politică sporesc numărul obiectivelor identice, fac acțiunea comună cu partidele comuniste mai urgentă și mai realizabilă. În ciuda dificultăților, a progreselor lente și neunitare, limitate la colaborări de scurtă durată, tema necesității unității de acțiune a forțelor de stînga și progresiste — înțeleasă atît ca o problemă politico-ideologică cît și ca una de practică efectivă — se accentuează preocupările față de coordonarea acțiunilor împotriva dominației de clasă a burgheziei. Astfel, pentru delimitarea conținutului alternativei democratice au fost inițiate discuții reciproce asupra unui proiect de acțiune comună, pentru identificarea problemelor de soluționat, pentru precizarea a ceea ce reprezintă participarea comună la guvern. Această evoluție — extrem de inegală de la o țară la alta și concomitentă cu o serie de preocupări care încă se străduiesc să evidențieze deosebiri de poziții — exercită o influență pozitivă asupra rolului și locului partidelor de stînga și democratice. Pe planul structurii de clasă, această tendință corespunde dorinței de progres și de reînnoire socială care animă tot mai largi categorii sociale de la orașe și sate și adîncește bazele obiective ale unor noi alianțe politice. Respingînd capitalismul, se orientează spre transformarea treptată a societății printr-un efort susținut, de durată, prin promovarea unei mai largi deschideri spre categoriile sociale care acceptă obiective de tip socialist, prin acorduri și uniuni care să reunească oamenii muncii fără distincție de credințe religioase sau filozofice. Constituirea unor asemenea largi uniuni prin eforturile convergente ale forțelor politice și sindicale este favorizată de apropierea condițiilor și preocupărilor diverselor grupări sociale, al căror statut juridic sau ale căror atitudini și comportamente tradiționale erau mai îndepărtate de acelea ale clasei muncitoare, dar care în prezent sînt și ele afectate de dominația mono-

polurilor. Astfel, Partidul socialist belgian, care în ultimii ani a manifestat insistente preocupări de reînnoire doctrinară, apreciază că subordonează lupta pentru putere cerințelor categoriilor sociale asuprite. „Participarea sa la putere este în funcție de posibilitatea de a apăra interesele oamenilor muncii, realizând treptat în acest scop reformele de structură pe care le preconizează”²³. Această orientare îl determină să depășească o practică mai veche axată pe gestionarea sistemului capitalist: „Cînd partidul socialist este la guvern, trebuie să o spunem și să o repetăm: Partidul socialist face ceea ce promite și Partidul social-creștin (C.V.P.) nu face ceea ce vrea”²⁴.

Poziția și evoluția partidului socialist din Franța sînt cele mai reprezentative din această perioadă: acordul său de colaborare cu Partidul comunist și dialectica acestor raporturi, începînd mai ales din 1972 au intervenit într-un moment în care multe partide socialiste din Europa manifestau rețineri și neîncredere față de o asemenea experiență (astfel, nici pînă în prezent nu s-a mai perfectat un acord de amploarea Programului comun de guvernămînt). În condițiile în care în doctrina „socialismului democratic” mai persistau — ca și astăzi, dealtfel, elemente anticomuniste — Partidul socialist francez s-a pronunțat ferm în favoarea unor soluții radicale asupra societății ca unică modalitate de scoatere a țării din criză.

Orientarea sa spre partidul comunist, în împrejurări în care s-ar fi putut îndrepta și spre organizațiile de centru, decurge din aprecierea că stînga avea șanse de a deveni majoritară în țară prin realizarea uniunii maselor, pe planul luptelor sociale, și a convergenței de obiective, pe plan politic. „Primul punct de sprijin al certitudinii noastre — se aprecia în debaterile de la Epignay — este în axa noastră, în vocația noastră de a ne defini în raport cu partidul comunist. Pentru rațiunea simplă și esențială că el are încrederea unei părți a oamenilor muncii salariați și modești și că noi o avem pe aceea a unei alte părți”²⁵.

Colaborarea dintre partidele stîngii s-a concretizat rapid într-o puternică ascensiune spre putere demonstrînd în alegerile prezidențiale din anul 1974, pe exemplu unei țări capitaliste dezvoltate, că alternativa democratică, fundamentată logic, poate deveni efectivă. „Va fi suficient pentru aceasta ca un cetățean dintr-o sută să-și transfere de la Giscard spre Mitterand votul din 1974. *Unul la sută*. Nu există nici un alt caz ca o opoziție să fi ajuns atît de aproape de putere fără să o fi preluat”²⁶. Ulterior, perspectiva victoriei și implicațiile acesteia, legate de anumite deosebiri în privința înțelegerii rupturii cu capitalismul, în chestiunea puterii de stat determină o cotitură temporară în evoluția raporturilor dintre partidele stîngii cu riscul de a provoca disocierea și decizia alianței²⁷. În

²³ *Socialisme d'aujourd'hui* (Text adoptat la congresul doctrinal al P.S.B., 16 și 17 noiembrie 1974), Parti Socialiste Belge, Bruxelles, 1974, p. 27.

²⁴ André Cools, *Faire face. Construire l'avenir* (Discours du président du Parti Socialiste du 26 novembre 1978). Le P.S.B. L'Institut Emile Vandervelde, Bruxelles, 1978, p. 7.

²⁵ „Le Monde”, anul XXVIII (1971), nr. 8215, din 13—14 iunie, p. 6.

²⁶ Maurice Duverger, *Lettre ouverte aux socialistes*, Editions Albin Michel, Paris, 1976, p. 13.

²⁷ Jean Pierre Chevènement. *Sortir la gauche de l'impasse. De l'échec à la revision stratégique*, în „Le Monde”, anul XXXV, (1978), nr. 10 486, din 17 octombrie, p. 10.

contextul politic de după alegerile din martie 1978, caracterizat prin reînnoirea majorității parlamentare a partidelor de dreapta, Partidul socialist optează — după ce constată că „nu există nici o strategie a stângii fără partidul comunist și rețelele sociale pe care le influențează”²⁸ — în favoarea uniunii forțelor populare în jurul unui „proiect socialist”, opțiune ce va fi confirmată și de acordurile electoral și de guvernare din mai — iunie 1981.

Revenind la ansamblul țărilor pe care le urmărim constatăm că, deși orientarea partidelor socialiste și social-democrate spre opțiuni care să implice colaborarea cu partidele comuniste se desfășoară în ritmuri și modalități diferite, în deceniul al optelea această problematică a devenit un obiectiv real al luptei lor politice: în consecință, influența globală a partidelor clasei muncitoare — în pofida condițiilor complexe și a dificultăților — a devenit, cu excepția primilor ani de după război, mai profundă decât oricând.

Aceste aspecte sînt legate de prefacerile generale, economico-sociale, din societățile respective, de mutațiile politice și de reevaluările ideologice care au fost întreprinse. Datorită contactelor mai strînse dintre partidele socialiste și comuniste, actuala slăbire, în unele țări, a partidelor socialiste afectează implicit cauza întregii stîngi și a progresului. De aceea, acum s-a ajuns la acceptarea tezei, și a consecințelor ce decurg de aici că, dacă creșterea influenței electorale vizează numai unele dintre partidele stîngii, aceasta va avea rezultate politice limitate atîta timp cît ea nu va fi însoțită de avîntul concomitent al tuturor. Semnificația principală a acestei poziții este deosebită fiindcă acreditează ideea că în viața politică a țărilor la care ne referim există posibilități și loc de manifestare pentru ambele tipuri de partide aparținînd clasei muncitoare. Această viziune lucidă și realistă se substituie treptat opției competiției și confruntării, dăunătoare principal și practic, deoarece declinul uneia dintre forțele de stînga, oricare ar fi ea, făcea, acolo unde intervenea, abstractă și lipsită de șanse perspectiva alternativei democratice, împiedica procesul constituirii unei majorități de schimb prin acordul și înțelegerea dintre forțele de stînga și organizațiile progresiste.

În rîndul partidelor socialiste și social-democrate se remarcă o diferențiere între forțe care continuă să se situeze pe poziții ce exclud modificări substanțiale ale sistemului capitalist și au încă rezerve față de colaborarea dintre partidele clasei muncitoare și partide care încep — uneori printr-o analiză critică — să-și pună problema depășirii capitalismului și a realizării unei apropieri între toate forțele politice reprezentative ale celor ce muncesc.

Toate schimbările pozitive deschid noi posibilități de dialoguri constructive, de înțelegeri întrucît sarcina istorică comună a acestor forțe politice este de a oferi perspective de progres și înnoire în Europa de vest. Caracteristicile și condițiile naționale sînt, înșă, diferite și impun soluții deosebite, etape și procese care nu se desfășoară pretutindeni simultan.

²⁸ *Entretien avec Michel Rocard*, în „Le Nouvel Observateur”, nr. 725/1978, din 2-8 octombrie, p. 53.

4. **Principalele mutații și transformări democratice — expresie a autonomiei, colaborării și înțelegerii dintre partidele comuniste, socialiste, social-democrate și alte forțe progresiste.** În deceniul trecut, marcat de revenirea la putere a unor partide conservatoare, dar și de dorința popoarelor de schimbare și de depășire a crizei, de pozițiile realiste, constructive ale forțelor democratice, în Europa de Vest au avut loc deplasări sensibile — inegale ca amploare de la o țară la alta, de la un partid la altul — în favoarea organizațiilor politice de stînga.

Astfel, au fost înlăturate regimurile fasciste dictatoriale din Spania și Portugalia și instituite sisteme politice democratice și parlamentare în cadrul cărora partidul comunist, considerat pînă nu demult „în afara legii și în afara posibilității de a fi legalizat”, a ajuns să joace un rol însemnat ²⁹ datorită capacității de a atrage masele și liniei sale politice de unitate și colaborare cu forțele socialiste și de alte inspirații, orientate spre înnoiri profunde. Instabilitatea politică și socială specifică acestei zone, însoțită de șomaj, terorism și tentative de comploturi se explică nu prin schimbările de regim, ci, pe de o parte, prin formele în care acestea au fost efectuate, evitîndu-se ruptura radicală cu trecutul fascist, iar pe de alta, prin dialectica raporturilor de forțe social-politice. În același timp, ascensiunea Partidului Comunist a ridicat în fața tuturor partidelor politice din Italia problema participării sale la guvern, în Suedia, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor a condus țara în ultima legislatură în care s-a aflat la putere (din septembrie 1973 pînă în septembrie 1976) cu sprijinul parlamentar al Partidului comunist, în Finlanda continuă colaborarea guvernamentală dintre comuniști și social-democrați (acestea fiind doar cîteva exemple dintr-o suită de experiențe pozitive, de dialog și colaborare în favoarea unor programe democratice).

Înlăturarea dictaturilor din țările Peninsulei Iberice reprezintă cea mai profundă mutație politică din perioada analizată ce dobîndește semnificația unui moment de referință istorică în procesul — lent și contradictoriu — de instaurare, reasezare și consolidare a unor regimuri politice democratice într-un climat atît de efervescentă populară cît și de tulburări. Relevanța excepțională a acestor prefaceri constă în faptul că masele, conduse de partidele revoluționare, democratice și progresiste, au constituit principalul protagonist al evenimentelor de după aprilie 1974 (în Portugalia) și octombrie 1976 (în Spania). Astfel, au putut fi evitate catastrofele naționale înregistrate de prăbușirea unor regimuri similare, realizîndu-se, prin contribuția specifică a forțelor naționale, înlăturarea structurilor totalitare pe „cale naturală” și fără evenimente dure ³⁰. În același timp s-a evidențiat și dependența obiectivelor partidelor clasei muncitoare din aceste țări de particularitățile zonei europene din care fac parte ³¹. Explicația rapidelor recompuneri ale sistemelor de instituții democratice în cele două țări — în forme similare patrimoniului lor politic din etapa premergătoare sistemelor autoritare — rezidă atît în combati-

²⁹ Santiago Carrillo, *Genuine Democratisation of Society and its Institutions*, in „Marxism Today”, nr. 10/1977, p. 306—307.

³⁰ Jean Rony, *La lente rupture. L'Espagne entre franquisme et la démocratie*, Editions Sociales, Paris, 1977, p. 106—107.

³¹ Mario Soares, *Portugal: Quelle revolution?* (Entretien avec D. Pouchin), Editions Calmann — Lévy, Paris, 1976, p. 62.

tatea numeroaselor forțe sociale patriotice cit și în faptul că discontinuitatea democrației burgheze și a activității partidelor politice a intervenit printr-o lovitură, în Portugalia, și în mod dramatic, în Spania, în momente caracterizate prin amplificarea participării politice de masă, fără să fi avut loc o evoluție compromițătoare, o criză de funcționare a sistemelor naționale de exprimare și de reprezentare a intereselor, fără schimbări care să le pună în discuție rațiunile existenței.

Manifestarea partidelor politice — cele socialiste și comuniste bucurându-se de un rol deosebit — ca principali agenți ai transformărilor înainte ca interdicția lor juridică să fie oficial abrogată, demonstrează, pe de o parte, dimensiunile profunde, obiectiv cerute, ale participării democratice de masă, iar, pe de alta, vitalitatea și adâncile determinări ale pluralismului care a subzistat în absența competiției politice și a libertăților de opinie. Izolarea regimurilor personale, ce și-au pierdut caracteristicile de mișcări structurale ³², s-a concretizat într-o puternică mobilizare politico-ideologică a clasei muncitoare, a altor categorii și forțe sociale care reclamau eliminarea structurilor de conducere arhaice, o nouă formă de stat, cu instituții politice general-democratice: partide, sindicate, exercitarea puterii prin mijloace reprezentative și eligibile. Diversitatea de programe și alternative politice — specifică etapei de tranziție de după eliminarea dictaturilor opresive — se concretizează într-o luptă intensă între forțe de avangardă, de centru și conservatoare, reflectă preocupările formațiunilor politice de a-și stabili locul și rolul în societate, dificultățile procesului de democratizare, complexitatea dialectică a luptei de clasă.

Totodată, evenimentele din aceste țări au relevat avantajele colaborării și înțelegerii, în legătură cu obiective precise, dintre partidele comuniste și socialiste, necesitatea unor raporturi diferite și suplă, în funcție de particularitățile naționale și istorice, între partidele de stînga și democratice și alte mișcări progresiste, au confirmat și aprofundat anumite concepții și optici ale partidelor comuniste din Europa de Vest³³. De asemenea, acestea au grăbit procesul de conștientizare asupra pluralității căilor de luptă pentru reforme sociale, au ratificat viziunile noi ale partidelor de stînga legate mai ales de posibilitatea înaintării spre socialism prin menținerea și apărarea unei democrații cu mai multe partide, au validat teze inedite, chiar cînd ele nu au avut deplin succes, demonstrînd — în contextul contemporan — că erorile îngreunează acțiunea revoluționară împingînd-o spre recul și spre stagnare temporară. Reelaborările ideologice și politice referitoare la raporturile dintre comuniști și socialiști, precum și colaborările lor efective au contribuit la radicalizarea conștiinței necesității de a opera mutații efective în relațiile dintre aceste partide ca singura modalitate de garantare a înaintării democratice.

După ce în Franța, forțele de stînga au avut în mai 1974 șansa victoriei în alegerile prezidențiale, iar în 1978 pe aceea a unui guvern de coaliție, au reușit în mai — iunie 1981 o dublă alternanță la putere, prezidențială și guvernamentală, ce pune capăt unei perioade de douăzeci și trei de ani dominată de guvernări exclusiv de dreapta.

³² Nicos Poulantzas, *La crise des dictatures. Portugal, Grèce, Espagne*, François Maspero Paris, 1975, p. 58.

³³ Dušan Popović, *La révolution des oeillets rouges. Flux et reflux de la révolution au Portugal* (I), în „Questions actuelles du socialisme”, nr. 6/1976, p. 63—64.

Confruntările politice din mai — iunie 1981 au încheiat o etapă distinctă în evoluția Republicii a V-a și au deschis o nouă perspectivă deoarece alternanța înfăptuită — pentru prima oară după 1958 — în favoarea partidelor de stînga marchează o ruptură radicală în reprezentarea politică și accesul principalelor forțe politice la instituțiile puterii: o majoritate de dreapta, permanentizată la putere, a fost nevoită să cedeze locul unei majorități de stînga, preponderent socialistă și comunistă, regrupată în jurul președintelui Republicii. În felul acesta, cetățenii francezi optînd, prin votul lor, pentru o cu totul altă orientare într-un moment dificil pentru forțele progresiste din Europa de Vest au întrerupt seria succeselor conservatoare într-o țară în care au fost înregistrate remarcabile experimente novatoare. Partidele care aparțin noilor majorități politice dispun împreună de 67,82% din efectivul total al Adunării naționale³⁴, ceea ce reprezintă, practic, o maximă istorică a alianțelor de stînga, deoarece în aprilie—mai 1936 forțele de orientare similară controlau 61,71% din mandate, în octombrie 1945, 60, 15%³⁵, iar în cursul Republicii a V-a cele mai bune rezultate au fost de 39,84%, în 5—12 martie 1967³⁶ și de 40,94%, în 12—19 martie 1978³⁷. Totodată, situația formațiilor de stînga este inedită și eminent pozitivă față de oricare din performanțele lor anterioare: dacă, de pildă, în 1938 menținerea socialistilor la guvern depindea de pozițiile partenerilor săi, deoarece aceiași adunare — așa cum dealtfel s-a și întîmplat — putea da naștere unei alte majorități prin regrupare, iar în 1945 și în 1956, cînd se sconta pe o victorie a Partidului socialist, acesta s-a clasat pe locul al treilea, în urma scrutinului din iunie 1981 acest partid obține singur majoritatea parlamentară ceea ce oferă stîngii șansa unică de a governa Franța cel puțin o întreagă legislatură. Prin acest succes socialistii și partidele de stînga în ansamblu au preluat din mîinile dreptei autoritatea prezidențială, guvernamentală și legislativă, pentru a putea conduce coerent și cu responsabilitate țara în favoarea acelei jumătăți a efectivului electoralului care, după 1959, a fost cea mai defavorizată; deci, se poate aprecia că se inaugurează o etapă de transformări democratice, economice, social-politice și culturale fără precedent.

Revenirea, pe de altă parte, a comuniștilor la putere, într-un guvern compus din toate partidele de stînga, reprezintă consecința mutațiilor înfăptuite de P.C.F. începute mai ales odată cu Manifestul de la Champigny (din decembrie 1968), a rolului jucat de elaborarea în timp a unei perspective politice și ideologice de schimbare, a contribuției sale la transformarea acestor idei — finalitate în parte realizată astăzi — într-un bun comun al poporului. Totodată, ea exprimă convingerea națiunii că acest partid, împreună cu toate forțele progresiste, poate aduce un aport substanțial la o linie politică orientată spre dreptate socială, spre combaterea șomajului, spre reforme radicale. Adîncirea democrației nu presupune ca Partidul comunist să acționeze pentru a forța ritmul, ci pentru a impune, în confor-

³⁴ „Le Monde”, anul XXXVIII (1981), nr. 11.320, din 23 iunie, p. 4.

³⁵ Alain Lancelot, *National elections in Western Europe. Elections nationales en Europe occidentale: France*, în Stein Rokkan, Jean Meyriat, *International Guide to Electoral Statistics. Guide internationale des statistiques electorales*, vol. I, Paris — La Haye, The Hague—Paris, Mouton, 1969, p. 124.

³⁶ „Le Monde Diplomatique”, anul XIV (1967), nr. 159, p. 28.

³⁷ Ibidem, anul XXV (1978), nr. 291 (juni), p. 10.

mitate cu voința și consimțământul liber exprimate de mișcarea populară de masă, mutații care să determine o înaintare istorică a societății, folosind cadrul Adunării naționale, al guvernului de solidaritate, respectând funcțiile specifice ale instituțiilor statale, personalitatea și pozițiile de principiu ale fiecărui partid ³⁸.

Înfăptuirea unei astfel de alternanțe la putere într-una dintre țările cele mai importante ale lumii capitaliste — al cărei sistem politic a creat mult timp mari dificultăți forțelor progresiste — reflectă realismul și luciditatea opțiunilor partidelor democratice. Asemenea opțiuni i-au permis, de pildă, Partidului Comunist Francez să încheie acordul politic cu Partidul Socialist și să devină forță de guvernare fără ca împrejurările create după mai — iunie 1981 să reclame revizuirii programatice de vreun fel sau repunerea în discuție a vreuncea dintre pozițiile sale fundamentale, ci continuarea eforturilor de integrare a strategiei sale în viața socială ³⁹.

Deși alternanța a confirmat în anumite privințe opțiunile partidelor revoluționare în legătură cu posibilitatea accesului la putere pe cale parlamentară, ca urmare a rezultatelor în alegeri, forțele politice beneficiare ale succesului electoral nu subestimează dificultățile pe care urmează să le depășească de acum înainte și nu subapreciază complexitatea problemelor de soluționat. În această privință, Partidul Comunist Francez, care nu are o viziune catastrofală despre criză și efectele acesteia și nici o optică mecanicistă despre depășirea ei, desprinsă de condițiile politice și economico-sociale, consideră că transformările radicale necesare nu se vor impune brusc, global, printr-o ruptură unică, ci în etape prin schimbări succesive, în conformitate cu opțiunile exprimate de alegători, prin lupte de masă, cu înaintări, cu faze de stagnare sau chiar de recul. Treptat, însă, reformele aplicate vor putea conduce spre o rezolvare atotcuprinzătoare a crizei capitalismului care, prin importanță și implicații, va echivala cu o trecere spre socialismul democratic autogestionar ⁴⁰. O asemenea înaintare nu este posibilă nici prin izolarea partidului revoluționar, apreciindu-se că acesta ar fi singur capabil să conducă masele spre schimbare, nici reducând rolul acestuia la un simplu factor de susținere a politicii de gestionare a capitalului, ci prin întărirea partidului comunist, a colaborării sale cu toate organizațiile de stînga și democratice, prin menținerea și consolidarea uniunii ⁴¹.

Interpretînd ansamblul datelor obiective din Italia — ținînd de prelungirea instabilității și nesigurantei, a disfuncționalităților cronice ale puterii politice, dar și de posibilitățile noi de instaurare a unui climat de înțelegere între forțele politice democratice, prin acorduri concrete la diferite niveluri — Partidul Comunist Italian a ajuns la concluzia că evitarea pericolelor de dreapta reclamă cu necesitate eforturi excepționale, unitare ale întregului popor, că datorită creșterii influenței sale politice este la ordinea zilei implicarea sa efectivă — nu oricum și în orice condiții — în sfera

³⁸ *Déclaration commune du Parti socialiste et du Parti communiste français*, în „Révolution”, nr. 69, din 26 iunie 1981.

³⁹ Guy Hermier, *Un formidable espoir est né*, în „Révolution”, nr. 69, din 26 iunie 1981, p. 3.

⁴⁰ Charles Fiterman, *Relève le défi*, în „Revolution”, nr. 70, din 3 iulie 1981, p. 13.

⁴¹ Georges Marchais, *Rapport au Comité Central après l'élection présidentielle (15 mai)*, în „Cahiers du communisme”.

puterii. Participarea partidului comunist la guvernarea țării este sintetizată din anul 1973 în formula „compromisului istoric”, concept care desemnează obiectivele unei faze distincte de dezvoltare a democrației chemate să pună capăt incapacității clasei conducătoare — regrupată mai ales în jurul democrației creștine — de a asigura evoluția normală a societății. Partidul Comunist urmărește înfăptuirea acestei politici de izolare a burgheziei și de subordonare a statului față de interesele maselor populare, de eliminare treptată a inegalităților sociale, prin : a) instituirea unei noi majorități parlamentare prin asocierea sa la responsabilitățile puterii ; b) instituționalizarea treptată, pe plan național, a cooperării statornice și durabile dintre toate partidele „arcului constituțional”. În acest sens, toate partidele democratice, dar mai ales Partidul democrat-creștin ar urma să-și substituie preocuparea prioritară față de promovarea unor interese restrinse de curent, de grupare și personale — expresie a decadenței istorice a clasei conducătoare⁴² — cu judecarea lucidă a problemelor fundamentale și deschiderea spre o politică de reforme sociale prin conlucrarea cu alte partide. Această evoluție este posibilă fiindcă acest partid, în măsura în care se identifică oarecum cu conducerea societății, dominând instrumentele de guvernare a țării, reprezintă expresia alianței dintre burghezie și mișcarea catolică⁴³, dar în măsura în care implică masele în conducerea statului, datorită adeziunii lor tradiționale față de partidul istoric al mișcării catolice, transformă consensul credinței în consens politic, iar unitatea confesională în participare la dezvoltarea structurilor economico-sociale⁴⁴. În același timp, concepția reconcilierii istorice consideră indispensabilă promovarea unității de acțiune și de vederi politico-ideologice între partidele politice ale clasei muncitoare, apropierea dintre partidul comunist și partidul socialist constituind mijlocul necesar de favorizare a unor acorduri mai ample.

Realismul politicii partidului comunist este confirmat de experiențele de după 1976 care l-au apropiat de putere — acordul de program din vara anului 1977, constituirea unei majorități parlamentare de uniune națională din 16 martie 1978 pînă în 26 ianuarie 1979 —, eșuarea acestor experiențe datorîndu-se evoluției mai lente a celorlalți parteneri, pozițiilor lor anticomuniste. Ca atare, strategia „compromisului istoric” — fundamentată doctrinar și maturizată în spiritul realităților perioadei dintre 1973 și 1979 — intră din anul 1980 într-o fază nouă, reflectată în toate problemele sale esențiale : alianțele pe termen imediat, mediu și îndelungat ; participarea la guvern a forțelor cu adevărat reprezentative ale clasei muncitoare și ale maselor de orice inspirație ideologică și filozofică ; raporturile cu sindicatele ; elaborarea liniei politice de redresare economică. „Alternativa democratică” lansată de Partidul Comunist Italian în noiembrie 1980, se înscrie în perspectiva teoretică a „compromisului istoric”, dar include și aspecte de inovație politică menite să „contribuie la o relan-

⁴² Umberto Ceroni, *Crisi ideale e transizione al socialismo*, Editori Riuniti, Roma, 1977 p. 148—152.

⁴³ Carlo Candia, *Mondo catolico e Democrazia cristiana*, în „Critica marxista”, nr. 5—6/1976, p. 39.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 39—40.

sare corectă a rolului partidelor în general ca elemente-cheie de continuitate și dezvoltare a vieții democratice”⁴⁵.

În raport nemijlocit cu realitățile naționale, partidele revoluționare întrevăd unanim calea intensificării dialogului cu partidele socialiste, cu alte forțe progresiste pentru a defini și stabili, prin consens, o strategie unitară prin intermediul căreia să dobândească legitimitatea necesară pentru a-și asuma conducerea națiunii și pentru a îndrepta societatea spre o etapă de stabilitate, mai puțin incertă și mai puțin contradictorie. Deoarece în lupta pentru democrație nu va fi decisivă disputa fizică și violentă, ci confruntarea de opinii și soluții pentru a obține încrederea și sprijinul maselor, folosirea cu succes a sistemului parlamentar, a pluralismului instituțional și ideologic presupune cu necesitate maturizarea și conștientizarea dorinței majorității cetățenilor pentru transformări care să favorizeze progresul social. Realizarea unui larg consens reprezintă una dintre principalele premise ale înfăptuirii schimbărilor cerute de clasa muncitoare, de alte forțe sociale și întrucât experiența istorică îndelungată atestă că în sistemele multipartidiste competiția electorală și parlamentară nu a impus regula majorităților politice monopartide, nici partidele clasei muncitoare nu-și propun un astfel de obiectiv — deci implicit nici accesul la putere — bazându-se doar pe forțe proprii, ci militează pentru înțelegere și colaborare cu toate partidele de stînga și democratice. Aceleași aprecieri au fost desprinse și din practica social-politică a ultimelor decenii care evidențiază că procesul de apărare și de adîncire a cuceririlor democratice s-a desfășurat lent și contradictoriu și nu a putut fi înfăptuit cu consecvență ca urmare a efectelor cumulate ale unor reforme parlamentare succesive (așa cum argumentau tezele tradiționale ale ideologiei socialiste și social-democrate privind înaintarea spontană spre transformarea sistemului existent și despre depășirea limitelor sale de clasă prin extinderea în cadrul acestuia a drepturilor și libertăților cetățenești). Ca atare, impunerea unei astfel de alternative nu poate fi nici rezultatul exclusiv al monopolului politic al unui singur partid care ar trebui să-și orienteze eforturile spre radicalizarea conștiinței de clasă și spre atragerea de partea propriilor opțiuni a tuturor oamenilor muncii, cu atât mai mult cu cît modalitățile de corelare a obiectivelor strategice cu metodele necesare înfăptuirii lor nu sînt aceleași pretutindeni (de pildă, ideea participării partidelor revoluționare la guverne democratice apare mai actuală acolo unde acestea se prezintă ca puternice forțe electorale și parlamentare; în schimb acolo unde este prioritară preocuparea față de obținerea unei audiențe de masă, aceste partide se străduiesc, firește, să-și întărească rolul în viața politică națională folosindu-se mai ales de sindicate și de alte organizații extra-parlamentare; în același timp, în alte cazuri atitudinea și aprecierile partidelor comuniste față de soluțiile curente ale autorității nu pot fi desprinse de baza, de componența politică și de orientarea ideologică a guvernului).

⁴⁵ Giorgio Napolitano, *Problemi del partito nella fase attuale. Discorso al C.C. del P.C.I.*, în „L'Unita”, nr. 6, din 8 ianuarie 1981; vezi în acest sens și dezbaterile și documentele plenary C.C. al P.C.I. din 3-5 noiembrie 1980, în „L'Unita”, anul LVII (1980), nr. 256, din 7 noiembrie.

Totodată, cerința obiectivă de conservare a structurilor democratice consacrate și de blocare a tendințelor spre forme de conducere autoritară și, implicit, evoluția sistemelor politice și partidiste, a locului și rolului partidelor revoluționare în societate, radicalizarea maselor țin cu precădere, dar nu nemișlocit și linear, de nivelul atins de dezvoltarea economică și culturală pentru că o importanță deosebită au dobândit-o înrădăcinarea și valoarea cuceririlor obținute și apărate de forțele muncitorești și populare. Sublinierea caracterului dialectic al dinamicii social-politice în contextul contemporan și a necesității de a corela sistematic schimbările cantitative cu cele calitative, obiectivele revoluționare cu metodele folosite pentru a le atinge s-a concretizat în concluzii și teze noi privitoare la: definirea naturii statului în țările vest-europene; modalitățile de a trece sub controlul maselor instituțiile statului; fazele procesului revoluționar; constituirea unui vast sistem de alianțe rezultat din convergența reciprocă de opțiuni dintre parteneri, astfel încât fermitatea concepției ideologice să fie asociată cu flexibilitatea de poziții în legătură cu chestiuni precise și temporare ⁴⁶.

În această perspectivă teoretică și programatică acțiunea clasei muncitoare, a altor categorii sociale prin intermediul partidelor proprii și al altor structuri organizatorice specifice, derivate din natura forțelor pe care le exprimă, reprezintă elementele constitutive ale dinamicii contemporane, forțele motrice a căror contribuție este hotărâtoare pentru garantarea înaintării procesului democratic prin recunoașterea și respectarea pluralismului de partide și de alți agenți ai acțiunii politice ⁴⁷.

Natura contextului în care partidele comuniste își desfășoară activitatea precum și evoluția neunitară pe care au parcurs-o și o cunosc structurile politice ale țărilor vest-europene determină diversitatea rațiunilor care fundamentează pluralitatea de soluții și modalități de înfăptuire a alternativei democratice, elaborarea strategiei revoluționare naționale în vederea ralierei tuturor forțelor apte, cantitativ și calitativ, să elimine ascendențul forțelor de dreapta, conservatoare.

LE RÔLE DES ALLIANCES POLITIQUES ENTRE LES PARTIS DE LA CLASSE OUVRIÈRE DE CERTAINS PAYS OUEST-EUROPÉENS DANS LA LUTTE POUR LA DÉMOCRATIE ET LES TRANSFORMATIONS RÉVOLUTIONNAIRES

RÉSUMÉ

L'étude est consacrée aux mutations et tendances intervenues à partir des années 1967—1968 dans la collaboration effective, dans le dialogue ou les luttes idéologiques et doctrinaire entre les partis communistes

⁴⁶ Irenne Brennan, *Some Problems of Revolutionary Strategy*, in „Marxism Today”, nr. 6/1977, p. 162.

⁴⁷ Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Socialist Strategy*, in „Marxism Today”, nr. 1/1981, p. 22.

et socialistes, socio-démocrates et d'autres orientations de France, d'Italie, d'Espagne, du Portugal, de Finlande, des pays septentrionaux, de Belgique, des Pays-Bas, de Suisse (pays à systèmes politiques multipartis). S'appuyant sur des sources documentaires et bibliographiques correspondantes, l'auteur saisit les déterminations complexes des mutations qu'il relève, tout en contournant de manière synthétique les causes et les caractéristiques des rapports politiques entre les partis de la classe ouvrière dans la lutte pour la démocratie et des transformations révolutionnaires. L'étude formule — sur la base des indications méthodologiques contenues dans les récents documents du Parti Communiste Roumain et à la lumière de l'approche principiel par les plus importants partis communistes et socialistes ouest-européens de la problématique touchant les alliances de large concentration démocratique — une série de conclusions concernant les perspectives de ces processus, s'inscrivant parmi les rares investigations scientifiques roumaines dans le domaine.

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA” ÎN ANUL 1982*

În cursul anului 1982, activitatea științifică a membrilor Institutului de istorie „N. Iorga”, s-a desfășurat sub semnul unor exigențe sporite în vederea îndeplinirii în bune condiții a sarcinilor care au revenit institutului, în domeniul cercetării istorice și a procesului instructiv-educativ. Expunerile secretarului general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu la plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din iunie 1982, la cel de al II-lea Congres al educației politice și culturii socialiste, la Conferința națională a P.C.R. din decembrie 1982 au conferit noi dimensiuni importanței cunoașterii istoriei în viața cultural-științifică și social-politică a țării, au trasat sarcinile istoriografiei românești în a căror rezolvare membrii institutului s-au angajat imediat și cu toate energiile.

Cercetătorii Institutului de istorie „N. Iorga” au fost implicați în planul științific pe anul 1982, în elaborarea a 41 de teme și subteme de cercetare dintre care la 16 teme cercetarea a fost inițiată în 1982. La trei dintre teme cercetarea a început și s-a încheiat în 1982.

În total în cursul anului 1982, s-a încheiat elaborarea la 15 teme din planul de cercetare; la 26 de teme au fost realizate, conform planului, faze intermediare (documentare, redactarea unor capitole etc.) cercetarea acestora continuând în anul 1983.

Dintre temele a căror cercetare a fost încheiată în anul 1982, cinci au făcut parte din secțiunea „plan de stat” ceea ce reflectă caracterul lor prioritar.

Una dintre aceste teme însuma citeva studii monografice prin a căror realizare se vizează crearea condițiilor pentru elaborarea unei ample lucrări privind istoria țărânimii.

Studiul *Țărâimea aservită din Țara Românească de la legământul lui Mihai Viteazul la reforma lui Constantin Mavrocordat*, elaborat de Florin Constantiniu, abordează schimbările de structură și conjunctură care au determinat cunoscuta decizie a lui Mihai Viteazul, evoluția raporturilor dintre țărâni și șerbi și marii stăpâni de pământ, ponderea rumâniei în economia marelui domeniu și factorii care au erodat și au determinat, în 1746, abolirea șerbiei.

În studiul *Satele din Transilvania din sec. al XI-lea pînă în mijlocul sec. al XV-lea*, Emil Lazea a urmărit identificarea, evaluarea numerică și potențialul demografic ale satelor transilvănene, analiza tipurilor de așezări sătești, problema satelor dispărute și fixarea importanței satelor în viața social-economică din Transilvania medievală.

În aceeași tematică privind istoria țărânimii se înscrie și studiul elaborat de Grigore Chiriță, *Țărâimea în epoca Unirii Principatelor*. Lucrarea abordează întreaga problematică a temei pe parcursul unui deceniu (1856—1866) de adinci transformări modernizatoare, punind totodată în evidență locul și rolul țărânimii în crearea statului național român.

Secțiunea „plan de stat” al planului de cercetare pe anul 1982 a prevăzut, de asemenea, încheierea unor importante lucrări în cadrul temei Corpusul de izvoare și documente ale istoriei naționale. În cadrul prestigioasei colecții *Documenta Romaniae Historica Seria B. Țara Românească*, a fost încheiat — autori Ștefan Ștefănescu și Olimpia Diaconescu — vol. VII (1571—1575). Din totalul documentelor ce formează volumul, 20% sînt inedite iar peste 90% au text slav ce urmează a fi publicat pentru prima dată. Pe lângă datele de istorie economică, socială și instituțională, volumul cuprinde și importante știri de istorie politică, îmbogățind, în bună măsură, baza de informare istorică asupra epocii.

A fost, de asemenea, încheiată de către Beatrice Marinescu și Valeriu Stan, avînd colaborarea unor colegi de la Direcția Generală a Arhivelor Statului, alcătuirea volumului *Rapoarte diplomatice engleze referitoare la istoria românilor (1856—1861)*. Cele două părți ale volumului includ 696 documente diplomatice engleze în totalitate inedite. Volumul reliefează noi aspecte

* Text prescurtat al dării de seamă asupra activității Institutului de istorie „N. Iorga”.

ale luptei poporului român pentru înfăptuirea statului național român, modificând în bună măsură punctul de vedere încetățenit în istoriografie despre rolul Angliei față de Unire și de domnitorul Alexandru Ioan Cuza.

Dintre temele planului departamental încheiate în anul 1982 menționăm, în ordinea înscrierii în plan, în primul rând două studii realizate, în cadrul temei *Relațiile statelor feudale românești cu vecinii*. Șerban Papacostea a urmărit în studiul său *România în contextul situației internaționale în secolul XIII*, evoluția situației românilor nord-dunăreni în contextul marilor mutații survenite în situația internațională în sec. XIII: destrămarea Blocului vlaho-bulgaro-cuman, ofensiva regatului arpadian și a catolicismului în sud-estul Europei, marca invaziei tătară. Autorul analizează, în contextul menționat, evoluția organizării politice a românilor de la voevodat la statul feudal, premisele constituirii statelor românești de sine stătătoare.

În studiul *Lupta pentru slăpinirea Dunării și politica externă a Țărilor române în secolul al XV-lea*, Virgil Ciociltan analizează confruntarea între lumea creștină și Imperiul otoman de-a lungul axului strategic reprezentat de Dunăre și relevă locul țărilor române în cadrul cruciadei tirzii. O atenție deosebită este acordată politicii Moldovei și Țării Românești în raport cu eforturile regatelor polone și ungare de a-și reglementa interesele divergente în spațiul carpato-dunărean prin reeditarea — fie și în noi variante — a acordului de la Lublau.

Un domeniu care a reținut până acum mai puțin atenția cercetătorilor este abordat în studiul *Regimul presei în România între 1859—1918* în care contribuția celor doi autori Anicuța Popescu și Paul Opreșcu — este departajată de anul 1877. Lucrarea urmărește regimul juridic și evoluția presei, constituind o contribuție la cunoașterea istoriei publicisticii românești.

În domeniul istoriei relațiilor internaționale contemporane au fost elaborate, în anul 1982, trei studii. Ion Stanciu, cercetând tema *Locul României în cadrul politicii economice a Germaniei față de sud-estul Europei în perioada interbelică*, a urmărit evoluția mobilurilor politicii economice a Germaniei față de România în perioada menționată, ca și a formulării și materializării acestei politici în strânsă relație cu acțiunea similară a Berlinului în celelalte capitale ale sud-estului european.

Nicolae Dascălu în studiul *România și Cehoslovacia în lupta împotriva revizionismului și agresiunii în perioada interbelică (1919—1939)*, a analizat acțiunile comune ale României și Cehoslovaciei pentru blocarea și contracararea celor două manifestări negative, contrare intereselor lor, din domeniul relațiilor internaționale. Accentul a fost pus pe cercetarea acțiunilor comune antirevizioniste.

Ion M. Oprea a realizat prin studiul încheiat în 1982 o nouă fază — aceea privind perioada de după primul război mondial — din elaborarea unei ample monografii privind *Problemele războiului și ale păcii în viziunea diplomației românești de la începutul secolului XX până după cel de al doilea război mondial*.

În anul 1982 a fost realizat cel de al doilea volum — privind județul Dimbovița — din *Dicționarul istoric al localităților din România* de un colectiv condus de Nicolae Stoicescu, care a redactat cea mai mare parte a volumului — colectiv format din Iolanda Micu, Daniela Bușe, Mihai Rusenescu, Radu Lungu, Radu Dan Vlad, Ioana Constantinescu. La elaborarea acestui instrument de lucru a colaborat și Muzeul județean Dimbovița. Masivul volum cuprinde în partea introductivă și prezentarea cu caracter monografic a județului, urmată de prezentarea evoluției istorice și a stadiului actual de dezvoltare al comunelor județului.

În cadrul aceleiași direcții mari de cercetare din planul institutului a fost realizată în 1982, de către Damaschin Mioc și Marieta Adam-Chiper, ediția critică din *Cronica slovenilor Iliricului Mysii cei de Sus și cei din Jos Mysii* de Gheorghe Brancovici. Lucrarea cuprinde trei părți: un studiu introductiv realizat de Damaschin Mioc, textul de baza al cronicii — autorii au ales, ca fiind cel mai bun dintre manuscrise, așa-numitul manuscris Bobulescu, socotit pierdut — și aparatul critic sprijinit pe alte patru manuscrise din sec. al XVIII-lea. Această primă ediție critică a cronicii românești a lui Brancovici, este realizată la nivelul și în continuarea bunicii tradiții statornicite în institut prin colecția „Cronicele medievale ale României”.

În primul semestru al anului, Ruxandra Cămăreșescu a redactat și cronologizat un important volum de fișe pentru utilul instrument intern de lucru care este *Repertoriul documentelor medievale din Țara Românească (sec. XIV—XVII)*.

După cum am menționat, un număr de 23 teme și subteme de cercetare au fost realizate doar parțial în 1982, elaborarea lor continuând în 1982. Este firesc ca în privința acestora darea de seamă să rețină mai puține elemente cu atât mai mult cu cât unele studii au fost inițiate abia în a doua jumătate a anului. Este însă de reținut că la toate lucrările stadiul de realizare se află în termenii planificați.

În cadrul temei, mai sus menționate, privind istoria țărănimii, Gheorghe Cristea a început elaborarea lucrării *Chestiunea agrară în România de la reforma agrară din 1945 până*

la încheierea cooperativizării agriculturii. Autorul a realizat în 1982 un prim capitol consacrat istoriografiei. La aceeași temă principală privind istoria fărânimii, în semestrul II/1982 Florin Constantiniu a început documentarea la tema *Relații agrare în Țara Românească în sec. XIV—XVI*, iar Grigore Chiriță a început documentarea pentru tema *Noul stat național și vechile reglementări agrare (1859—1864)*.

Se află în curs de definitivare volumul IX (1581—1585) din *DRH B. Țara Românească* (colectivul de autori: Damaschin Mioc, Maria Bălan, Andrei Busuioceanu, Coralia Fotino), care are termen de predare trimestrul I/1983. Volumul include 60 de documente inedite, iar la peste 90% din documente urmează a se tipări textul slav pentru prima dată.

Constantin Șerban, care realizează prima monografie consacrată lui *Vasile Lupu*, a redactat, în anul 1982, două capitole privind critica izvoarelor și a istoriografiei și viața și activitatea lui Vasile Lupu înainte de urcarea pe tronul Moldovei. Din tema *Aportul ctitorilor Locali la edificarea monumentelor istorice din partea de vest a Munteniei (sec. XIV—XIX)*, Constantin Bălan a elaborat două capitole în care dinamica structurilor sociale își găsește o ilustrare inedită în analiza categoriilor de ctitori, relevându-se totodată semnificația actelor de ctitorie în cadrul general al dezvoltării cultural-artistice a timpului, raportul existent între monumente, ctitori, societate. Din semestrul II al anului 1982 a fost inițiată, de către Emil Lazea, cercetarea temei *Voievozii, cnezii și crainicii români din Transilvania*.

În anul 1982 a început să prindă contur o serie de monografii ce urmează a fi încheiate în 1983—1984. Cele două capitole redactate de Ludovic Demeny din lucrarea *Războiul țărănesc din 1514*, relevă aspecte noi ale structurii satului transilvan în sec. al XVI-lea, precum și în privința locului ocupat de evenimentul cercetat în contextul războaielor țărănești din Europa secolelor XV—XVI.

Stan Apostol a redactat capitolul privind începuturile liberalismului din lucrarea *Originile și constituirea Partidului național-liberal*, iar Mircea Iosa în două capitole ale lucrării *Istoricul Partidului național-liberal 1880—1916*, analizează apariția unor fracțiuni, activitatea și regroupările liberalilor în ultimele decenii ale secolului trecut. În aceeași serie de monografii și studii consacrate istoriei partidelor politice din România, Anastasie Iordache elaborează lucrarea *Originile și formarea partidului conservator*, din care a redactat un capitol privind delimitarea grupării conservatoare în Adunările ad-hoc. În sfârșit, Alexandru Porțeanu, care a început în 1982 cercetarea temei *Partidele politice ale clasei muncitoare din România pînă în 1918*, a avut ocazia să valorifice deja o parte a investigațiilor sale într-un studiu. Înaintînd pe un teren puțin investigat de istorici, Paraschiva Căncea urmărește în lucrarea *Istoria socială a sec. al XIX-lea reflectată în literatura epocii*, inițiată tot în 1982, — din care a redactat un prim capitol privind țărănimea — să stabilească valoarea literaturii ca izvor istoric în limitele impuse de exigențele cercetării științifice.

La tema *Învățămîntul sătesc din România (1864—1900)*, Nichita Adăniloiaie a redactat în 1982 un capitol privind istoriografia și izvoarele referitoare la învățămîntul sătesc în perioada menționată și un alt capitol consacrat legii instrucțiunii din 1864 și situației învățămîntului sătesc în anii 1864—1865.

În domeniul istoriei contemporane a României se află în plin proces de elaborare, urmînd a fi încheiată în 1983, monografia *România în cel de-al doilea război mondial*. Autorul, Traian Udrea, a redactat în 1982 capitolele privind perioada dictaturii legionaro-antonesciene și a pregătirilor României antonesciene pentru războiul hitlerist. În același domeniu, Mircea Ichim, prin tema *Presa social-democrată în perioada 1944—1948*, a inițiat o cercetare care urmărește să prezinte, din unghiul istoriei publicistice, modul în care presa social-democrată a reflectat procesul revoluționar în perioada indicată, iar Silviu Tinculescu a început cercetarea temei *Stări conflictuale în lume, 1945—1975. Poziția României*.

În domeniul istoriei universale și al istoriei relațiilor internaționale sînt în curs de elaborare citeva lucrări care au termen de predare în 1983.

Eugen Denize a redactat pentru tema *Relațiile româno-spaniole din sec. al XVI-lea pînă la pacea de la Adrianopole* primele două capitole privind imaginea pe care și-au format-o în epocă cele două popoare, unul despre altul, și relațiile economice româno-spaniole.

În cadrul culegerii de studii cu tema *Relațiile româno-franceze de la 1793 la sfîrșitul sec. al XIX-lea*, Lucia Taftă a redactat capitolul privind legăturile economice și politico-diplomatice româno-franceze în anii 1821—1829, iar la studiul care-i revine în cadrul aceleiași teme, Nicolae Liu a redactat capitolul al doilea cu titlul „Model francez și spirit național (1830—1848)”.

La tema *Relații româno-italiene 1919—1933*, Ioan Chipera a redactat capitolul privind relațiile dintre cele două țări în perioada de la sfîrșitul operațiilor militare și începerea Conferinței de pace de la Paris pînă la marșul asupra Romei din octombrie 1922.

În studiul *Reformele agrare din Europa în perioada dintre cele două războaie mondiale*, din care a redactat primele două capitole, Damian Hurczcanu își propune să prezinte transformările determinate de reformă în structurile agrare din Europa centrală și sud-estică, să releve locul reformelor de după primul război mondial în seria evolutivă a reformelor agrare din epoca modernă și să integreze fenomenul românesc în cel general european.

Fără a avea sarcini contractuale, Tatiana Isticioaia-Budura și-a continuat — pe lângă realizarea unor traduceri din română în chineză și a altor sarcini de serviciu — cercetările privind tema *Imaginea Chinei în țările române în contactele dintre România și China pînă la sfîrșitul primului război mondial*.

În colectivul de istorie a naționalităților conlocuitoare Carol Vckov și-a desfășurat în continuare activitatea pentru realizarea temei *Cronologia istoriei culturii naționalității maghiare din România*, iar Tüdos Kinga, pe lângă îndeplinirea sarcinilor de traducător, a colaborat, de asemenea, la realizarea temei mai sus menționate.

În domeniul teoriei istorice și a metodelor moderne de cercetare, relevăm studiul în curs de realizare întreprins de Paul Cernovodeanu asupra temei *Impactul factorilor ecologici asupra evoluției demografice a țărilor române în Evul Mediu*. Autorul a realizat capitolul „Climă și istorie” și parțial un altul privind „Impactul factorilor climatici”, demersul efectuat — cu caracter interdisciplinar — urmînd stabilirea influenței mediului ambiant, în general, asupra evoluției societății medievale românești.

În cercetarea temei *Compararea automată a surselor istorice*, Vasile Liveanu și Irina Gavrilă urmăresc, pe baza introducerii în banca de date a listelor de mari proprietari și clăcași din 1864 și a listelor parțiale privind situația moșierilor din 1918 și pe baza comparării automate a acestor liste și a altor informații istorice, să stabilească evoluția puterii economice și a rolului politic al moșierimii între 1864—1918. Tema *Legi istorice și legi statistice*, constituie tema unei cercetări în care autorul, Vasile Liveanu, analizează critic diversele concepții asupra raportului dintre cele două scrii de legi și își propune să contribuie la elucidarea naturii și particularităților legilor istorice.

Ultima parte a planului de cercetare grupează cite o temă a căror elaborare continuă, de asemenea, în anul 1983.

Elisabeta Oprescu a continuat, în 1982, alcătuirca părții a doua (1862—1866) din culgerea *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, iar Constantin Rezahevcici a pregătit editarea *Cronicii Moldovei în sec. XIII—sec. XVII (Cronica de la Cracovia)*, descoperită în Polonia.

La tema *Bibliografia analitică a periodicelor românești 1859—1885*, Dan Berindei și Georgeta Penelea au încheiat întocmirea primului tom din vol. al III-lea, cuprinzînd decimalele 0,1 și 2 și un număr de cca 9000 fișe.

În sfîrșit, menționăm că, în ultimele săptămîni ale anului 1982, cercetătorii care au încheiat lucrările au început investigația temelor din noile contracte de cercetare.

Consiliul științific, căruia ca organ ales și colectiv de conducere îi revin responsabilități deosebite în exercitarea controlului asupra executării în bune condiții a contractelor de cercetare și în apărarea în institut și în afara institutului a calității cercetării istorice, în îndeplinirea importantelor sarcini care revin istoriografiei noastre în lumina documentelor de partid și afirmarea pe plan intern și extern a Institutului de istorie „N. Iorga”, s-a întrunit în perioada analizată de 11 ori. În centrul activității s-a situat controlul executării planului de cercetare prin analizele trimestriale, semestriale și anuale, ca și prin ședințele speciale — în 1982: la 28 iunie, 27 octombrie și 1 decembrie — consacrate analizei și recepționării lucrărilor încheiate. Pregătirea și definitivarea planului de cercetare pe anul 1983 au fost obiect de dezbateri în cîteva din ședințele consiliului în a doua jumătate a anului analizat. În cursul anului 1982, în general la solicitarea editurilor, Consiliul științific a discutat 15 lucrări, cele mai multe realizate în afara institutului. A fost, de asemenea, avizată favorabil acordarea titlului științific pentru cinci doctoranzi care și-au susținut teza de doctor în cadrul institutului.

Editarea lucrărilor realizate în institut constituie principala formă de integrare a rezultatelor cercetărilor noastre în circuitul științific și de utilizare a acestor rezultate în procesul instructiv și educativ. Situația valorificării prin editare a producției științifice a institutului a constituit o preocupare deosebită pentru direcția institutului, Consiliul științific, cercetătorii, dar din numeroase cauze în această privință se manifestă o serie de dificultăți și nerealizări. Există încă lucrări nepredate la editură, dar care prin uzură morală, prin situația spațiului editorial în actuala conjunctură etc. trebuiesc revăzute, după cum există lucrări predate de mai mult timp la editori și care n-au ajuns a fi tipărite nici în 1982. Există, în sfîrșit, mai multe lucrări importante aflate în proces avansat de tipărire în momentul de față și care ar fi putut — cel puțin unele — să apară în 1982. Este cazul monografiei privind *Istoria parlamentului român*, în epoca modernă (autori: Apostol Stan, Valeriu Stan, Anicuța Popescu,

N. Adăniloaic, P. Căncea, M. Iosa, N. Isar și Anastasie Iordache), a volumului VII din *Studii și materiale de istorie modernă* (care include în cea mai mare parte lucrări din planul institutului), a vol. VIII din *Călători străini în țările române* (între autori, Paul Cernovodeanu), a vol. I din *Diplomatariu secuiesc* (autori Ludovic Demeny, I. Pataki). În plin proces de tipărire se află, de asemenea, *Documente privind răscoala din 1907*, vol. II, *Răscoala din Moldova* la editarea căruia au colaborat din institut Coralia Fotino și Mircea Iosa).

Cu prilejul aniversării a 50 de ani de activitate revoluționară și a zilei de naștere a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, recent a fost editat de către cadrele didactice și cercetătorii din Facultatea de istorie-filozofie din București, un volum omagial în care sînt incluse și studiile elaborate de Ștefan Ștefănescu, Nichita Adăniloaic, Alexandru Porțeanu, Damian Hurezeanu, Florin Constantiniu și Ioan Chiper.

În anul 1982 a văzut lumina tiparului, în Venezuela, sinteza *Breve Historia de Rumania*, care are printre autori pe Dan Berindei și Florin Constantiniu. A fost de asemenea editat și difuzat prin grija lui Dan Berindei — sprijinit în diferitele operații tehnico-științifice de Coralia Fotino, Tatiana Isticioaia-Budura, Damian Hurezeanu, Virgil Ciociltan, Eugen Denize — volumul al IV-lea, în două părți, din *Acelele celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice*. Volumul include și intervențiile membrilor institutului la menționatul Congres.

Au fost publicate, în afara planului, edițiile adnotate N. Iorga, *Opere economice și M. Kogălniceanu, Opere*, vol. IV, *Oratorie*, tom. II, partea a III-a (1870—1874) — realizate de Georgeta Penelea —, o monografie consacrată de Nicolae Stoicescu lui *Matei Basarab* și lucrarea lui Anastasie Iordache, *Pe urmele Goleștilor*. Menționăm, de asemenea, editarea unei traduceri în Japonia a lucrării *Vlad Țepeș* de Nicolae Stoicescu.

În anul pe care-l analizăm au fost publicate de către membrii institutului peste 60 de studii în diferite reviste de specialitate, volume tematice și culegeri de studii din România. Unele dintre aceste studii, cum sînt acelea semnate de Gheorghe Cristea, Șerban Papacostea, Virgil Ciociltan, Anastasie Iordache ș.a., valorifică părți ale unor lucrări realizate în planul institutului.

Pe lângă cele două cărți menționate, apărute în Venezuela și Japonia, în anul 1982 au publicat studii peste hotare — în Danemarca, Franța, Italia, R.F.G., S.U.A., U.R.S.S., — Dan Berindei, Ion Stanciu, Paul Cernovodeanu, Ioana Constantinescu, Florin Constantiniu, Constantin Șerban.

În anul 1982, ca urmare a inițiativelor direcției institutului și a contribuției organizatorice a unor cercetători — îndeosebi Florin Constantiniu — s-a înregistrat o intensificare a vieții științifice a Institutului atît printr-un număr sporit de sesiuni științifice, cît și prin reluarea, în spiritul tradițiilor institutului, a ședințelor plenare periodice de comunicări. Este de subliniat faptul că la aceste sesiuni au fost prezentate comunicări de o deosebită ținută științifică, ceea ce a constituit o expresie a considerației cu care cercetătorii au selectat și elaborat comunicările. Institutul a organizat următoarele sesiuni în anul 1982: „Idea de pace și independență în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu” (ianuarie); „75 de ani de la răscoala din 1907 și 20 de ani de la încheierea cooperativizării agriculturii” (16 martie, organizată în colaborare cu Facultatea de istorie-filozofie); „525 de ani de la urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare” (20 aprilie); centenarul morții lui Giuseppe Garibaldi (25 mai); sesiunea anuală a Institutului (11—22 iunie); „350 de ani de la urcarea pe tron a lui Matei Basarab” (18 septembrie).

În cadrul Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie, care funcționează pe lângă institut, au prezentat comunicări Dan Berindei, Constantin Rezachevici, Paul Cernovodeanu, Ștefan Andreescu.

Un loc important în viața științifică a institutului a început a fi jucat de laboratorul de demografie istorică organizat în anul 1981 la Facultatea de istorie-filozofie, la activitatea căruia contribuie susținut numeroși cercetători din institut — prin comunicări, recenzii, participarea la dezbateri — realizîndu-se o formă poate exemplară de integrare a procesului învățămînt-cercetare.

În ansamblu, la manifestările științifice menționate, membrii institutului au prezentat aproape 50 comunicări.

Momentelor istorice care au făcut obiectul sesiunilor științifice menționate mai sus, unor date legate de personalități ca: N. Titulescu, Bogdan Petriceicu Hașdeu, le-au fost consacrate manifestări științifice în București și în alte localități, la care cercetătorii institutului au fost prezenți. La numeroase alte manifestări științifice, organizate de instituții centrale din București — ca Academia R.S.R., Academia de Științe Sociale și Politice, Direcția Generală a Arhivelor Statului, ADIRI ș.a. — la Simpozionul național de istorie agrară, la sesiuni ale unor muzee județene și municipale sau ale unor filiale ale Societății de științe istorice ș.a.

cercetătorii din institut și-au adus o apreciată contribuție prin comunicări și prin participarea la dezbateri. În ansamblu, cercetătorii institutului au prezentat, în 1982, în afara comunicărilor menționate mai sus, peste 60 de comunicări în cadrul unor manifestări științifice organizate în București, ca și în numeroase localități din țară.

Comunicările prezentate de membrii institutului unui auditoriu numeros și variat în compoziția sa, într-un mare număr de județe ale țării, au contribuit la propagarea unor noi rezultate ale cercetării științifice, ca și la îndeplinirea onora din sarcinile care revin institutului în viața social-politică și cultural-științifică din țară. În acest sens se înscrie și larga activitate de răspândire a cunoștințelor istorice desfășurate de cercetătorii institutului prin publicațiile cotidiene și periodice, prin emisiunile de radio și T.V. — toate acestea însumind, potrivit unor date incomplete cca. 100 de participări — ca și prin zecile de conferințe ținute în numeroase întreprinderi și instituții din București și din alte localități. Se reamăcă activitatea desfășurată în acest domeniu de Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu, Ludovic Demény, Dan Berindei, Damian Hurezeanu, Nichita Adăniloae, Traian Udrea, Alexandru Porțeanu, Nicolae Liu, Carol Vekov, Eugen Denize, Gelu Apostol ș.a. Expresii ale rolului care revine institutului în viața social-politică și cultural-științifică a țării, au fost în 1982, de asemenea, participarea institutului, prin unii cercetători ca Alexandru Porțeanu, Paul Oprescu și parțial, Emil Lazea, la realizarea unor documentare inițiate de ASP sau numărul mare de referate științifice, asupra unor lucrări și studii solicitate de diferite edituri și publicații cercetătorilor institutului.

În domeniul relațiilor internaționale ale Institutului este de menționat că în anul 1982 s-au desfășurat în România lucrările comisiilor mixte ale istoricilor români cu istoricii din U.R.S.S., din Jugoslavia, din Ungaria și din Polonia. Institutul a fost reprezentat la lucrările celor patru comisii prin Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu, Damaschin Mioc, Dan Berindei, Alexandru Porțeanu și Șerban Papacostea.

În afara studiilor publicate peste hotare, în anul care s-a încheiat, cercetătorii institutului și-au marcat prezența în viața științifică internațională și printr-o serie de comunicări, conferințe, participări la dezbateri în cadrul unor congrese și simpozioane științifice, care s-au desfășurat în Bulgaria (Ioan Chiper), S.U.A. (Florin Constantiniu), Italia (Ștefan Ștefănescu, Dan Berindei, Constantin Șerban), Austria (Dan Berindei), U.R.S.S. (Ștefan Ștefănescu). Vasile Liveanu a fost ales — cu ocazia unei reuniuni științifice la Washington, la care a prezentat și o comunicare — vicepreședinte al Comisiei internaționale pentru metode cantitative. La cel de al XVI-lea Congres de genealogie și heraldică, care a avut loc la Madrid, Dan Berindei a prezentat o comunicare (coautor Irina Gavrilă), iar Paul Cernovodeanu a transmis o comunicare. Dan Berindei a ținut, de asemenea, o suită de conferințe pe teme de istoria României, în Franța și R.F.G. și a participat la Congresul național al istoricilor din R.D.G.

În cursul anului 1982 nu a fost realizat programul de stagii de documentare și schimb de experiență în unele țări cu care ASP are încheiate acorduri. Au beneficiat de stagii de documentare Stan Valeriu în Anglia — pe baza acordului interacademic — Dan Berindei, și, din decembrie 1982, Virgil Ciociltan în R.F.G. pe baza unor burse vest-germane.

În aceeași perioadă în institut s-au aflat pentru diferite stagii de documentare și pentru schimburi de opinii și consultații sau în vizite protocolare, profesori și cercetători, diplomați, ziariști, studenți din numeroase țări între care Anglia, Bangladesh, Belgia, Cehoslovacia, R.D.G., R.D.G., Grecia, Franța, Italia, Polonia, S.U.A., U.R.S.S., Ungaria.

În domeniul perfecționării pregătirii cadrelor, în anul 1982 au continuat să funcționeze cercurile de paleografie slavă, condus de Damaschin Mioc și de paleografie latină medievală, condus de Șerban Papacostea, ambele fiind frecventate și de cercetători din alte institute. De asemenea, și-a continuat activitatea așa-zisul cerc al tinerilor cercetători — al căror promotori sint Florin Constantiniu și Mihai Oprișescu — devenit unul din momentele intrate în obișnuință în viața științifică a Institutului. În anul care s-a încheiat, Ioana Constantinescu a obținut, cu o foarte bună teză, titlul de doctor în istorie, iar Marieta Adam Chiper a susținut un examen în cadrul pregătirii doctoratului. În cursul aceluiași an, și-au susținut cu succes tezele de doctorat Cornel Tamaș, Adina Berciu, Maria Georgescu, Șerban Voinea-Semo, Gh. Smarandache care, desfășurându-și activitatea în alte instituții din București sau din țară și-au pregătit doctoratul și și-au elaborat tezele sub îndrumarea unor conducători științifici din institut: Ștefan Ștefănescu, Nichita Adăniloae. Sub aceeași conducere științifică sau cea asigurată de Dan Berindei își continuă pregătirea tezelor și alți doctoranzi din institut și din afara institutului. Paul Cernovodeanu, Stan Apostol, Nicolae Stoicescu, Mircea Iosa — au făcut parte din comisii de doctorat, iar mulți alți cercetători din institut au întocmit referate neoficiale cu prilejul susținerii unor teze de doctorat.

În procesul de integrare învățămînt-cercetare — în care se includ și unele aspecte abordate mai sus și asupra cărora nu vom reveni — este de menționat contribuția cercetătorilor

din institut la perfecționarea pregătirii profesorilor de istorie din învățământul general și liceal prin predarea unor lecții la cursurile de vară, îndrumarea și examinarea unor grupe la cursurile de pregătire. Au participat la aceste acțiuni Nichita Adăniloie, Constantin Șerban, Șerban Papacostea și mulți alți cercetători din Institut. Studenții care și-au desfășurat practica în producție în institut, sub îndrumarea lui Paul Cernovodcanu, au beneficiat de asemenea de audierea unei serii de expuneri și consultații asigurate de Ion Stanciu, Paul Opreșcu, Florin Constantiniu, Traian Udrea.

O mare parte a cercetătorilor a fost cooptată în vara anului 1982 în comisia de supraveghere — iar unii dintre ei: Alexandru Porțeanu, Lucia Taftă, Marian Stroia au făcut parte și din comisiile de corectare — în timpul examenelor de admitere la Universitatea din București. În același domeniu se înscrie elaborarea unor teze de licență — deși numărul este în scădere — ale unor studenți la cursurile fără frecvență ale Facultății de istorie-filozofie sub îndrumarea unor conducători științifici din Institut (Nichita Adăniloie, Traian Udrea). Mai redusă de asemenea prin volum — deși procesul ar fi trebuit să fie invers în cadrul integrării — este participarea directă a cercetătorilor la activitățile didactice. În 1982, dintre cercetătorii institutului doar Dan Berindei, Alexandru Porțeanu și Traian Udrea au mai avut ore în cadrul unor instituții de învățământ superior din București, la cursurile și seminariile de probleme fundamentale ale istoriei patriei sau de istoria economiei naționale. Între manifestările concrete ale procesului de integrare învățământ-cercetare, se înscrie includerea unor cercetători din institut — Nichita Adăniloie, Georgeta Penelea, Anastasie Iordache, Apostol Stan — într-o brigadă a Ministerului Educației și învățământului pentru îndrumarea și controlul predării istoriei în licee și școli generale din Capitală, îndrumarea unor cercuri științifice studențești (Irina Gavrilă) etc.

În sfârșit, în același domeniu, menționăm realizarea de către un colectiv mixt compus din cercetători, cadre didactice și personal de specialitate de la B.C.U. a unei bibliografii referitoare la cercetarea istoriei universale în istoriografia română la care colaborează din institut Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu, Tatiana Isticioaia Budura, Tüdös Kinga, Eugen Denizee.

Activitatea la „Revista de istorie” s-a remarcat și în 1982 printr-o exigență sporită față de calitatea și de concentrarea materialelor publicate, având în vedere reducerea spațiului grafic. Ion Apostol, Marian Stroia, Mihai Opreșcu și Gelu Apostol s-au străduit, în noile condiții, să pună la dispoziția specialiștilor și publicului cititor studii și comunicări, note și recenzii, mai dense ca informație documentară, de nivel teoretic superior, să ofere numere și rubrici dedicate unor momente însemnate și personalități proeminente ale istoriei, culturii și diplomației românești și universale. S-a aniversat 75 de ani de la răscoala din 1907, 60 de ani de la crearea U.T.C., 525 de la înscăunarea lui Ștefan cel Mare, 350 de ani de la urcarea pe tron a lui Matei Basarab, 100 de ani de la nașterea lui N. Titulescu sau 100 de ani de la moartea lui G. Garibaldi ș.a. Revista, prin noua rubrică „Răspundem cititorilor”, menține un dialog continuu cu cei ce se interesează de punctul de vedere al istoricilor noștri în cele mai variate probleme de istorie națională și universală.

Colectivul de redacție de la „Revue Roumaine d'Histoire” a fost format și în cursul anului trecut din: acad. Em. Condurachi — redactor șef; N. Fotino — redactor șef adjunet; Ștefan Andreescu — secretar de redacție, Madeleine Costescu și Paula Filipescu. Revista a publicat în 1982 un grup de studii închinat centenarului nașterii lui N. Titulescu, precum și celui al nașterii lui Vasile Pârvan. De asemenea, un număr special a fost întocmit în jurul temei „Genovezi și Marea Neagră”. Bibliografia istorică publicată de revistă a fost alcătuită de Lucia Taftă și Tatiana Isticioaia-Budura.

Raporturile institutului cu Academia de Științe Sociale și Politice au fost în continuare caracterizate prin înțelegere și sprijin din partea acestui for, căruia institutul îi este subordonat științific și care constituie beneficiarul activității de cercetare desfășurate în institut.

Între institut și Facultatea de istorie și filozofie, căreia institutul îi este integrat, s-au statornicit de la început relații strinse, colegiale, de colaborare care au fost ilustrate și în anul 1982 prin numeroase manifestații. Au evoluat pozitiv raporturile profesionale, științifice cu Universitatea — for ierarhic superior institutului.

Evaluată, în ansamblu, activitatea științifică a institutului se vedește a fi contribuit la progresul științei istorice românești. Planul pe anul 1983 oferă largi perspective de înnoire a istoriei naționale și universale în spiritul adevărului istoric și al direcțiilor stabilite de conducerea de partid și de stat.

AL VII-LEA SIMPOZION NAŢIONAL DE ISTORIE AGRARĂ A ROMÂNIEI

Între 4—6 noiembrie 1982 s-au desfășurat la Suceava lucrările celui de al VII-lea Simpozion național de istorie agrară a României organizat de Comitetul Executiv al Consiliului Popular al județului Suceava în colaborare cu Direcția generală pentru agricultură și industrie alimentară a județului Suceava, Muzeul de istorie Suceava și Filiala Arhivelor Statului Suceava.

Sedința inaugurală a avut loc la Casa de Cultură a Sindicatelor în ziua de 4 noiembrie în prezența unui auditoriu alcătuit din cercetători științifici, cadre didactice, muzeografi, arhiviști, activiști de partid care-și desfășoară activitatea în 18 Instituții, Centre și Stațiuni de cercetare, 23 Instituții de învățămînt (superior, liceal, școli generale), 13 Muze, 17 unități ale Direcției Generale a Arhivelor Statului din București și alte orașe din țară, în 12 Instituții cu profil și de cercetare.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Floarea Leuștian, secretar cu propagandă al Comitetului județean de partid Suceava și totodată Președinte al Comitetului de organizare al simpozionului, care a scos în evidență importanța acestei manifestări științifice de înalt nivel menită să contribuie la adîncirea cercetărilor în domeniul istoriei agrare din țara noastră. A urmat la cuvînt apoi Traian Girbea, prim secretar al Comitetului județean de partid Suceava, care a prezentat celor de față o interesantă expunere intitulată *Județul Suceava de la veacurile de străbună istorie la anii de înflorire socialistă*, apreciată de asistență ca fiind foarte edificatoare pentru a reflecta succesele dobîndite de oamenii muncii din acest județ în edificarea noii societăți umane din țara noastră.

În continuare au fost expuse următoarele comunicări: Dumitru Dumitru (Institutul de economie agrară București), *Concepția președintelui Nicolae Ceaușescu privind revoluția agrară socialistă din România*; dr. E. Mewes (Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare București), *Prolegomene la o istorie agrară utilitară*; E.I. Emandi, O. Monoranu, E. Dimitriu (Muzeul de istorie Suceava), *Considerații de istorie agrară cu privire specială asupra zonei de nord a Moldovei*; dr. doc. Ioan Z. Lupu membru corespondent al Academiei de Științe agricole și silvice (București), *Profesorul Marin Drăcea și conștiința forestieră în România*; prof. univ. dr. Gh. Ioniță (Universitatea din București), *Puncte de vedere privilegiate la motivația istorică a făturii în 1933 și a autodizolvării în 1953 a Frontului Plugarilor*.

În după amiaza aceleiași zile și în ziua următoare lucrările simpozionului s-au desfășurat în cadrul a 8 secții unde au fost expuse 159 de comunicări; la Secția 1. *Agricultura generală* lucrările prezentate au scos în evidență locul pe care-l ocupă problema agrară în istoriografia contemporană (M. Mocanu), importanța noilor materiale descoperite în săpăturile arheologice din ultimii ani menite să contribuie la cunoașterea mai bine a paleobotanicii și paleofaunisticii (V. Mihăilescu-Birliba), stadiul de dezvoltare al agriculturii în diferite părți ale țării în epoca străveche (N. Ursulescu, V. Căpitanu, V. Ursache) în evul mediu (Dan Teodor, A. Artimon), în epoca modernă (E. Dimitriu, P. Froicu, M. Rachieru, P. Țăranu, S. Irimescu) în epoca contemporană (V. Bozga) precum și în anii socializmului (I. State, E. Știrbu), dezvoltarea tehnicii agrare în domeniul culturii plantelor (Gh. Lixandru, E. Sănduleac, I. Csapo, Gh. Pricop, P. Panțiru) al prelucrării cerealelor (I. Popa, E. Mihaly, M. Brudiu) al comerțului de cereale și produse agricole (N. Neagu, E. Aldca), al tradițiilor românești în perfecționarea culturii plantelor cerealiere de ex. școala lui Gh. Asachi (D. Ivănescu) a lui George Maior (M. Miasnicov) în opera lui D. Gusti (Z. Apostolache-Stoicescu), al introducerii unei tehnici ultramoderne în industria alimentară (E. Joița, S. Constantinescu), relativ la studierea sigiliilor sătești (M. Dogaru, Gh. Mudura, M. Seghedian la Secția 2. *Cultura plantelor* s-au impus acele lucrări prin care s-au adus noi contribuții privind munca desfășurată pentru ameliorarea plantelor agricole în Bucovina (M. Cristea, I. Gaspar, D. Popovici, N. Grădinaru, S. Reichbuch, D. Scurtu), a terenurilor de cultură (M. Marcu, S. Niculce), pentru lichidarea bolilor și dăunătorilor (V. Brudea, I. Ignătescu, I. Bobeș), pentru cultivarea bumbacului, cartofului și legumelor în evul mediu (T. Mateescu), epoca modernă (V. Solomon, N. Ceredare) dar și în viitorul apropiat, (V. Bohatareț), pentru cultivarea viței de vie în diferite regiuni ale țării noastre de ex. în Moldova (G. Luca, P. Pițuc, L. Pițuc, Constantin Șerban) în Transilvania (I. Săbău), pentru dezvoltarea pomiculturii în diferite provincii istorice din România de ex. în Moldova de nord (Th. Groza), în Oltenia (I. Botu, P. Părcărescu) în Transilvania (V. Căpîlnean, A. Nistor) dar și în România din epocile modernă și contemporană (V. Cireașă, V. Cociu), în fine pentru cultura plantelor medicinale (C. Pamfil, C. Ciubotaru, D. Popovici) și a tutunului (D. Puzdrea).

La Secția 3. *Creșterea animalelor*, materialele prezentate au îmbrățișat o tematică destul de variată unele din acestea privind munca desfășurată de specialiști pentru obținerea unor rase superioare la taurine (E. Silvaș, C. Podar, C. Sirbulescu, M. Roman, A. Balogh), atît în Transilvania cît și în Oltenia (R. Cosoroabă) la porcine (I. Zănoageanu, D. Axente), dar și la dezvoltarea sericiculturii (I. Constantinescu, V. Goleșteanu, G. Sibechi) și pisciculturii (M. Răuță) în fine în organizarea științifică a cercetării în acest domeniu (I. Vlăduțiu, D. Lucescu, C. Anderea).

La Secția 4. *Istoria instituțiilor, relațiilor și ideologiilor agrare*, au trezit un interes deosebit cum era și firesc acele expuneri privind istoricul unor școli de agricultură din țara noastră (P. Botiș, G. Butnaru, I. Mocioiu, I. Penea, I. Ivănescu, I. Dascălu, I. Holban, A. Mihai), lupta țărănimii în evul mediu împotriva exploatării economice și sociale (V. Miron, I. Căpreanu), lupta țărănimii în epoca modernă pentru emanciparea economică la 1848 (M. Iacobescu) și întărirea statului modern român (H. Rabinovici, A. Porțeanu, G. Crăciun, G. Grădinaru, N. Leonăchescu), situația țărănimii în epoca interbelică (I. M. Florea), și în anii celui de al doilea război mondial (Tr. Udrea, C. Cloșcă, A. David), evocarea unor mari personalități românești care prin activitatea lor (Gh. Barițiu, Partenie Cosma, Petru Poni, C. Stere, E. Racoviță, E. Grințescu) au adus o contribuție remarcabilă la dezvoltarea instituțiilor agrare în epoca modernă în Transilvania și în vechea Românie (St. Suciu, M. Drecin, R.E. Anghel, A. Spiridon, A. Matei, T. Potrcă).

La Secția 5. *Istoria vieții rurale*, majoritatea materialelor expuse au avut ca preocupări sublinierea elementelor etnografice din satul românesc (M. Mărgineanu, E. Holban, D. Cuseac, D.B. Nanu) și formele vieții spirituale la sate în secolele XIX și XX (G. Țurcanu, V. Vetișanu, N. Cirlan, M. Bocșe). Nu-i mai puțin adevărat că specialiștii de la această secție au abordat în lucrări și alte teme ca de ex. demografia rurală în evul mediu (D. Luchian) eficiența uneltelor agricole și a micii industrie la sate (M. Ostap, G. Sidoriuc, E. Hangan, G. Popescu, L. Frățilă) etc.

La Secția 6. *Istoria cooperăției agricole de producție* s-au angajat interesante discuții pe marginea unor comunicări privind întovărășirile agricole din România în epoca modernă (M. Vitcu, C. Brătescu, V. Șotropa), începutul, desfășurarea și încheierea cooperativizării socialiste în România (M. Rusenescu, G. Irimescu, N. Lagadin, C.A. Szekely, A. Lupu) aportul muncitorilor din industrie la transformarea socialistă a agriculturii din țara noastră (C. Dobrescu, C. Bocioacă), consecințele economice și sociale ale cooperativizării socialiste din România (D. Botnariuc).

La Secția 7. *Istoria silviculturii* indiferent că numărul comunicărilor a fost mai mic decît la celelalte secții totuși acestea au introdus în circuitul științific o serie de materiale documentare mai puțin cunoscute privind exploatarea pădurilor din Moldova în secolele XVIII—XIX (I. Murariu, A. Varvara), evoluția fondului forestier în epoca contemporană (P. Brega, E. Măiorescu), industrializarea lemnului în unele regiuni din Moldova (D. Zaharia), folosirea mijloacelor tehnice moderne pentru protecția și dezvoltarea fondului forestier actual (E. Popescu, T. Seghedin, C. Costea, C. Botez), noi date din trecutul vînătorii în România (H. Grozavu).

La Secția 8. *Istoria apiculturii* s-au remarcat acele lucrări consacrate în special istoricului îndeletnicirilor apicole în evul mediu în diferite provincii istorice din țara noastră ca de ex. în Oltenia (Z. Gărbău, A. Năstase), Moldova (I. Ciută), Transilvania (V. Lupșan) precum și în epoca modernă în vechea Românie (C. Antonescu, T. Eșanu) și în Bucovina aflată sub stăpînire austriacă (Corlățeanu) și în zilele noastre (O. Băncescu, O. Vitcu). Totodată a mai fost evocată personalitatea lui N. Grant ca precursor al stupăritului organizat din România (V. Popescu) pe de o parte iar pe de alta s-a arătat cum se reflectă în literatura românească populară (legende, basme, zicători) practicarea apiculturii la noi (E. Tarța).

În seara zilei de 5 noiembrie participanții la acest simpozion au audiat într-o sesiune plenară concluziile generale elaborate de către dr. E. Mewes pe marginea comunicărilor prezentate și discutate în secții, la casa agronomului de la Scheia. În cursul expunerii vorbitorul a arătat cum creșterea importanței economice a agriculturii pe plan mondial, ca urmare a creșterii demografice și a transformării structurilor sociale în numeroase țări impune continuarea și adînecirea cercetărilor în problemele de istorie agrară din trecutul țării noastre prin filtrul necesităților actuale *cercetarea utilitară retrospectivă* — retrologia agrară — fiind în prezent disciplina care urmărește valorificarea experienței umane legate de practicarea agriculturii în funcție de necesitățile imediate sau de perspectivă ale societății. În acest sens s-au indicat principalele obiective ale cercetării retrologice agrare din România și anume: studierea tehnologiilor utilizate în cultura plantelor și creșterea animalelor; comportarea soiurilor de plante și a raselor de animale; modul de utilizare a fondului funciar; influența sistemelor de agricultură și a tehnologiilor folosite asupra solului; lucrările de îmbunătățiri funciare și influența lor asupra producției agricole; influența factorilor climatici asupra nivelului producției agri-

colc, dezvoltarea agriculturii și influența asupra mediului înconjurător; echivalarea sistemelor de măsură utilizate în agricultură; metodele de propagandă agricolă; organizarea pregătirii cadrelor necesare agriculturii; evoluția forței de muncă în agricultură; organizarea și eficiența cooperăției agricole de producție; eficiența comerțului exterior cu produse agricole; evoluția prețurilor produselor agricole; organizarea și conducerea administrativă a agriculturii; tradițiile industriei mici în mediul rural și rolul personalităților în dezvoltarea agriculturii. În continuare dr. E. Mewes a mai arătat necesitatea și eficiența dezvoltării cercetărilor interdisciplinare de istoric agrară, a subliniat rolul arhivelor în dezvoltarea pe mai departe a acestor cercetări, a indicat necesitatea prezentării mai pregnant a dezvoltării agriculturii din țara noastră în perspectivă istorică în exponatele din muzee, a considerat ca necesară introducerea istoriei agriculturii ca disciplină în învățământul agricol, a educării cetățenilor din țara noastră în scopul formării unei conștiințe forestiere, în fine a necesității valorificării prin publicații a rezultatelor cercetărilor în domeniul istoriei agrare. În incheiere au fost transmise în numele Comitetului de organizare al simpozionului și al participanților, cele mai calde mulțumiri organelor de partid și de stat județene pentru condițiile optime materiale asigurate în scopul bunei desfășurări a acestei manifestări științifice de nivel național. Cit privește viitorul Simpozion național de istorie agrară a României el se va ține în 1984 în Oltenia.

În timpul lucrărilor Simpozionului participanții au avut prilejul să vizioneze un interesant film documentar „Sigiliile mărturii ale trecutului”, o expoziție intitulată „File din istoria agriculturii” deschisă la Muzeul de istorie Suceava, cuprinzând exponate tridimensionale menite să reflecte tehnica agrară în România în general și în Moldova în special (sec. XV—1962) organizată cu sprijinul personalului științific de la Muzeul de istorie Suceava, în fine un foarte reușit spectacol de folclor susținut de Ansamblul folcloric Ciprian Porumbescu la casa de cultură a sindicatelor. În ultima zi a Simpozionului o parte din participanți a efectuat o excursie de documentare la diferite obiective economice și istorice din județul Suceava.

Constantin Șerban

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE LA VARȘOVIA DEDICATĂ CENTENARULUI MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI POLONEZE

În zilele de 22—24 noiembrie 1982 în Republica Populară Polonă, la Varșovia, a fost organizată o sesiune științifică, jubiliară, cu participare internațională, pe tema *Clasa muncitoare poloneză și mișcarea muncitorească în istoria modernă a Poloniei*. Sesiunea a făcut parte, și a fost cea mai însemnată din seria de activități științifice, politico-ideologice întreprinse din inițiativa și sub îndrumarea Partidului Muncitoresc Unic Polonez, cu prilejul Centenarului mișcării muncitorești din Polonia. Se știe că în anul 1882 a fost constituit *Wielki Proletariat*, primul partid muncitoresc socialist de pe teritoriul polonez. În mod concret, sesiunea jubiliară a fost pregătită de Institutul mișcării muncitorești din cadrul Școlii superioare de științe sociale de pe lângă C.C. al P.M.U.P., Institutul pentru problemele fundamentale ale marxism-leninismului de pe lângă C.C. al P.M.U.P., Institutul de istorie al Academiei polone de științe.

La deschidere, în ziua de 22 noiembrie 1982, la Palatul Culturii, au fost de față Josef Czyrek, membru al Biroului Politic, secretar al C.C. al P.M.U.P., Marian Orzechowski, secretar al C.C. al P.M.U.P., Josef Kukula, vicepreședinte al Comitetului de conducere al Partidului Țărănesc Unit Polonez, șefi și adjuncți de secție de la C.C. al P.M.U.P. De asemenea, a fost de față Norbert Michta, rectorul Școlii superioare de științe sociale de pe lângă C.C. al P.M.U.P. Au fost prezente ambasadori și alți reprezentanți ai misiunilor diplomatice acreditate la Varșovia; din partea României a participat ambasadorul Ion Cosma.

La lucrările sesiunii, care s-au desfășurat în ședințe plene — de deschidere și finală — și în ședințele celor patru secțiuni, au participat istorici, politologi, sociologi din toate centrele de cercetare științifică și universitare, activiști de partid, veterani ai mișcării muncitorești, ziariști.

Ca invitați, au participat delegații din Bulgaria, Cehoslovacia, R. D. Germană, Mongolia, România, Ungaria, Uniunea Sovietică. Delegația țării noastre a fost alcătuită din: Constantin Mocanu, profesor la Academia „Ștefan Gheorghiu”, și Milică Moldoveanu, cercetător științific principal la Institutul de studii istorice și social-politice.

La prima ședință plenară, inaugurată prin cuvântul rostit de prof. dr. Zdzisław Kazmarek, secretar științific al Academiei polone de științe, au fost prezentate referatele: *Viziunea societății socialiste*, de prof. dr. Marian Orzechowski, secretar al C.C. al P.M.U.P.; *Clasa munci-*

loare și mișcarea muncitorească — relație în dezvoltare, de prof. dr. Janusz Zarnowaki, șeful sectorului Istoria clasei muncitoare, de la Institutul de istorie al Academiei poloneze de științe; *Legături internaționale ale mișcării muncitorești poloneze*, de dr. docent Ján Sobczak, directorul Institutului mișcării muncitorești din cadrul Școlii superioare de științe sociale de pe lângă C.C. al P.M.U.P., prim prorector; precum și *Tradiții internaționaliste și de clasă ale legăturilor de luptă dintre forțele revoluționare din Rusia și Polonia, ale prieteniei și colaborării popoarelor sovietic și polonez*, de prof. P.A. Radionov, director adjunct al Institutului de marxism-leninism din Moscova.

După amiază, apoi în ziua următoare, lucrările s-au desfășurat în secțiunile menționate — secțiunea I-a: *Istoria gîndirii socialiste în Polonia*; secțiunea a II-a: *Clasa muncitoare și organizațiile ei în viața politică a poporului polonez*; secțiunea a III-a: *Mișcarea muncitorească poloneză și internațională*; secțiunea a IV-a: *Metodologia și stadiul cercetărilor privind istoria mișcării muncitorești poloneze*.

La secțiunea I-a au fost prezentate 7 referate din partea cercetătorilor polonezi și 3 referate ale reprezentanților din U.R.S.S., România și Ungaria. Au fost 4 intervenții la discuții, inclusiv cu privire la expunerile din întrunirea plenară. Din partea delegației române, Constantin Mocanu a susținut comunicarea *Rolul conducător al clasei muncitoare în etapa fărîririi societății socialiste multilateral dezvoltate*. La secțiunea a II-a au fost prezentate 6 referate de către specialiști polonezi. Discuțiile au fost mai numeroase, luînd cuvîntul 12 polonezi, precum și 1 membru al delegației din U.R.S.S. Cea mai bogată secțiune în ceea ce privește numărul de participanți la dezbateri, și prezentarea de comunicări ale participanților din celelalte țări, a fost secțiunea III-a; împreună cu cele două referate expuse de polonezi, au fost, în total, 22 de intervenții și comunicări, dintre care 9 ale delegațiilor din Bulgaria, Cehoslovacia, R.D.G., Mongolia, România, U.R.S.S. Aici, reprezentantul român, Milică Moldoveanu, a prezentat comunicarea *Tradițiile de solidaritate militantă a clasei muncitoare din România cu lupta poporului polonez în anii pericolului fascist și războiului*. La secțiunea a IV-a au fost expuse 6 referate de către cercetătorii polonezi și 1 referat de către un membru al delegației sovietice; au fost 10 intervenții la discuții.

În ziua de 24 noiembrie s-a întrunit ședința plenară de încheiere, la care au luat cuvîntul președinții fiecărei secțiuni: prof. dr. Przemyslaw Wojcik, prof. dr. Piotr Lassowski, dr. doc. Janusz Janiski, prof. dr. Ludwik Bazgłow. Concluziile de ansamblu au fost înfățișate de dr. doc. Sabczak, directorul Institutului mișcării muncitorești, prim-prorector al Școlii superioare de științe sociale.

În timpul lucrărilor sesiunii conducerea Școlii superioare de științe sociale și a Institutului mișcării muncitorești au organizat întîlniri cu fiecare delegație în parte, la care s-au discutat deosebi probleme ale colaborării științifice reciproce; delegația română a fost invitată la o asemenea întîlnire în după amiaza zilei de 23 noiembrie. În ziua următoare încheierii lucrărilor sesiunii, cu delegații din celelalte țări a fost întreprinsă o excursie în Torun, oraș cu o îndelungată istorie, unde a avut loc o întîlnire la Comitetul voievodal de partid și la Universitatea „Nicolae Copernic”, precum și vizionarea Casei memoriale „Nicolae Copernic” și a muzeului de istorie locală.

În „Tribuna Ludu”, organul central al P.M.U.P., și în alte ziare centrelor și locale, bunăoară în „Zycie Warszawy”, de asemenea la posturile de radio și televiziune, s-au făcut relatări despre sesiune, componența și rezultatele ei, despre importanța cunoașterii originilor și tradițiilor îndelungate a luptei revoluționare, pentru socialism.

Constantin Mocanu

CRONICA

La Academia de științe sociale și politice a avut loc în ziua de 17 ianuarie 1983 o ședință deschisă festivă de prezentare a volumului *Transilvania în istoria românilor* de Cornelia Bodea și Virgil Cîndea, editat de Columbia University Press în colecția de studii de istorie sud-est europeană „Boulder” a prestigioasei universități americane. În cuvîntul de deschidere, Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de științe sociale și politice, a scos în evidență importanța deosebită a acestei lucrări, bazată pe o documentare științifică amplă și minuțioasă, rod al cercetării istoricilor noștri în arhivele naționale și străine, care pune în valoare o dată mai mult, adevărul istoric, incontestabil în virtutea căruia a fost îndeplinit visul milenar de libertate și unire al românilor, conștințit prin actul de la 1 decembrie 1918, prin voința întregului popor.

Autorii lucrării — editată în limba engleză și înregistrată la Library of Congress — au prezentat scopul acesteia, de a informa oamenii de știință și opinia publică de peste hotare

asupra principalelor date privind subiectul tratat, evocind rolul crescând al luptei eroice a poporului român, a maselor populare din Transilvania pentru libertate și dreptate socială și națională, pentru „unirea cu țara”. Vorbitorii au subliniat rezolvarea problemei naționale în România socialistă, asigurarea drepturilor politice și social-economice egale pentru toți cetățenii, fără deosebire de naționalitate. A fost reliefată, cu profundă grațitudine, grija conducătorului partidului și statului, interesul și sprijinul permanent al tovarășului Nicolae Ceaușescu pentru abordarea istoriei în spiritul adevărului științific, al vocației de pace a poporului român.

La lansarea editorială a volumului *Transilvania în istoria românilor*, a fost prezent și prof. Stephen Fischer-Galați, de la Universitatea Boulder-Colorado, din partea editurii americane. Expunându-și deplina satisfacție pentru publicarea acestei cărți în excelente condiții grafice, el a relevat succesele colaborării dintre istoricii români și istoricii americani și perspectivele acesteia, în aprofundarea și extinderea înțelegerii reciproce dintre cele două popoare și a propunerii realizării, în continuare, a unor noi cercetări și lucrări comune în domeniul științelor istorice.

Au participat academicieni, cercetători din institutele de istorie și arheologie, alți oameni de știință.

În ziua de 19 ianuarie 1983 la Institutul de istorie „N. Iorga” din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Viața politică a românilor din Banat între anii 1859—1881*, elaborată de *Milan Toșici*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I: „Imperiul habsburgic după revoluția de la 1848—1849”; cap. II: „Banatul în anii regimului neoabsolutist”; cap. III: „Anul 1859”; cap. IV: „Lupta împotriva anexării Banatului la Ungaria”; cap. V: „Solidaritatea națională în anii federalismului istoric liberalist”; cap. VI: „Banatul după încheierea pactului dualist”; cap. VII: „Contribuția războiului de independență la intensificarea luptei pentru libertate națională și unitate”; cap. VIII: „Concluzii”.

Comisia de doctorat a fost compusă din: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga” — președinte; dr. Dan Berindei — conducător științific; prof. univ. dr. Pompiliu Teodor, conf. dr. Nicolae Ciachir, conf. dr. Vasile Curticăpeanu — membri.

Comisia de doctorat a hotărât, în unanimitate să acorde lui *Milan Toșici*, titlul științific de *doctor în istorie*.

I. PUIA, *Relațiile economice externe ale României în perioada interbelică*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1982, 194 p.

În istoriografia marxistă problema relațiilor economice externe ale țării între cele două războaie mondiale este practic neabordată în studii de ansamblu de mare întindere. În schimb s-a scris extrem de mult, în special în ce privește relațiile comerciale, chiar în epocă. O simplă parcurgere a *Bibliografiei economice române*, editată periodic între cele două războaie mondiale, relevă numărul extrem de mare al lucrărilor, mai ales de mai mică întindere, referitoare la aspecte ale temei date. Ca urmare am primit cu interes apariția lucrării lui I. Puia. Trebuie însă spus, de la bun început, că lucrarea ne-a dezamăgit profund pe mai multe planuri.

În primul rând, ne-am fi așteptat la prezentarea unei concepții noi, care să reflecte un pas înainte față de sutele de lucrări din epocă și să sintetizeze rezultatele studiilor, e drept puține, privind același subiect și elaborate după 1944. Dar, prin cele cinci capitole, lucrarea nu ne oferă o viziune nouă asupra chestiunii abordate. Ea rămîne, cu carențe despre care vom face referiri în alte paragrafe, o simplă alăturare a unor date, statistici și fapte deja cunoscute. Unele elemente noi apar doar în ultimul capitol, referitor la participarea României la circuitul economic mondial și locul țării noastre în diviziunea internațională a muncii (p. 156—183). *Cuvîntul înainte* este mai mult rezumatul lucrării iar *Înceierea*, ce trebuia fără îndoială să pună în evidență teze și idei, să sublinieze concluzii, se referă prea puțin la tema propriu-zisă. În opinia noastră trebuia accentuată o idee fundamentală, definitorie pentru relațiile economice interbelice: concepția teoretică și practica limita aceste relații economice la tandemul comerț-finanțe. Practic legăturile externe în domeniul industrie și agricultură nu existau atît de mică era ponderea lor. Acest fapt trebuia accentuat suficient pentru ca tabloul real să fie clar.

A doua mare dezamăgire este generată de baza documentară a lucrării, incompletă în unele privințe. Pentru Mica Înțelegere economică și Antanta Balcanică economică I. Puia a investigat surse secundare (Arh. ist.

centr., fond Min. Ind. Petrol. și Ch., dosar 1, 1935) cînd la Ministerul Afacerilor Externe, în arhivă, se află chiar documentele originale ale Consiliilor economice ale celor două alianțe (de pildă, fond Mica Înțelegere, vol. 34—49). Investigarea acestor documente i-ar fi permis autorului a ajunge la imaginea reală a ceea ce a fost în epocă Mica Înțelegere economică sau Antanta Balcanică economică. Analiza întreprinsă de autor în acest sens este simplistă de vreme ce reliefează mai ales legăturile comerciale bilaterale și nu accentuează eforturile de creare a unei comunități economice a statelor aliate cu scopul declarat de a consolida alianța politică. S-a preconizat cooperarea aliaților în domenii multiple (comerț, industrie, agricultură, finanțe, vămi, turism, igienă socială, tineret, etc., în fapt circa 16 domenii), au fost adoptate și măsuri cu totul novatoare pentru epocă (vezi planurile pentru schimburile comerciale), ori tocmai asemenea elemente trebuiau să se afle în centrul analizei. În fapt autorul nu face decît să republice, cu unele mici modificări studiul său apărut în „Revista de Istorie” (nr. 7/1978, p. 1141—1158) și pe care nu-l citează. Este omis de asemenea și studiul subsemnatului privind Mica Înțelegere economică (*The Economic Little Entente*, în „Revue des Etudes Sud-Est Europeennes”, nr. 1, 1981, p. 81—96).

Pentru unele din sursele inedite folosite autorul lucrării folosește prescurtări, fără mențiunile de rigoare la prima citare, de unde și legitime semne de întrebare: Arh. Min. Metal.; fond Min. Ind. Petrol. și Ch., etc. De asemenea, apare în citeva note un misterios micro-film. (probabil prescurtare de la microfilme) T-77, de la Arhivele Statului. Autorul indică doar cadrul, fără nici o altă mențiune, de unde și firești nedumeriri.

Carențe serioase se remarcă însă la sursele editate în tema dată. Lista acestora este prea mare, așa încît nu facem decît să ne referim din nou, pentru lucrările din epocă, la *Bibliografia economică română*. Să menționăm doar că în chestiunea participării României la conferințele economice internaționale

Emil Marian a publicat încă din 1934 un amplu studiu care ar fi îmbogățit mult conținutul paragrafului respectiv din lucrarea lui I. Puia.

O chestiunea insuficient tratată în volum este fără îndoială cea a petrolului. Aceasta este menționată doar în trecere, fără a se insista direct proporțional cu importanța ei. Și în acest sens fără îndoială că folosirea lucrării lui Gh. Buzatu privind *Petrolul românesc și trusturile internaționale* (Junimea, Iași, 1981) chiar dacă se referă doar la etapa de pînă la 1929, era indispensabilă.

Menționăm anterior că I. Puia a republicat sub formă de paragraf un vechi studiu al său privind Mica Înțelegere economică, fără a face mențiunea de rigoare. Ne așteptăm însă la unele completări bibliografice, la o viziune nouă asupra problemei. Constatăm, din păcate, că I. Puia a folosit dintr-unul din studiile noastre (Nicolae Dascălu, Irina Gavrilă, *Relațiile comerciale ale României, 1919—1921*, în „Revista de istorie”, 1980, nr. 6, p. 1119—1141), paragrafele privind propaganda comercială (p. 1136—1138) și convențiile comerciale din anii 1919—1921 (p. 1129—1131) fără a face mențiunile de rigoare, ci utilizînd direct notele din subsol (I. Puia, p. 82—84). Ținem să apreciem că acest fapt pune într-o lumină puțin favorabilă maniera de elaborare științifică a întregului volum.

Dealtfel, se constată lipsuri și în ceea ce privește aparatul critic al volumului. Și pentru a arăta concret acest lucru să menționăm doar o parte din erorile înregistrate de noi. Aproape toate lucrările editate apar cu date bibliografice complete de cele mai multe ori cînd sînt citate, ajungîndu-se în situații de necrezut: C. Popișteanu, *Antanta Balcanică*, p. 23, 33, 136, 151; M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică* ..., p. 11, 23; E. Campus, *Mica Înțelegere*, p. 23, 136, 174; Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, p. 15, 140; V. Bădulescu, *Tratat de politică economică*, p. 27, 34, 44, 87; *Activitatea corporilor legiuitoare* ..., p. 35, 64, 80 (această lucrare apare la p. 64 cu o notă menționînd p. 214—2125); B. Nogaro, p. 34, 106; V. Bogza, *Criza agrară*, p. 46, 106; Al. Tătaru, p. 139, 149, etc., etc.

Se pare că autorul nu cunoaște semnificația exactă a prescurtării științifice *op. cit.*, de vreme ce, așa cum am dat suficiente exemple mai sus, nu o utilizează sau chiar atunci cînd este prezentă, cel mai adesea este eronat folosită. De pildă, V. Madgearu este citat cu 5—6 lucrări dar adesea (p. 54, 81, 90, 95, 113, 114 ș.a.) apare cu *op. cit.* Dar la care din operele semnate de Madgearu se face referire la fiecare dintre aceste trimiteri? La fel și cu lucrări semnate de Eliza Campus (p. 138 de exemplu). Se poate menționa și articolul lui C. Moisuc care apare citat cu

titlul și locul editării, numai cu titlul, numai cu *op. cit.* sau, pe aceeași pagină în două feluri diferite (p. 24, 38, 42, 57, 135, 181).

O serie de lucrări apar cu date bibliografice incomplete: *România și revizuirea tratatelor* (p. 11, nota 12) fără nici o altă mențiune decît cea de mai sus; E. Bold, *De la Versailles la Lausanne* este citată la p. 30 cu titlul incomplet iar la p. 49 cu toate datele necesare; la fel volumul lui V. Madgearu, *Evoluția economiei românești* (p. 74).

Cunoscutul economist John M. Keynes este re-botezat, apărînd cu inițiala Y. (?) iar Gheron Netta este citat X. (?), la p. 30 respectiv 31. Spațiul prezentei recenzii nu ne îngăduie să ne oprim pe larg asupra acestor lipsuri.

Nu putem fi de acord cu unele din afirmațiile lui I. Puia privind contextul istoric. A susține că Acordurile de la Locarno deschid etapa politică de concesi față de Germania și accentuarea pozițiilor revizioniste (p. 9) este un nonsens. Nici măcar inamicii din epocă ai acordurilor nu au afirmat așa ceva. Nu am putut sesiza nici logica afirmației lui I. Puia despre Locarno: „... acord (în fapt acorduri) în care garanțiile oferite de Liga Națiunilor deveniseră mai puțin eficiente...” (p. 63).

Paragraful referitor la Proiectul pactului celor patru (p. 53) este foarte confuz. A se afirma că prin respectivul proiect (căci a rămas în această fază) se urmărea „... și să creeze răgazul începerii ofensivei de supunere a popoarelor europene de către puterile fasciste” este cel puțin o exagerare. Trebuia neapărat menționat rolul Micii Înțelegeri în eșecul proiectului (se putea consulta cu mai mult folos *Mica Înțelegere* a Elizei Campus sau Dinu C. Giurescu, *La diplomatie roumaine et la pacte des quatre (1933)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1969, nr. 1, p. 71—102).

Așa cum este bine știut, Mica Înțelegere nu s-a constituit printr-un tratat, cum afirmă I. Puia (p. 63) ci prin trei acorduri. Toate convențiile comerciale încă în vigoare au fost denunțate de România în aprilie 1921 și nu în aprilie 1920 (p. 83). Convenția comercială cu Austria a fost semnată la 14 și nu la 12 august 1920 (p. 84), iar cea cu Cehoslovacia odată cu cea defensivă și nu după cîteva zile (p. 84). România urmărea prin politica externă consolidarea păcii și statu-quo-ului și nu „evitarea izolării pe plan internațional” (p. 136). Menționînd diverse măsuri de consolidare a Micii Înțelegeri, autorul omite tocmai cea mai importantă: Pactul de organizare din 1933 (p. 137). Acesta este însă menționat într-un alt context de unde putea foarte bine lipsi. România a sugerat forma-

rea Micii Înțelegeri economice, dar și a Antantei Balcanice economice, iar primul proiect de program al celei dintii alianțe a fost iugoslav și nu românesc (p. 139). Dealtfel, rezultatele slabe ale Micii Înțelegeri economice au făcut ca proiectul similar al Antantei Balcanice să fie abandonat cu o doză de formalism.

Este forțată și afirmația că România „era favorabilă politicii externe franco-angleze” (p. 92). Din formulare ar reieși că Parisul și Londra au promovat o politică comună, ceea ce nu corespunde realității. De la Conferința de pace și pînă la declanșarea marii conflagrații, raporturile anglo-franceze au fost reci, înregistrînd adesea momente de tensiune. Singurul numitor comun

era sprijinirea Societății Națiunilor și a securității colective, dar și aici gradul de angajare era, după cum se știe, diferit, România a sprijinit multe inițiative franceze cît timp acestea coincideau în parte cu marile obiective ale politicii externe românești, respectiv menținerea păcii și status-quo-ului.

Carențele de documentare, optica cronată asupra unor aspecte ale contextului istoric, abaterca sesizată de la etica științifică, ca și deficiențele în modul de prezentare al aparatului critic, umbresc efortul de creație a autorului și diminuează serios valoarea științifică a monografiei amintite.

Nicolae Dascălu

NICOLAE STOICESCU, *Matei Basarab (20 septembrie 1632 – 9 aprilie 1654)*, Edit. militară, București, 1982, 247 p.

Este de mirare că în istoriografia română, o personalitate de însemnătate a lui Matei Basarab nu a făcut încă obiectul unei cercetări monografice. Lucrarea lui Ion Sirbu, *Matei vodă Băsărabăus auswärtsige Beziehungen, 1632–1654* (Leipzig, 1899), continuă să rămînă și astăzi principala contribuție la cunoașterea politicii externe a marelui voievod. Acumularea unei foarte bogate documentații — și în primul rînd începerea tipării în cadrul corpusului *Documenta Romaniae Historica* a documentelor interne din domnia lui Matei Basarab crează condițiile necesare elaborării acestei mult așteptate monografii. Dealtminteri valoarea documentelor interne date la iveală de cercetarea sistematică a arhivelor a fost relevată de contribuția lui Damaschin Mîoc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab* („Studii”, XII, 1959, nr. 2, p. 53–83) care a pus în lumină un aspect major al politicii fiscale a voievodului român.

În așteptarea monografiei pe care o pregătește el însuși, Nicolae Stoicescu a dat o versiune prescurtată a cercetării sale în colecția atît de bine cunoscută și de prețuită a Editurii militare, cu prilejul aniversării a 350 de ani de la înscăunarea ca domn al Țării Românești a lui Matei Basarab.

Perfect informat asupra surselor interne și externe și la curent cu întreaga bibliografie privind epoca lui Matei Basarab, N. Stoicescu a oferit o imagine echilibrată a acestei îndelungate domnii. Așa cum mărturisește autorul însuși în Prefață, el a înlăturat dintru început orice idealizare a figurii domnului român, care s-ar fi putut strecura dat fiind caracterul omagial al lucrării. Ceea ce l-a călăuzit permanent în elaborarea lucrării sale

a fost să dea o imagine conformă adevărului istoric, care să surprindă luminile și umbrele unei domnii în care marile realizări în domeniul politic militar și cultural s-au corelat cu exploatarea fiscală a maselor de contribuabili, în primul rînd a celor țărănești.

După un prim capitol dedicat împrejurărilor în care aga din Brincoveni a devenit domn al Țării Românești, autorul consacră un amplu capitol politicii interne a lui Matei Basarab. Este pusă în lumină cu acest prilej dezvoltarea economică și socială pe care Țara Românească a cunoscut-o sub cîrmuirea acestui voievod, în care toți istoricii noștri au văzut un excelent gospodar. Începerea exploatarea miniere de la Baia de Aramă și Baia de Fier, precum și înființarea primelor manufacturi, în Țara Românească (una de sticlă și două de hirtie), dau măsura progresului economic determinat de cîrmuirea înțeleaptă a domnului. În cuprinsul aceluiași capitol este examinată organizarea statului, atenția autorului îndreptîndu-se, după cum era și firesc, dat fiind profilul colecției, organizării armatei.

Matei Basarab a fost într-adevăr un „mare domn de oaste” — pentru a întrebuiți o formulă utilizată de Nicolae Iorga, pentru un alt mare conducător militar român. Însușirile sale militare nu s-au cantonat numai în domeniul curajului personal și al iscusinței militare, ei s-au manifestat din plin în domeniul organizării și instruirii armatei. Pe baza unei analize riguroase a surselor, autorul conchide că în timpul lui Matei Basarab efectivele armatei Țării Românești au sporit

de circa trei ori, atingând un număr de 40.000 de ostași, adică un efectiv apropiat de cel din vremea lui Mihai Viteazul. În acest context sînt analizate cele trei categorii care alcătuiau armata permanentă a Țării Românești: curteni sau roșii, slujitorii (călărășii și dorobanții) și mercenarii.

Un alt mare capitol este consacrat politicii externe a lui Matei Basarab. Este pus în lumină efortul domnitorului de a scoate țara sa de sub dominația Porții otomane precum și de a elibera popoarele sud-dunărene aflate sub stăpînire directă a imperiului otoman. Așa cum remarcă cu dreptate autorul, pregătirile diplomatice și militare ale marii acțiuni antiotomane plănuite de domn, împreună cu alte puteri europene, s-au asociat cu sprijinirea popoarelor din Peninsula Balcanică, prin promovarea „unui panortodoxism politic, slujit de cartea tipărită în limba slavonă și de apărarea ortodoxiei împotriva influențelor protestante, care găsiseră în patriarhul Chiril Lucaris un viguros susținător”.

De un interes deosebit sînt considerațiile autorului privind conflictele care au opus pe Matei Basarab domnului Moldovei, Vasile Lupu. Ceea ce se desprinde cu limpezime din paginile acestei lucrări este că ciocnirile militare dintre cei doi voievozi s-au integrat obișnuitelor conflicte generate de pluralismul statal, care se înlînesc în întreaga societate feudală, că nu este vorba cîtuiș de puțin de lupte, între două popoare și că aceste lupte nu au afectat cîtuiș de puțin conștiința unității etnice a poporului român. Se constată dimpotrivă o înmulțire a mărturiilor acestei conștiințe ca și intensificarea colaborării dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania, sub semnul refacerii unității vechii Dacii. Acțiunile lui Vasile Lupu împotriva lui Matei Basarab au stat în legătură cu încercările Porții de a elimina din scaunul Țării Românești pe un domn care devenise incomod Porții otomane. Politica sa nu a reprezentat

așadar interesele românilor moldoveni ci pe cele ale Porții. Colaborarea lui Matei Basarab cu Gheorghe Ștefan se înscrie în rindul manifestărilor tipice ale raporturilor strînse moldo-muntene în Evul Mediu.

Ultima parte a cărții este dedicată problemelor culturii și artei. Autorul subliniază avîntul înregistrat în aceste două mari sfere ale culturii, urmărindu-se cu pătrundere aspectele contradictorii ale recrudescenței slavonismului, și în același timp a difuzării tot mai ample a limbii române. Performanțele ctitoricești — Matei Basarab a fost cel mai mare ctitor bisericesc din istoria românească — sînt puse în lumină prin folosirea celor mai noi rezultate ale cercetărilor de istoria artei.

La capătul acestei cărți cititorul este pe deplin convins că cei 22 de ani ai domniei lui Matei Basarab au însemnat o perioadă de dezvoltare remarcabilă, pe toate planurile, a societății din Țara Românească. De pe acum cercetări desfășurate după apariția cărții aduc importante întregiri sau rectificări la imaginea domniei lui Matei Basarab. Astfel, studiul Iolandei Micu și al lui Radu Lungu, *Domeniul lui Matei Basarab*¹, arată că afirmațiile cuprinse în documentele succesorului său, Constantin Șcrban, despre aservirea masivă a satelor de țărani liberi de către Matei Basarab, conțin evidente exagerări. Politica socială a lui Matei Basarab va trebui reconsiderată în lumina acestei importante contribuții.

Micul volum al lui N. Stoicescu face din nou dovada calităților de informație și analiză ce caracterizează toate scrierile sale. Acest volum este un vestitor de bun augur al marii monografii dedicată lui Matei Basarab pe care o dorim cît mai curînd tipărită.

Andrei Busuioceanu

¹ „Revista de istorie”, t. 35, nr. 12 1982, p. 1313—1329.

LAURA BAZ-FOTIADE, *Literaturna i publicisticina deinost na G. S. Rakovski v Rumînia*, Activitatea literară și publicistică a lui G. S. Rakovski în România, Edit. Nauka i izkustvo, Sofia, 1980, 200 p.

Dintre toți revoluționarii bulgari care s-au stabilit pentru un timp în România și au luptat de aici pentru renașterea politică și culturală a Bulgariei, G.S. Rakovski s-a bucurat, în vremea în care a trăit, de cel mai mare prestigiu. Au contribuit la aceasta atât faptul că el a fost acela care a pus bazele ideologiei revoluționare bulgare, fiind el însuși

un mare fruntaș revoluționar, cît și relațiile sale cu aproape toate personalitățile mai importante ale vieții politice și culturale din Balcani, ca și alți factori. Niciunul dintre luptătorii revoluționari bulgari, nici chiar Botev, n-au avut relații atât de întinse ca Rakovski. Era și firesc deci ca viața și opera sa să formeze obiectul preocupărilor unuia

mare număr de cercetători, nu numai bulgari ci și străini, cei din sud-estul Europei printru care și cei români situându-se pe primele locuri.

Este adevărat însă că majoritatea lor s-au oprit mai ales asupra activității lui revoluționare, cea literară și publicistică trecînd în general pe al doilea plan. Lucrarea de față, datorată cunoscutei bulgariste Laura Baz-Fotiade de la Universitatea din București și care a publicat pînă acum mai multe studii referitoare la renașterea bulgară, vine să completeze acest gol, ea fiind consacrată activității literare și publicistice a lui Rakovski dezvoltată în România.

După cum afirmă autoarea „unii cărturari și mai ales corifei ai literaturii bulgare ca Hristo Botev, Liuben Karavelov, Ivan Vazov și alții și-au scris și publicat o parte din operele lor în România ... Opercle lor reflectă realitatea din patria lor robită și viața spirituală a emigrației, redînd totodată și tablouri ale societății românești, în care găsim o delimitare a diferitelor clase și pături sociale sau aprecieri asupra unor persoane și evenimente politice. Ei și-au îndreptat chemarea lor și spre poporul român pentru a lupta alături de cel bulgar, care dorea să înlăture jugul otoman. Aceste creații, scrise pe pămînt românesc, nu sînt deloc străine de atmosfera literară a țării noastre și nici de vederile și idealurile poezilor și scriitorilor români, ci, dimpotrivă, prezintă interferențe caracteristice epocii, privite cu mult interes atît de cercetătorii români, cît și cei bulgari” (p. 18).

Acest adevăr enunțat aici atît de clar merita să fie ilustrat. Lucrul nu s-a făcut pînă acum cu toată adîncimea necesară, deoarece prezintă destule dificultăți. Cercetătorii care s-au ocupat și se ocupă de asemenea probleme trebuie să cunoască foarte bine atît realitățile economice, sociale, politice și culturale din Bulgaria renașcentistă, cît și istoria, literatura și în general dezvoltarea României moderne. Documentarea directă, cel puțin în limbile română și bulgară, este de asemenea obligatorie. Toate cele de mai sus sînt însă doar cîteva din premisele acestor studii de literatură comparată, pe linia cărora se înscrie și excelența lucrare pe care o prezentăm. Ar fi de dorit ca ea să fie prima dintr-o serie în care s-ar studia succesiv și în profunzime activitatea similară a lui Karavelov, Voinikov ș.a. din România și care ar face parte din programul de viitor al lucrărilor pe care Laura Fotiade le poate și trebuie să le dea.

Autoarea își începe cartea cu o prefață consistentă din care se pot vedea ușor atît scopul, cît și planul expunerii ce urmează. Fără a face nici o enumerare a tuturor capitolelor și paragrafelor lucrării, remarcăm în cel dintîi spiritul critic în care Laura Fotiade

prezintă cititorilor lucrările apărute pînă acum în istoriografia românească și care privesc direct sau indirect viața și opera lui G. S. Rakovski, îndreptînd sau arătînd cum s-au îndreptat pe parcurs unele aprecieri greșite asupra activității marelui revoluționar. Totul formează o bună introducere pentru cercetarea opereii literare a lui Rakovski din perioada în care s-a aflat în România și care este cuprinsă în cel de-al doilea capitol al lucrării. Aici se fac observații judicioase asupra principalelor trăsături tipologice ale romantismului pe plan balcanic în general, arătîndu-se și elementele comune, cît și deosebiri între romantismul românesc și cel bulgar. Desigur de cel mai mare interes sînt paginile în care autoarea compară poezia lui Rakovski cu cea românească a vremii (D. Bolintineanu, Grigore Alexandrescu, Eliade Rădulescu, Vasile Cîrlova, Andrei Mureșanu, A. Hrisoverghi, I. Catina ș.a.), punînd alături versurile revoluționarului bulgar cu acelea ale poezilor români și arătînd pe viu interfevențele existente, elementele comune și cele deosebitoare, prezența unor idei, imagini, viziuni poetice și caractere identice etc. Bineînțeles toate acestea au dat posibilitatea autoarei să arate în același timp, atît caracterul specific, cît și viziunea personală a lui Rakovski în tratarea diferitelor teme. Trebuie să recunoaștem că o cercetare de asemenea proporții nu s-a făcut pînă acum la noi.

„Drumețul Codrului”, primul poem revoluționar din literatura bulgară, ocupă locul central în opera literară a lui Rakovski. Redactată în trei variante (prima la Kotel, a doua la București și a treia — cea publicată — la Novi Sad) el a format obiectul studiilor multor cercetători bulgari și străini. Dacă unii dintre aceștia nici nu au amintit influența românească, istoria literară bulgară a atestat-o între altele printr-unul din cei mai de seamă reprezentanți ai ei, Gheorghi Dimov. Laura Fotiade merge și mai departe trecînd de generalități și insistînd asupra unor elemente concrete. Deosebindu-se de unii cercetători bulgari, autoarea arată importanța variantei de la București în redactarea celei de la Novi Sad, precum și natura influenței românești, precizînd că este vorba de poezia lui Iancu Văcărescu, Dimitrie Bolintineanu (Daniil Sihuștru și Ultima noapte a lui Mihai Viteazul) etc., din care se dau citate și paralele concludente.

Rînd pe rînd sînt analizate apoi lucrările lui Rakovski cu importanță istorică, filozofică, politică etc., capitolul încheindu-se cu activitatea sa de traducător în România. Deosebit de interesante sînt cele două traduceri făcute de Rakovski — o scrisoare adresată lui Alexandru Ioan Cuza marelui vizir, precum și cuvîntarea domnitorului român la deschiderea sesiunii parlamentare din decem-

brie 1865. Deși autoarea afirmă că se ocupă numai de acele traduceri asupra cărora nu s-a scris până acum, omite să-și menționeze propriile aprecieri făcute asupra aceluiași traduceri în articolul său din 1972, publicat în revista bulgară „Ezik i literatura” — nr. 2. Este o modestie exagerată, care nu-și are locul aici.

Ultimul capitol se intitulează „Publicistica lui Rakovski și atmosfera culturală politică din România”. Aici Laura Fotiade se ocupă de cele două ziare ale lui Rakovski, tipărite la București ca și de revista sa „Bălgarska Starina”. Pe lângă unele lucruri cunoscute și care sînt doar menționate pentru posibilitatea înțelegerii altora, autoarea subliniază nu numai colaborarea Rakovski — Cuza — Hasdeu, ci mai ales poziția intransigentă a revoluționarului bulgar în apărarea reformelor lui Cuza — secularizarea averilor mănăstirești, legea rurală, legea electorală, reforme pe care le dorea înfăptuite și în Bulgaria după ce aceasta va fi izbutit să înlăture jugul otoman.

Lucrarea se încheie cu Concluzii, cu un rezumat în limba rusă, cu bibliografie din care lipsesc iarăși lucrările autoarei și cu un indice.

În încheiere subliniem că Laura Baz-Fotiade a reușit să dea un studiu serios și amănunțit, important atît pentru istoria literară românească, cît mai ales pentru cea bulgară, constituind un necesar instrument de lucru. Dealtfel așa se și explică tipărirea acestui studiu al unui cadru universitar din România, nu în limba română, ci în cea bulgară. Autoarea este cunoscută și prin traduceri ei din literatura bulgară. Desigur și acestea își au importanța lor. Totuși ele nu pot fi comparate cu studii ca acesta de față, atît de necesare și pentru care nu avem în țară la noi decît puțini oameni cu pregătirea sa. Tocmai de aceea, revenind la cele ce scriam mai sus, așteptăm din partea autoarei lucrări similare referitoare la alți scriitori bulgari care au scris și au luptat de pe pămîntul ospitalier al țării noastre pentru eliberarea Bulgariei.

Constantin N. Velichi

RENÉ REMOND, *Le XIXème siècle (1815 — 1914)*, Editions du Seuil, Paris, 1979, 254 p.

Problematica secolului al XIX-lea constituie astăzi unul din subiectele larg dezbătute în istoriografia universală. Din această cauză ni se pare pe deplin justificat interesul pe care îl acordă acestei epoci unul din renumiții istorici francezi actuali, autor al volumului de față, director de studii și cercetări la Fundația națională de științe politice din Franța și care în 1980 s-a numărat printre invitații de marcă la al XV-lea Congres internațional de științe istorice de la București.

Volumul de față reprezintă, și ca structură, și ca fond, o continuare a unei lucrări precedente ce se ocupa de secolul XVIII*, urmînd ca trilogia să se încheie cu cel consacrat secolului nostru.

Prin modul de abordare a problemelor analizate, istoricul francez se raliază unei părți însemnate a istoriografiei franceze contemporane, care pune un accent tot mai mare pe studii structurale, fie ele economice, sociale sau politice, trecînd aspectul evenimential pe un plan secundar.

Situația Europei în 1815, mișcările revoluționare din deceniul al 3-lea, mișcarea naționalităților, raportul dintre religie și societate în decursul întregului secol — iată numai câteva din obiectele pe care autorul amintit le supune unei investigații metodice.

* Vezi asupra acestei lucrări recenzia efectuată de Adrian Stănescu în nr. 9 1980 al „Revistei de istorie”.

În cele ce urmează, dat fiind spațiul restrîns al recenziei noastre, ne propunem să ne ocupăm numai de trei compartimente ale lucrării și anume de cele tratînd mișcarea muncitorească, sindicalismul și socialismul (cap. V), creșterea orașelor și urbanizarea (cap. VII), relațiile dintre Europa și restul lumii (cap. X), teme care oferă cititorului contactul cu o serie de puncte de vedere originale, nu lipsite de interes.

În ceea ce privește primul aspect, se subliniază rolul important al revoluției industriale din secolul al XVIII-lea¹, care, pe lângă progresele tehnice aduse cu sine, a contribuit totodată și la modificarea raporturilor interumane, la bulversarea structurilor tradiționale.

În acest context, în tratarea pe care o face, autorul atrage atenția asupra conexiunii care există între două fenomene, care, multă

¹ Referitor la acest fenomen menționăm — cu titlu informativ — câteva din aparițiile recente care conțin interpretările actuale ale istoriografiei contemporane: *Revoluțiile industriale în istoria societății*, Editura politică, București, 1981; Iván Berend, György Ránki, *The European periphery and industrialization 1780—1914*, Akademiai Kiadó, Budapest, 1982; Sidney Pollard, *The industrialization of Europe 1760—1970*, Oxford University Press, 1981.

vreme au fost privite în mod separat: pe de o parte dezvoltarea industriei însoțită, evident, de concentrarea mîinii de lucru în jurul unităților productive, și pe de altă parte, exodul rural care golește progresiv satele de populația care le aglomerează, fenomene între care se crează o strînsă corelație.

Și într-adevăr, această „realitate socială originală”, cum o numește autorul, ale cărei dimensiuni contemporanii nu le-au perceput în toată vastitatea lor, reprezintă rezultatul începutului procesului de formare a proletariatului modern, unul din factorii dinamizatori ai istoriei epocii. Capitolul urmărește în continuare condiția socială și de trai a noii clase, crearea barierelor sociologice, a antagonismelor de interese și obiective ce se crează treptat între noua clasă proletară și cea burgheză.

Trecerea de la stadiul de clasă la faza unei mișcări organizate, a implicat conștiința acestei condiții muncitorești, ca și un serios efort de organizare, cu atît mai necesar cu cît legislația în vigoare în prima jumătate a secolului al XIX-lea a avut un vădit caracter antimuncitoresc. Se subliniază cu drept cuvînt că o etapă importantă în procesul de maturizare a conștiinței politice a muncitorimii — luată în ansamblul ei — a fost trecerea de la momentul luptei pentru drepturi și libertăți profesionale, la etapa luptei pentru drepturi politice. Odată cu aceasta, un rol tot mai important revine doctrinelor și curentelor ideologice, care încep să se bucure de difuziune în rîndul muncitorimii și care desfășoară o îndrîjită luptă între ele pentru supremație.

La acest capitol R. Remond reliefează, destul de obiectiv, rolul și ponderea pe care marxismul începe s-o aibă în cadrul mișcării muncitorești, dar din păcate consideră că „întîlnirea care a avut loc în secolul XIX, între socialism și mișcarea muncitorească, a avut un caracter întîmplător” (p. 117).

Se relevă în schimb, cu justețe, triumful pe care l-a reperat în cadrul Internaționalei I, ideologia marxistă asupra celorlalte curente și grupări din sinul organizației (proudomismul, bakunismul, lasalleianismul).

Cu începere din 1870—1880 — se arată în lucrare — progresele marxismului se precipită: în majoritatea țărilor el devine filozofia recunoscută a mișcării muncitorești. După 1900 partidele socialiste se întăresc în majoritatea țărilor Europei occidentale, centrale și chiar orientale.

În Franța, de pildă, socialiștii dispun de 104 deputați în parlament (din 600), iar în Germania, Partidul social-democrat, cu 110 deputați aleși și 4 milioane de voturi în 1912 este primul grup parlamentar.

La rîndul ei, spre deosebire de predecesoarea sa, cea de-a doua Internațională va

reprezenta o grupare de partide muncitorești, care în majoritatea lor își bazează ideologia pe socialismul de tip marxist.

Momentul de cotitură, de verificare a viabilității reale a Internaționalei a II-a, l-a reprezentat izbucnirea primului război mondial, care a marcat ineficiența acesteia, incapacitatea de a traversa cu succes un moment în care întreaga sa structură și orientare a fost supusă la o încercare decisivă.

În ansamblu, o toate scăderile amintite, tratarea problemelor mișcării muncitorești internaționale este în general corectă și obiectivă, oricum net superioară modului obișnuit de prezentare caracteristic majorității sîntezelor realizate de istoriografia occidentală.

Fenomenului exploziei demografice caracteristice secolului trecut, a dezvoltării impecuoase a orașelor, cercetătorul amintit își consacră un capitol special (al VII-lea).

După ce remarcă că aglomerările urbane au constituit în istoria omenirii un fenomen constant, el ne furnizează o serie de date extrem de revelatoare pentru amploarea fenomenului în epoca modernă — cu deosebire în perioada investigată. Astfel, dacă în 1801 în toată Europa existau numai 23 de orașe care aveau peste 100.000 de locuitori și care grupau 2% din populația continentului, numărul lor crește la 42 la mijlocul secolului și atinge cifra de 135 la 1900. În ceea ce privește orașele cu peste jumătate milion de locuitori, de la două, la începutul secolului (Paris și Londra), la sfîrșitul secolului ele ajung la 19. Nu e lipsit de interes să integrăm aici și evoluția demografică a Bucureștilor pe parcursul aceleiași perioade: cca 70.000 locuitori în 1831, 121.754 în 1862, 177.646 în 1878, ca în anul intrării țării în primul război mondial să ajungă la 381.279². Așadar, Bucureștiul se număra, la sfîrșitul secolului, printre cele 135 de orașe mari ale Europei.

Între cauzele creșterii urbane, autorul include, printre altele, revoluția transporturilor ca și exodul spre oraș al locuitorilor din zonele rurale. Acest ultim fenomen este interesant de urmărit, căci în declanșarea lui au acționat, pe de o parte suprapopularea satelor și ca atare incapacitatea de a hrăni și a da de lucru întregii mase, iar pe de alta, necesarul în continuă creștere de forță de muncă cerut de oraș, ca urmare a revoluției tehnice. Analizîndu-se funcțiile orașului, care la rîndul lor presupun o forță de muncă specializată, determinată sectorial, se amintesc printre altele cea industrială, comercială, financiară; se menționează apoi, cu aceleași urmări, revoluția transporturilor, generalizarea învăța-

² Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1976, p. 189.

mintului, creșterea aparatului funcționaresc (p. 163).

În cadrul aceleiași subcapitol sint amintiți și factorii de ordin psihologic: pentru majoritatea acestor categorii umane, orașul reprezintă speranța unei munci regulate și remunerate, constituie mirajul unei vieți mai ușoare și mai puțin monotone. Această tendință ilustrează tentativa clară de evadare din cadrul strimt, îngust, al comunității sătești, pentru a se pierde în anonimatul marelui oraș.

Un larg spațiu este acordat analizei consecințelor care au urmat exploziei demografice urbane. Printre fenomenele enumerate aici s-au aflat extinderea în spațiu a orașelor, complicarea problemei legăturilor și comunicațiilor, dificultățile în aprovizionarea unei populații în continuă creștere. Nu lipsită de greutate s-a dovedit a fi și chestiunea asigurării ordinii și securității în noile metropole citadine. Două din flagelele extrem de periculoase pentru orașul medieval (focul și respectiv problema epidemiilor) și-au găsit acum căi de rezolvare.

Cea dintii amenințare a fost contrabandă lansată prin introducerea unor mijloace de protecție adecvate: utilizarea pietrei sau metalului în construcția caselor, lărgirea străzilor, înființarea unor servicii permanente de pompieri profesioniști.

În schimb, autorul remarcă faptul că această creștere a orașelor a fost însoțită de alte urmări, precum afluxul de emigranți, ce aduce după sine complicarea problemei locuințelor, creșterea delincvenței etc. Dar încetul cu încetul, problemele acestea, pe măsura redresării conducerii administrative sint parțial rezolvate.

În finalul capitolului, consacrat creșterii urbane, se discută foarte concis asupra consecințelor sociale și derivate de aici și se subliniază una din tezele favorite autorului, în ansamblu justă, dar care nu trebuie absolutizată — potrivit căreia trecerea societăților agrare la un nou mod de existență socială, ordonat în jurul fenomenului urban, este o mutație decisivă a oamenilor trăind în societate.

Ultimul aspect asupra căruia vom încerca să ne oprim succint, este modul în care autorul microsintezei, urmărește relațiile Europei cu restul lumii în secolul XIX (problemă tratată în cap. X).

După ce arată că acțiunea de colonizare declansată de puterile europene a avut *inițial* la bază un factor de ordin psihologic (dorința de cunoaștere a realităților de pe alte continente), R. Rémond subliniază că în acest proces de expansiune trebuie avut în vedere și un alt element cu dublă semnificație: cel al superiorității europenilor.

Pe de o parte, această superioritate a fost de ordin tehnic, căci concepția dominantă a europenilor era cîmănația unei gândiri științifice, puternic ancorată pe progresul tehnic și cercetarea teoretică.

Pe de altă parte se poate vorbi într-adevăr și de o superioritate în ceea ce am numi astăzi știința conducerii, manifestată în coduri, în instituții politice, în corpuri profesionale cu tradiția lor.

Se avansează astfel, două concluzii foarte importante asupra acestui proces de dependență unilaterală: mai întâi faptul că superioritatea de fapt și anterioritatea în timp, au avut drept consecință faptul că raporturile dintre Europa și alte continente s-au stabilit pe picior de inegalitate. Corelația acestei stări de lucruri cu procesul de colonizare constă în aceea că, și aceasta este cea de-a doua concluzie, relevată cu obiectivitate de istoricul francez — deși Europa nu este prin ea însăși creatoarea inegalității economice, totuși atunci cînd reprezentanții săi sosesc în viitoarele teritorii coloniale ei nu modifică această stare de lucruri, ci o mențin. Această inegalitate economică s-a întins și asupra acelor teritorii care nu sint colonii politice (ca de pildă statele din America Latină). Aceasta se explică prin faptul că după emanciparea lor față de Spania și Portugalia, majoritatea acestor state cad sub dependența economică a țărilor europene puternic industrializate.

Cînd avem în vedere coloniile propriu-zise, dependența (subordonarea) și inegalitatea economică iau un caracter și mai acut, agravat de regimul de spoliere pe care metropola îl impune coloniilor.

Nu trebuie să omitem, atunci cînd discutăm acest subiect și faptul că la inegalitatea economică și politică trebuie adăugată și inegalitatea culturală. Toți acești factori, adăugăm noi, își au rolul lor, evident negativ, în persistența încă și azi a vestigiilor acestei epoci, a unor niveluri de dezvoltare socio-economică foarte scăzute al țărilor în curs de dezvoltare, rezultat al exploatării și spoliei îndelungate a popoarelor respective.

Ultima parte a capitolului tratează într-un mod concis etapele cuceririi coloniale, accentuînd asupra epocii dintre 1870—1914, cînd acest proces atinge amplitudinea sa maximă.

Încheiem prin a opina că avem de-a face cu o lucrare de serioasă ținută științifică, caracterizată prin buna documentație, sobrietatea expunerii și a concluziilor, discernămint și spirit critic. Cu rezervele de rigoare, expuse pe parcursul comentariului nostru, această lucrare poate fi inclusă între cele ce contribuie la îmbogățirea fondului de idei al istoriografiei privind secolul al XIX-lea pe plan mondial.

Marian Stroia

RADU FLORIAN, *Antonio Gramsci un marxist contemporan*, Edit. politică, 1982, 255 p.

Este surprinzător cit de neobservată a trecut, pentru istorici, apariția în 1969 a traducerii în limba română a volumului de *Opere alese* (Edit. politică, București, 1969), ale lui Antonio Gramsci, unul dintre cei mai remarcabili gânditori ai marxismului contemporan; nici volumul de *Scrieri alese* (Univers, București, 1973) nu a avut ecoul meritat în rîndurile cercetătorilor trecutului societății omenești. Explicația credem că este de căutat în ignorarea efortului de regîndire și reînnoire a filozofiei marxiste, întreprinse de fondatorul Partidului Comunist Italian, ca și de ariditatea textelor gramsciene. Sarcina de a releva însemnătatea contribuției lui Antonio Gramsci la dezvoltarea și aprofundarea ei și-a asumat-o Radu Florian, calificat poate ca nimeni altul pentru a sluji drept călăuză în aceste scrieri pe cit de dense în conținut pe atît de absconse în formă. Autor el însuși al unor remarcabile *Reflecții asupra filozofiei marxiste* (Edit. politică, București), Radu Florian prezentase deja într-o formă succintă vederile lui Antonio Gramsci în privința determinismului social¹, subliniind cu acest prilej că „opera filozofică a lui Gramsci și a lui Lukács nu fost încă, integrată în gîndirea marxistă contemporană, bogăția ei de idei nu a fost încă valorificată”².

Cartea prezentată aici restrînge la minimum necesar datele biografice ale lui Antonio Gramsci, pentru a acorda un spațiu amplu prezentării și analizei unei opere de cugetare, care se dezvăluie a fi — cuvîntul nu este exagerat — drept grandioasă. Și ceea ce se cuvine adăugat de îndată este că opera gramsciană a găsit în Radu Florian un interpret ce urmărește cu acuratețe și finețe meandrele unei gîndiri, care dă o adevărată luptă pentru a sesiza toate aspectele unor fenomene de mare complexitate, pentru a releva permanent miscarea și interacțiunea, pentru a preveni sau combate orice tendință de absolutizare sau dogmatizare. Desigur, nu poate fi cituși de puțin vorba aici de a rezuma această excelentă introducere în gîndirea filozofică și politică a lui Antonio Gramsci. Structurată pe patru capitole, ea prezintă mai întîi geneza concepției lui Antonio Gramsci (cap. I), interpretarea dată de el filozofiei marxiste (cap. II), gîndirea sa politică (cap. III) și receptarea contemporană a moștenirii ideologice a acestui cugetător și militant comunist. Să o spunem de pe acum că această carte a lui Radu Florian nu este numai un indispensabil ghid în înțelegerea operei gramsciene dar și cel

mai puternic incitant pentru cunoașterea el nemijlocită și, mai ales, pentru valorificarea ei în fundamentarea teoretică a cercetărilor istorice.

Din unghiul de vedere al interesului pe care opera lui Antonio Gramsci îl prezintă pentru istorici, credem că cel puțin două aspecte se cuvin amintite aici. Mai întîi unele contribuții teoretice și de interpretare istorică ale lui Antonio Gramsci, apoi plasarea în contextul epocii în care s-a plămădit concepția comunistului italian.

Dintre vederile teoretice ale lui Antonio Gramsci o subliniere se cuvine celei privind terminologia atît de uzitată astăzi de „materialism dialectic” și „materialism istoric”. Nu este aici vorba de o discuție scolastică asupra unor cuvinte, ci de o nouă viziune asupra filozofiei marxiste. Viziunea dogmatică asupra acestei filozofii definise simplu și simplist materialismul istoric ca extinderea materialismului dialectic „la studiul vieții sociale, aplicînd principiile materialismului dialectic fenomenelor vieții sociale, studiului societății, studiului istoriei sociale”³. În viziunea lui Antonio Gramsci nu este loc pentru o astfel de împărțire. Așa cum remarcă cu dreptate Radu Florian în concepția gînditorului italian „principiul monist al filozofiei marxiste este procesul istoric” (p. 67), întrucît veriga de trecere de la materie la spirit o constituie practica social-istorică. El citează un pasaj semnificativ din Antonio Gramsci, care este pe deplin lămuritor pentru chipul în care el înțelegea materialismul istoric: „S-a omis că într-o expresie foarte comună (materialismul istoric — n.n.) trebuie să punem accentul pe al doilea termen: «istoric» și nu pe primul de origine metafizică. Filozofia praxisului e istorismul absolut, gîndirea devenită absolut încorporată în lume și terestră, un umanism absolut al istoriei. În această direcție trebuie explorat filonul noii concepții despre lume”⁴. Singur legitim în această viziune este, deci numai termenul de „materialism istoric”⁵. Repetăm, că ar fi profund greșit să se considere că discuția este axată pe o simplă chestiune de terminologie; în realitate, se deschide un orizont nou de abordare a materialismului filozofic marxist, și istoricii, poate mai mult decît filozofii, trebuie să ia seama!

Nu se pot recomanda îndeajuns paginile consacrate conceptului de „bloc istoric” care

³ *Istoria Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice*, București, 1946, p. 125.

⁴ A. Gramsci, *Opere alese*, p. 125-126.

⁵ Cf. și Shingo Shibata, *Filozofia marxistă și revoluția științifică tehnică*, Edit. politică, București, 1982, p. 45.

¹ Radu Florian, *Introducere în teoria marxistă a determinismului social*, București, 1979, p. 149-157.

² *Ibidem*, p. 170.

„cuprinde în sine atât ideea de bloc social, de bloc al claselor cu acțiune unificată, cât și ideea de bloc cultural sau cultural-intelectual. Blocul istoric este astfel, implicat, un bloc cultural și social” (p. 99, cursivul lui R.F.). Acest concept gramscian stă în strinsă legătură cu felul în care el înțelegea determinismul social, adică prin „relevarea tendinței ca trăsătură tipică determinismului social în raport cu cel propriu naturii” (p. 104—105). Caracterul mediat și tendențial al acțiunii legilor sociale a fost tăruitor — și l-am dori și fecund pentru istorici — relevat de Radu Florian în lucrarea sa, citată mai sus, despre determinismul social.

Un interes deosebit pentru istorici prezintă, desigur, opiniile lui Antonio Gramsci despre Renașterea italiană, strins asociată de vederile sale despre raportul dintre politică și cultură și de conceptul său de „intelectualitate organică”, adică acei intelectuali, pe care și-i creează orice clasă ce tinde să-și asigure conducerea politică. În Italia, burghezia renașcentistă nu a fost în stare să-și creeze o intelectualitate organică, și Antonio Gramsci stăruie asupra faptului că „intelectualii italieni (din epoca Renașterii — n.n.) nu aveau un caracter popular-național, ci cosmopolit”, că în cadrul Renașterii italiene au existat două curente — progresist și retrograd — și că victoria a revenit celui din urmă, astfel că, spre deosebire de restul Europei, Renașterea a avut în Italia un caracter reacționar și regresiv; cea spontană, începută în Toscana a fost înăbușită de Umanism și renașterea culturală, cu spiritul ei cosmopolit, latina impunându-se în detrimentul italienei. Desigur, aceste opinii atât de tranșante nu vor putea întruni adeziunea deplină a specialiștilor, dar mai mult decât specificitatea lor, importantă este după opinia noastră — punerea problemei, care deschide o perspectivă nouă în înțelegerea rolului „intelectualității organice” în formarea statelor naționale, de pildă.

Claustrarea în spațiul carceral nu l-a desprins pe Antonio Gramsci de aspectele practice ale luptei clasei muncitoare, a partidului ei comunist, de problemele mișcării comuniste internaționale. Nu intenționăm să rezumăm aici opiniile lui despre raportul dintre putere și hegemonie, despre exercitarea hegemoniei de către clasa muncitoare etc. Într-o perioadă cînd edificarea societății socialiste confruntă în fiecare zi constructorii ei cu probleme pe care Marx și Engels nu le puteau prevedea, actualitatea operei lui Antonio Gramsci este

atît de acută, încît cunoașterea ei ni se pare o stringentă necesitate. Din punctul de vedere al desfășurării istorice este interesant de notat că Antonio Gramsci, care a fost un critic atît de sever al lucrării lui N. A. Buharin, *Materialismul istoric*⁶, a avut vederi apropiate de cele ale lui Buharin asupra necesității consensului, a muncii de convingere, respectării legalității revoluționare în construcția socialismului⁷.

Mărturisim că am fi dorit mai extinsă partea consacrată părerilor lui Antonio Gramsci despre situația din Internaționala a III-a și din cadrul P.C.U.S. și felul cum ele au fost receptate acolo, deși, cum se știe, există în această privință, după cum remarcă și Fernando Claudin, unele obscurități⁸.

Ajunși la observațiile critice, să adăugăm că, poate, prea sirguincios student al profesorului Radu Florian, acum trei decenii, și deci cititor (cu conspect!) al lucrării lui V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, ne-am simțit mai aproape de cei care precum M. Salvadori și G. Tamburrano au vorbit de „primatul subiectivului asupra obiectivului” (p. 95) în concepția gânditorului italian despre materialitatea realității decît de demonstrația inversă, altminteri „cuceritor” de ingenioasă a autorului.

Radu Florian a dat o excelentă carte despre Antonio Gramsci; ea cuprinde o dublă invitație adresată cititorului: să cunoască nemijlocit opera gramsciană și să aibă curajul propriei gândiri sau cum spunea Antonio Gramsci: „Pare necesar ca munca de descoperire a adevărilor noi și a unor formulări mai bune, mai coerente și mai clare ale adevărilor înseși să fie lăsată la libera inițiativă a fiecărui savant, chiar dacă ei pun în discuție mereu aceleași principii ce par cele mai esențiale”⁹.

Florin Constantiniu

⁶ Vezi și Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*. New York, 1973, p. 107 și urm.

⁷ Cf. privirea de ansamblu asupra lui Buharin a lui Giuliano Procacci, *I conti con tutto il nostro passato* în „Rinascita”, nr. 26 din 30 iunie 1978, p. 23—24.

⁸ Fernando Claudin, *La crise du mouvement communiste du Komintern au Kominform*, vol. I, Maspéro, Paris, 1972, p. 181, nota 61, vezi și p. 130.

⁹ A. Gramsci, *Opere alese*, p. 38.

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de Informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, Revista revistelor de istorie, Buletin Bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind nu...erotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Durata și sensul evoluției istorice.

Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero.

Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (VI).

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Teritoriile românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea.

Revocarea Edictului din Nantes (1685) și consecințele sale.

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești

Participarea românilor din Crișana la revoluția română de la 1848.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Începuturile și dezvoltarea învățământului economic românesc până la 1877.

Considerații privind social-democrația germană (1869—1914).

Structuri și tendințe în evoluția demografică a orașului românesc (a doua jumătate a secolului XIX).

Correspondența lui N. Iorga cu românii americani.

Istoriografia problemei agrare din România (1913—1921).

„Noaptea cuștelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.

Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

RM ISSN-0567-6304

